

1. Inledning

”Ack, vad skulle mina egna fattiga ögon se i världen, lämnade åt sig själva, utan alla dessa hundra eller tusen lärare och vänner bland dem som ha diktat och tänkt och sett för oss andra”¹

Sålunda uttalar sig doktor Tyko Glas, huvudkaraktär i Hjalmar Söderbergs odödliga dagboksroman *Doktor Glas* (1905), angående diktarkonsten. Över hundra år efter romanens tillkomst kan man roa sig med att läsa citatet som en självrefererande kommentar till Söderbergs magnum opus. För vilka andra svenska romaner med hundra år på nacken kan stoltsera med samma uppsjö av intertextuella omtolkningar?

Jag finner Söderbergs resa högst intressant – från att ha betraktats som en osedlig flanör, en ungdomens förförare, till att ha blivit den hyllade författare som nu förärats en staty utanför Kungliga Biblioteket i Stockholm. Av någon anledning har Söderberg blivit högaktuell under vår samtid. Bara under 00-talet har fyra romaner publicerats som på olika sätt parafraserar *Doktor Glas*: Bengt Ohlssons *Gregorius* (2004) som skiftar narrativet till pastor Gregorius, Birgitta Lindéns *Jag, Helga Gregorius* (2008) och Bjarne Moelvs *Helgas Offer* (2007) som ger röst åt Helga Gregorius, samt Kerstin Ekmans *Mordets praktik* (2009) som berättar den säregna historien om en läkare som tror sig vara inspirationen till Hjalmar Söderbergs romankaraktär Tyko Glas. Förutom *Doktor Glas* har även Söderbergs *Den allvarsamma leken* (1912) pastischerats i Gun-Britt Sundströms *För Lydia* (1973). Lägg därtill de teaterpjäser som utforskat *Doktor Glas* på senare år, däribland Thorsten Flincks *Doktor Flinck* och Krister Henrikssons bejublade version av *Doktor Glas* som går upp igen på Dramaten våren 2011.

Min uppfattning är att denna myriad av omtolkningar av *Doktor Glas* aktualiserar någonting – men vad är det egentligen de aktualiserar? Dels kan man tänka sig att de är ett bevis för att Söderbergs roman innehåller teman som går att applicera även på vår tid, skriven med en prosastil som känns förvånansvärt modern för att vara över hundra år gammal, dels är de intertextuella passningarna signifikativa för den rådande postmodernistiska eran inom litteraturen.

¹ Söderberg, Hjalmar (nyutgåva 2007) *Doktor Glas* Stockholm: Albert Bonniers Förlag, s. 54 f.

Tiderna förändras och med tiden förändras också litteraturen. Konsten har den egendomliga förmågan att ta pulsen på vår egen samtid och säga oss någonting om oss själva och om den värld vi lever i här och nu. Konsten och samhället växelverkar med varandra och i vårt tidevarv är det svårt att blunda för de postmoderna tendenser som bidragit till att relativisera allt ifrån konstbegreppet till synen på moral. Hur pass betydelsefull en strömning kan komma att bli ur ett historiskt perspektiv är förstås stört omöjligt att bedöma medan den pågår. Men vore det inte förtjänstfullt att föra de rådande postmoderna resonemangen vidare till skolundervisningen, inte bara för att lära oss något om vår tids konst, utan för att lära oss något om vår tid?

I kursplanen för Svenska B framgår det att eleverna ska ”ha tillägnat sig och ha kunskap om centrala svenska, nordiska och internationella verk och ha stiftat bekantskap med författarskap från olika tider och epoker”.² Den postmodernistiska litteraturen är inget nytt fenomen, men jag har personligen inte upplevt att den fått något betydande utrymme i den litteraturundervisning jag tog del av på gymnasiet. Detta är ingenting jag poängterar i syfte att svartmåla skolans litteraturundervisning, men någon gång måste tiden bli mogen för att kommentera även den postmoderna litteraturepoken i skolverkligheten. Kanske är den tiden nu?

För detta arbete har jag för det första haft som utgångspunkt att undersöka den pedagogiska praxisens grundkaraktär vad avser Hjalmar Söderberg. Detta genom att intervjua sex yrkesverksamma lärare som använder sig av Söderberg i sin undervisning om *hur* och *varför* de gör detta. Återspeglas samtidens litteratur- och konstnärliga intresse för Hjalmar Söderberg och *Doktor Glas* i den yrkesverksamma svenskklärarkåren? Denna studie är inte bara ett sätt att undersöka dagens lärares förhållande till Söderberg. Den är också tänkt att tjäna som en sorts intresseväckare med metodförslag till andra lärare som kan tänka sig att använda Söderberg i sin undervisning. Likaledes är min *Doktor Glas*-analys som återfinns i uppsatsen ämnad att ge lärare uppslag och idéer till olika sätt att angripa Söderbergs roman, snarare än att komma med revolutionerande nya litteraturvetenskapliga rön.

För det andra är syftet med min uppsats själva ambitionen att förnya litteraturredaktiken i ljuset av postmoderna tendenser. Detta genom att nyttja ett mer eller mindre ”kanoniserat” verk som Hjalmar Söderbergs *Doktor Glas* för att göra en koppling till dess sentida pastischer,

² Skolverket, kursplan Svenska B

och därigenom väcka tankar om hur man kan arbeta fram en postmodern litteraturdidaktik. Med *Doktor Glas* och dess intertextuella avkommor i fokus har jag därför själv gått ut i skolverkligheten för att arbeta med postmodernistisk litteratur på ett sätt som gymnasieelever förhoppningsvis kan ta till sig och förstå. Denna ambition har ingen nödvändigt samband med Söderbergs verk – metoden för en postmodern litteraturdidaktik är även applicerbar på andra romaner och författare. I denna uppsats är det emellertid *Doktor Glas* och dess pastischer som får tjäna som stoff för min undersökning.

Enligt mig är en stor förtjänst med den postmodernistiska litteraturen dess sätt att ifrågasätta en objektiv sanning. Detta återspeglas tydligt i tidigare nämnda *Doktor Glas*-pastischerna i och med att de återger samma skeenden ur olika synvinklar. Jag tänker att en uppfattning om sanningens relativa natur kan gagna skolelevernas förmåga att förstå och problematisera förhållanden i världen, såsom religiösa motsättningar, konstnärliga avsikter och litterära stilar. Med uttrycket ”sanningens relativa natur” åsyftar jag således inte förhållanden inom exempelvis matematiken – Pythagoras sats är alltid Pythagoras sats – utan de subjektiva upplevelser av en händelse eller situation som skiljer sig från en människa till en annan på grund av deras skilda erfarenheter, förutsättningar och motiv. Ett annat exempel som kanske ligger närmare skolelevernas vardag är de dokusåpor som florerat i TV under 2000-talet och gör anspråk på att återge verkligheten, men likt mycket av konsten och skönlitteraturen snarare ägnar sig åt ett selektivt återgivande av verkligheten i enlighet med dramaturgens regler.³

Min ambition att genom *Doktor Glas* och dess pastischer utveckla idéer och metoder för en postmodern litteraturdidaktik är också ett sätt att visa skolelever hur litteraturhistorien – precis som all historia – inte är någonting avslutat och statiskt. Historien skrivs här och nu. Den är ett kontinuum som växer varje levande sekund.

1.1 Syfte och frågeställningar

Syftet med min uppsats är att göra en analys av utvalda teman i *Doktor Glas*. Hur kan man läsa och förstå romanen?

³ Borsgård, Gustav (2010) *En skugga får liv* Umeå universitet: B-uppsats i Svenska, s. 4

Utöver detta har jag genom kvalitativa intervjuer undersökt sex yrkesverksamma svensklärares syn på Hjalmar Söderbergs plats i skolundervisningen. Bör man använda sig av Söderbergs texter i skolan? Vad finns det för förtjänster med hans verk? Hur kan man arbeta med en roman som *Doktor Glas* och hur kan man relatera den till ”vår tid”?

Avslutningsvis – och som en andra del av mitt tveeggade arbete – har jag utvecklat en didaktisering av *Doktor Glas* som sammankopplar romanen med 00-talets pastischer. Jag har själv gått ut och provat mitt lektionsmoment i skolverkligheten för att få svar på frågan: hur kan man använda sig av *Doktor Glas* och dess intertextuella ekon för att arbeta med postmodernistisk litteratur i skolan?

Denna sistnämnda fråga syftar också till att röra sig mot det mer allmänna – att utveckla metoder och idéer till en postmodern litteraturredaktik som inte nödvändigtvis berör just *Doktor Glas* och dess pastischer.

1.2 Metod och material – romanen Doktor Glas

Doktor Glas är en roman med många bottnar; verket skapar ett veritabelt smörgåsbord av tolkningsmöjligheter. I detta arbete har jag valt ut en rad teman jag finner mest intressanta och representativa för romanen: huvudkaraktären och dagboksformens betydelse för att förstå denne (se ”Den romantiske idealisten”), moralfrågorna (se ”Moralkarusellen”), religionskritiken (se ”Synden och tankens syra”), språket (se ”Den omedvetne diktaren”) och stockholmsskildringen (se ”Stockholmsflanören”). Jag avstår från att allmänt argumentera för skönlitteraturens plats i skolan – dels eftersom detta görs i var och varannan uppsats och riskerar att bli repetitiv pro forma-läsning, dels för att jag förmodar att de som kan ha utbyte av denna uppsats inte behöver övertygas om skönlitteraturens förtjänster. För den som känner sig osäker i frågan rekommenderar jag vidare läsning på skolverkets hemsida, alternativt fördjupning i en av de många böcker som skrivits i ämnet, exempelvis Louise M. Rosenblatts *Litteraturläsning som utforskning och upptäcktsresa* (2002) eller Gunilla Molloyes *Att läsa skönlitteratur med tonåringar* (2003).

Doktor Glas är en uppmärksamman roman och har följdaktligen undersökts förut i en rad uttömmande analyser. För egen del har jag haft mest utbyte av Lars O. Lundgrens *Liv, jag förstår dig inte* (1987) som fokuserar på *Doktor Glas* som dagboksroman, samt Nils

Sjöstrands, Björn Sahlins, Lars Sjöstrands och Bure Holmbäcks *Viljans frihet och mordets frestelse* (2003) där romanen granskas ur allt ifrån litteraturvetenskapliga till medicinhistoriska perspektiv. Det är med andra ord en välbevandrad stig, men det kan ändå finnas en idé med att jag presenterar och sammanfattar min syn på romanens tematik. Eftersom min förhoppning är att detta arbete kan vara till gagn för lärare i skolverkligheten har jag fokuserat på de punkter som jag anser kan vara behjälpliga vid utformandet av undervisningsmaterial. Det handlar dels om aspekter såsom formen, språket och miljöskildringen, dels om teman och motiv såsom moralresonemangen och religionskritiken, samt ett slags psykologisering av huvudkaraktären.

Jag var på förhand förtrogen med *Doktor Glas* och en stor del av referenslitteraturen kring den då jag behandlat ett angränsande ämne i min B-uppsats *En skugga får liv* (2010) i vilken jag gjorde en komparativ analys av *Doktor Glas* och Kerstin Ekmans *Mordets praktik*. I arbetet med denna uppsats har jag sökt näring ur den referenslitteratur som står att finna rörande *Doktor Glas* och därifrån lånat synsätt och terminologi som utvecklats i förhållande till *Doktor Glas* och Hjalmar Söderbergs specifika författarskap.⁴ Analysen har syftat till att dels placera romanen i en idéhistorisk kontext för att utröna vilka dåtida strömningar som får uttryck i texten, dels till att skönja olika teman går att utvinna ur texten.

Om skillnaden mellan *idéer* och *teman* inom litteraturvetenskapen går att läsa i Staffan Bergstens *Litteraturvetenskap – en inledning* (1988). Enligt en av texterna i boken, Eva Haettner's *Litteratur och idéer*, ingår idéer ofta i en mer eller mindre systematisk helhet – exempelvis en världsåskådning eller en ideologi – medan teman kan beskrivas som ett ämne eller motiv som är mindre abstrakt och mer bildligt åskådligt i texten.⁵ Idéer som får uttryck i *Doktor Glas* skulle på så vis kunna vara det nietzscheanska övermänniskoidealet och det kritiska ifrågasättandet av religionen, medan romanens mer specifika teman kan vara ämnen såsom ”skuld” och ”olycklig kärlek”. För mina egna syftens skull har jag emellertid inte dragit någon skarp gräns mellan teman och idéer i denna analys utan behandlar företeelserna tämligen synonymt.

Med de sentida omtolkningarna av *Doktor Glas* och deras omkastade narrativ i åtanke har den narratologiska analysen varit av särskilt intresse för mig (Se ”Den romantiske idealisten”). Narratologi innebär ”studiet av berättandets och berättelsens natur, funktion och struktur” vars

⁴ Bergsten, Staffan (1998) *Litteraturvetenskap – en inledning* Lund: Studentlitteratur, s. 16

⁵ Ibid s. 33-37

syfte bl.a. är att undersöka hur och varför en författare använder olika berättargrepp för att uppnå avsedda effekter.⁶ Med Lars O. Lundgrens *Liv, jag förstår dig inte* (1987) som stöd har jag således resonerat om vilka följderna blir av att *Doktor Glas* är en dagboksroman och undersökt om eller hur berättarperspektivet påverkar berättarjagets ”trovärdighet” samt hur berättargreppet påverkar läsarens benägenhet att lägga sina sympatier hos specifika karaktärer.

Intertextualitet är ett annat begrepp som avser förhållandet mellan texter (se ”Postmodernistisk litteratur”). I denna uppsats blir intertextualitet ett slags nyckelord då jag använder mig av de sentida omtolkningar av *Doktor Glas* som alla förhåller sig till Söderbergs förlaga på olika sätt. Men min analys av romanen *Doktor Glas* bär i sig intertextuella drag helt oaktat 00-talets pastischer, då jag påvisar hur det i *Doktor Glas* återfinns referenser till andra litterära verk av författare såsom Dostojevskij och Zola.

Rent praktiskt har jag ägnat mig åt en metodisk läsning av *Doktor Glas*. Den vetenskapliga texttolkningen går ut på noggrann och kritisk närläsning följt av upprepade omläsningar kombinerat med fortlöpande textanalytiskt arbete i syfte att söka samband och sammanhang. Litteraturvetenskapen är en tolkningsvetenskap, ett sätt att göra ett diktverk till upplevd realitet genom att tolka det i ett mänskligt medvetande, för att därigenom frigöra mening och djupare förståelse.⁷ Då min analys refererar till tidigare, vitt skilda tolkningar av *Doktor Glas* kan man knappast hävda att analysen haft någon entydig inriktning. Tvärtom blandas allt ifrån intertextuella samband (referenserna till exempelvis Dostojevskij) till psykoanalytiska utgångspunkter (såsom berättarjagets eventuella Oidipuskomplex).

Det bör därutöver påpekas att analysen – likt alla tolkningar av öppna diktverk – utgår från min enskilda läsning och mina val av perspektiv. Denna ofrånkomliga villkorlighet är emellertid inget försvar för vilka godtyckliga tolkningar som helst. Den goda tolkningen strävar efter att nå fram till en förståelse som kan delas i samförstånd och respekt av den övriga forsknings- och tolkningsgemenskapen.⁸ Dess relevans står fri att prövas och ifrågasättas av andra.

⁶ Ibid s. 173

⁷ Bergsten s. 189 ff.

⁸ Ibid s. 194

1.3 Metod och material – lärarintervjuer

Data till uppsatsen har jag valt att samla in genom kvalitativa intervjuer med sex yrkesverksamma gymnasielärare i stockholmsområdet. Fyra av dessa är kvinnor och två är män. De har alla olika födelseår (alltifrån 1952 till 1978), utbildning och lärarvana. Samtliga har försetts med fingerade namn i framställningen av denna uppsats. En tidig hypotes var att det förelåg en regional skillnad i lärarnas relation till och nyttjande av Hjalmar Söderbergs texter. Tentativt och utan någon stabil vetenskaplig grund föreföll det också som att lärare i stockholmsområdet gav mer respons (d.v.s. svarade i högre grad på mina mejl) än lärare i umeåregionen, vilket kanske inte är så underligt eftersom Söderberg är en utpräglad ”stockholmsförfattare”. Intervjupersonerna valdes ut genom ett bekvämlighetsurval av snöbollsmo-⁹ Jag skickade mejl (se ”Mejl till svensklärare”) till stockholms- och umeåskolornas rektorsexpeditioner som jag bad skulle vidarebefordras till respektive skolas svensklärare. Några av de svensklärare som använde sig av Söderbergs texter och som var intresserade av att delta i min undersökning återkom sedermera till mig.

Efter denna initiala kontakt skickades ett missivbrev (se ”Missivbrev”) till de svensklärare som ställt sig positiva till att delta i undersökningen. Forskarrollens etiska aspekter ställer krav på att viss information tillhandahålls den intervjuade såsom syftet med arbetet, metoder som kommer användas, att intervjuerna kommer att spelas in, hur arbetet kommer att presenteras och vem som är forskningshuvudman.¹⁰ Intervjupersonerna bör därutöver upplysas om att deltagandet är frivilligt, konfidentiellt och att de när som helst har rätt att avbryta sin medverkan. Missivbrevet ledde till att den grupp på nio lärare som initialt var positivt inställda till en intervju drabbades av ett manfall varvid materialet reducerades till sex personer.

Vid utformandet av intervjuguiden försökte jag först och främst teoriansknyta problemet genom att undersöka vilka tidigare kunskaper som finns i ämnet.¹¹ I detta hänseende har jag varit mycket hjälpt av författarna Sven-Gustaf Edqvist och Bure Holmbäck samt skribenten Lennart Svedin: erkända söderbergkännare som samtliga har bistått mig med tips och synpunkter om ämnet Hjalmar Söderberg i skolan. Sven-Gustaf Edqvist skickade mig bl.a. det utgivna manuskriptet till en föreläsning i ämnet som han höll för Söderbergsällskapets

⁹ Bryman, Alan (2002) *Samhällsvetenskapliga metoder* Oxford: Oxford University Press, s. 115

¹⁰ Dalen, Monica (2007) *Intervju som metod* Malmö: Gleerups Utbildning AB, s. 22

¹¹ Lantz, Annika (2007) *Intervjumetodik* Lund: Studentlitteratur, s. 20

räkning 1989, som har varit till stor nytta som ett slags historisk överblick och förförståelse av ämnesområdet. I övrigt har jag tematiserat intervjuguiden utifrån syftet med mitt arbete, strävat efter korta och enkla intervjufrågor och i största möjliga mån sökt undvika missförstånd.¹²

De kvalitativa intervjuerna som jag genomförde var av semistrukturerad karaktär. Det innebär att frågorna är förberedda med syfte att utforska särskilda teman, men lämnar också utrymme för följdfrågor eller ändring av sekvensen på intervjufrågorna. Friheten att ställa följdfrågor kan vara en fördel när det kommer till att klargöra relevanta aspekter på de svar man får.¹³ För att åstadkomma så kompetenta och tillförlitliga intervjuer som möjligt genomförde jag en provintervju med en kamrat, som då spelade rollen som lärare, för att testa mina frågor och mig själv som intervjuare. Intervjuerna spelades in med diktafon för att få med informantens egna ord.¹⁴ Därefter har intervjuerna transkriberats för att underlätta en noggrann analys och för att ge andra tillgång att granska materialet.¹⁵

Vid analysen av intervjuerna har jag ägnat mig åt en kvalitativ innehållsanalys, som innebär ett sökande efter bakomliggande teman i det material man har att tillgå. För att systematisera arbetet har jag låtit mig inspireras av analysmodellen ”grounded theory”.¹⁶ Grounded theory skiljer sig från kvantitativ forskning som försöker passa in data i på förväg konstruerade koder – med grounded theory utvecklas koderna under dataanalysen och tolkningens gång. Detta leder till att kodningen hela tiden omvärderas och förändras då man under genomgången av utskrifterna sätter namn och etiketter på teman som kan vara av teoretisk vikt. Den kodningsmodell inom grounded theory som jag nyttjat kallas för ”öppen kodning” och är en process som går ut på att bryta ner, studera, jämföra, konceptualisera och kategorisera data. Genom att jämföra intervjupersonernas svar med varandra kristalliserades de beröringspunkter som stod att finna. Jag kunde utifrån detta kategorisera synpunkterna under utvalda teman och etiketter; dessa var således inte på förhand givna, utan formades under dataanalysens gång. Genom detta systematiserande av data fick jag en bättre överblick av intervjumaterialet. Det underlättade dataanalysen genom att jag på ett mer överskådligt sätt kunde se var intervjupersonernas svar överensstämde och var de gick isär.

¹² Kvale, Steinar (2007) *Doing Interviews* Trowbridge: The Cromwell Press LTD, s. 37 & s. 60

¹³ Kvale s. 65 & s. 80

¹⁴ Dalen s. 33-37

¹⁵ Bryman s. 310

¹⁶ Ibid s. 368-383

Frågan om validitet i forskarrollen kan också vara värd att belysa. Som upphovsman till denna uppsats har jag naturligtvis en speciell anknytning till det fenomen som studeras. Jag har själv valt att fokusera arbetet kring Hjalmar Söderberg eftersom han är en författare som jag intresserar mig för och som jag själv uppskattar att läsa. Detta har i min mejldialog med intervjuade svensklärare framgått med all önskvärd tydlighet och man kan naturligtvis fundera över om eller hur intervjupersonernas svar kan påverkas av att de vet med sig att intervjuaren vurmar för det aktuella ämnet. Genom att påpeka detta vill jag ge läsaren möjlighet att kritiskt bedöma vad som kan ha påverkat både intervjuerna och tolkningen av resultatet.¹⁷ Jag har emellertid strävat efter att förhålla mig objektiv i min forskarroll när det kommer till intervju och dataanalys.

En annan omständighet som kan vara av värde att påpeka är att jag på förhand anade att samtliga intervjupersoner rimligtvis skulle tala gott om Hjalmar Söderbergs texter i undervisningen, då de bevisligen gjort valet att inkludera hans verk i sin undervisning. För att få en större bild av ämnesområdet hade jag kunnat kontrastera detta med intervjuer med lärare som *inte* använder Hjalmar Söderbergs texter i undervisningen, men dessa intervjuer hade riskerat att bli både korta och ofruktbara. Men att det rör sig om ett ganska snävt urval – sex svensklärare som på förhand är vänligt inställda till Söderberg – bör naturligtvis beaktas om man skall sätta in uppsatsen i ett större sammanhang. För mig som uppsatsförfattare har det därmed blivit desto viktigare att undersöka materialet i kritisk-analytisk anda för att utröna vilka argument som finns för att använda Söderbergs texter i undervisningen på ett så opartiskt sätt som möjligt.

1.4 Metod och material – didaktisering och elevenkät

Under mitt arbete kom jag i kontakt med en yrkesverksam svensklärare på en gymnasieskola i Skellefteå som var villig att låta mig genomföra ett lektionsmoment i hans klass. Detta blev en möjlighet för mig att själv pröva en postmodern litteraturredaktisering av *Doktor Glas* för att undersöka hur min teoretiska ansats skulle te sig i skolverkligheten. Skolan i fråga ligger i Skellefteå kommun och hyser omkring 1100 elever. Klassen där jag genomförde mitt lektionsmoment utgjordes av 30 andraårselever på Samhällsprogrammet med inriktning

¹⁷ Dalen s. 115 f.

friluftsliv, varav 27 stycken närvarade under min lektion. Könsfördelningen i klassen är jämn (15+15).

Kursen som lektionsmomentet ingick i var Svenska B. Syftet med min lektion var att kunna förmedla egna och andras tankar i tal och skrift, att kunna jämföra och se samband mellan litterära texter från olika tider, samt att ha tillägnat sig och ha kunskap om centrala svenska verk och ha stiftat bekantskap med författarskap från olika tider och epoker.¹⁸

Lektionen som jag hade till förfogande var en dryg timme lång. Eleverna hade på förhand läst *Doktor Glas* med sin ordinarie lärare. Jag inledde lektionen med att berätta om syftet med min påhälsning och om den uppsats jag var i färd med att skriva. Därefter höll jag en föreläsning om Hjalmar Söderberg och *Doktor Glas* som syftade till att utröna frågan om *varför* man läser en över hundra år gammal roman i skolan i dag. Jag tog bl.a. upp aspekter på Söderbergs texter som yrkesverksamma lärare påpekat under mitt intervjuarbete, såsom språket, stockholmsskildringen och de moraliska frågeställningarna. Jag talade också om Söderbergs mottagande i hans samtid. Föreläsningen kom sedan in på *Doktor Glas*-pastischerna, dels för att påvisa Söderbergs aktualitet bland nutida författare, dels för att visa hur pastischen är ett vanligt stilgrepp inom vår tids konst.

Med hjälp av internetsidan YouTube visade jag klipp från andra konstyttringar – filmen *Cloverfield* från 2008 och dataspelet *Half-Life* från 1998 – som också nyttjat eller varit inne på att nyttja greppet med ett skiftande berättarperspektiv. Detta på grund av att dessa mer populärkulturella exempel bättre skulle nå elevernas egen erfarenhetsvärld. Därutöver talade jag om sanningens relativitet, i den mening att samma händelse kan upplevas olika beroende på vems ögon man tittar med eller beroende på vem som berättar historien. Andra exempel som jag tog upp var dokusåpan *Big Brother* samt den aktuella situationen i Libyen, där landets ledare Khadaffi har en annan uppfattning om läget i sitt land än västvärlden.

Slutligen presenterade jag mer ingående ett par av *Doktor Glas*-pastischerna, nämligen Bengt Ohlssons *Gregorius* och Bjarne Moelvs *Helgas offer*. Anledningen att jag valde just dessa två romaner var att de enligt min mening innehåller de mest intressanta karaktärsmissiga motsättningarna i förhållande till Söderbergs förlaga, samt att jag ville använda mig av både ett kvinnligt och ett manligt berättarperspektiv. De specifika textutdrag valde jag ut var de jag

¹⁸ Skolverket, kursplan Svenska B

ansåg uppvisade de mest påtagliga och tankeväckande kontrasterna i jämförelse med Söderbergs urtext. Eleverna delades upp i fyra grupper där två grupper fick läsa ett textutdrag ur *Gregorius* och två grupper fick läsa ett textutdrag ur *Helgas offer*. Varje elev besvarade enskilt fyra stycken skriftliga uppgifter som syftade till att jämföra textutdraget med Söderbergs *Doktor Glas* för att utröna olikheter eller likheter i hur karaktärerna framställs (Se ”Textutdrag Gregorius” och ”Textutdrag Helgas offer”).

Efter att ha besvarat uppgifterna enskilt fick eleverna diskutera svaren inom sin grupp. Därefter initierade jag en helklassdiskussion där halva klassen (det vill säga två av grupperna) fick presentera sin syn på textutdraget ur *Gregorius* och den andra halvan sin syn på textutdraget ur *Helgas offer*. Enligt Bengt Brodow och Kristina Rininsland kan uttryckandet av existentiella frågor upplevas väldigt personligt. Författarna föreslår därför skrivandet som en väg in i samtalet genom individuella inlägg i en fråga, följt av diskussion i mindre och ”tryggare” smågrupper. När alla fått göra sin röst hörd i smågruppen gör det mindre om några få yttrar sig i helklass.¹⁹ Lektionen avslutades med att varje grupp fick några minuter att fundera över andra verk som man hade kunnat omtolka genom en annan karaktärs synvinkel.

För att undersöka elevernas upplevelser av momentet valde jag att göra en utvärdering i enkätform. Detta gjorde jag dels för att enkäter är mer tidseffektiva än intervjuer, dels för att enkäterna innehåller standardiserade frågeformuleringar (alla frågor presenteras likadant för alla respondenter), vilket gör att resultatet är förhållandevis lättolkat. Därutöver undviker man i enkäten intervjuareffekten, d.v.s. möjligheten att en respondents svar påverkas av intervjuarens närvaro.²⁰

Eftersom man inte kan ställa följdfrågor i en enkät har jag strävat efter en förståelig utformning av enkätfrågorna som i största möjliga mån söker undvika ledande frågor och missförstånd. Jag har också undvikit att utforma en alltför omfattande enkät enligt devisen: ”Ju fler frågor man ställer, desto färre svar får man”.²¹ Med en kort och koncis enkät har jag syftat till att undvika ”enkättrötthet” – att respondenterna tröttnar på frågorna – och hellre strävat efter utförligare svar på färre frågor.²²

¹⁹ Brodow, Bengt & Rininsland, Kristina (2005) *Att arbeta med skönlitteratur i skolan – praktik och teori* Lund: Studentlitteratur, s. 152

²⁰ Ejlertsson, Göran (1996) *Enkäten i praktiken – en handbok i enkätmetodik* Lund: Studentlitteratur, s. 11

²¹ Ejvegård, Rolf (2003) *Vetenskaplig metod* Lund: Studentlitteratur, s. 54

²² Bryman s. 146

Det är inte särskilt värdefullt att statistiskt bearbeta enkäter med färre än 40 tillfrågade på något sofistikerat sätt.²³ Jag har exempelvis undvikit procentangivelser och i stället skrivit i klarspråk hur många elever som har lutat åt ett visst synsätt. Urvalsmetoden för min enkätundersökning kan beskrivas som en målpopulation: ”de elever som närvarade vid mitt lektionsmoment”.²⁴ Enligt forskningsetiska normer informerade jag också eleverna om min undersökning och hur den skulle användas samt att deltagandet var frivilligt och anonymt.²⁵ Vid analysen av enkätsvaren har jag, precis som med lärarintervjuerna, låtit mig inspireras av ”grounded theory” (se ”Metod och material – lärarintervjuer”).

²³ Ejvegård s. 54 f.

²⁴ Ejlertsson s. 16

²⁵ Ibid s. 28

2. Teoretisk bakgrund

2.1 Postmodernistisk litteratur

För att kunna förklara vad som är signifikativt för postmodernistisk litteratur måste man först av allt söka definiera begreppet postmodernism. Detta är ingalunda en enkel uppgift. Postmodernismens innebörd är vittomtalad, men termen används i regel som en beteckning för den riktning – inom idédebatt, modern filosofi och en rad estetiska verksamheter – som reagerade mot och efterträdde modernismen.²⁶ Postmodernismen vänder sig mot tanken på att det finns absoluta värden, fasta sanningar och en jagets existens. Inom postmodernismen är man starkt kritisk mot tanken på objektivitet. I stället betraktas sanning som någonting relativt, individuellt, subjektivt och partiellt. Något som kännetecknar de postmoderna villkoren är därigenom ifrågasättandet av tilltron till ideologier, religioner och metafysiska system.²⁷

Den teoretiska ansatsen om *postmodernistisk litteratur* är sprungen ur den franska tidskriften *Tel Quel* på 1960-talet, där man menade att litteraturen skall frigöras från alla krav att tjäna som ställföreträdande verklighet. Författaren skall således stå fri att organisera sitt verk efter vilka principer som helst. Jean-Francois Lyotard, som skrev den i sammanhanget inflytelserika *La condition postmoderne* (1979), menar att den postmoderna eran utgör slutet för ”de stora berättelsernas tid”.²⁸ Den franske sociologen och filosofen Jean Baudrillard hävdade att det inte längre är möjligt att dra gränser mellan original och kopia, äkthet och falskhet eller subjekt och objekt. Den postmoderne konstnären kan därmed fritt blanda citat från olika epoker och behandla ett samtida innehåll med förflutna tiders stilkonventioner, exempelvis genom *parodins* ironiska omstöpning av en historisk händelse.²⁹

Förutom parodin är *pastischtekniken* och *metanarrativet* vanligt förekommande grepp inom postmodernistisk litteratur. Prefixet ”meta-” kan exempelvis innebära att ett konstnärligt verk har sig själv eller sin specifika konstart som objekt. Metanarrativet är ett självrefererande grepp, en berättelse om en berättelse – en metafilm kan till exempel skildra sin egen tillblivelse. En pastisch är i sin tur ett konstnärligt verk där en äldre stil eller ett specifikt äldre

²⁶ Lucy, Niall (2000) *Postmodern Literary Theory* Oxford: Blackwell Publishers Ltd, s. 409-412

²⁷ Nationalencyklopedin på nätet

²⁸ Ibid

²⁹ Hutcheon, Linda (1988) *A poetics of postmodernism* Cambridge: Routledge, s. 5

verk tydligt efterbildas eller omstöps i någon bestämd avsikt.³⁰ Många kritiker har kallat postmodernismen för den era där reproduktion tar över den autentiska produktionen.³¹

Då postmodernistisk litteratur ofta nyttjar parodin och pastischen som stilgrepp blir *intertextualitet* ett annat centralt begrepp inom diskursen. Begreppet intertextualitet myntades av den franska kritikern Julia Kristeva i slutet av 1960-talet och avser förhållandet mellan texter.³² Ett skönlitterärt verk kan svårligen hävdas vara fullständigt autonomt; det existerar alltid i förhållande till tidigare texter. Graham Allen menar att själva läsakten kan ses som att kasta sig in i ett nätverk av textrelationer. För att finna mening i en text måste man spåra dessa relationer och därmed röra sig mellan texter, vilket innebär att meningen ligger mellan den ifrågavarande texten och alla texter som den refererar och relaterar till. Själva läsandet blir därigenom processen att röra sig från den självständiga texten till nätverket av textrelationer.³³

Begreppet intertextualitet blir särskilt aktuellt inom den postmoderna epoken just därför att dess teoretiker ofta hävdar att det inte längre är möjligt att tala om ett konstverk som någonting originellt eller unikt. Enligt detta synsätt är all ny konst sammanfogad av influenser från den konst som redan existerar. Skapandet blir ett slags återvinningsprocess; att i enlighet med den enskilda konstnärens principer tolka och omsätta ett redan existerande källmaterial.

2.2 Fanfiction

I arbetet med denna uppsats fick jag upp ögonen för fanfiction som metod när det kommer till att arbeta med postmodernistisk litteratur i skolan. Det som följer nedan är en presentation av begreppet och dess användningsområden. En vidare argumentation för förtjänsterna med att producera fanfiction i skolan följer i uppsatsens diskussionsdel (se ”Fanfiction som postmodern litteraturdidaktik”).

Fanfiction är ett samlingsnamn för den sortens fiktionstexter som människor (framför allt unga människor) skriver på olika forum på nätet. Dessa texter utgår ifrån mer eller mindre kända verk och deras kanoniserade, litterära universum. Exempel på verk som gett upphov till fanfiction är *Harry Potter*-böckerna, *Sagan om Ringen* och japanska mangaserier. Christina

³⁰ Nationalencyklopedin på nätet

³¹ Allen, Graham (2000) *Intertextuality* Cambridge: Routledge, s. 182

³² Orr, Mary (2003) *Intertextuality – Debates and Contexts* (2003) Cambridge: Polity Press, s. 2

³³ Allen s. 1-7

Olin-Scheller och Patrik Wikström har skrivit om fenomenet i *Författande fans* (2010) och har genom enkätundersökningar med 1000 människor mellan 14 och 26 år kommit fram till att fanfictionanvändare finns i alla samhällsgrupper, olika åldrar och både i storstad och landsbygd.

Prosument är ett begrepp för den som inte bara vill ta del av andras texter utan också fungera som medskapare. Detta kännetecknar fanfiction i och med att fenomenet bjuder in människor att skriva sina egna texter, men också till att ge och ta respons ifrån andra människor som besöker dessa forum. *Betaläsare* kallas inom fanfiction de som tar del av ett verk i ett tidigt stadium för att delge idéer och därigenom bidra till att utveckla och förbättra slutprodukten.³⁴

Literacy är ett annat begrepp som nämns i sammanhanget. Det används för att beskriva det komplicerade förhållandet mellan läsförståelse, läskunnighet och olika texttyper och medier. Det handlar alltså inte enbart om typografiska texter utan också om hypertexter och bilder, i linje med vad som kallas för ”ett vidgat textbegrepp”.³⁵ Ytterligare ett begrepp som förekommer när man talar om fanfiction är *imitatio*, ett retoriskt begrepp som innebär att ”efterbilda”, vilket är vad fanfiction handlar om. Men man behöver inte nödvändigtvis se det som plagiering – snarare handlar textskapandet om att kunna göra val utifrån ett insamlat stoff och överföra det till en ny kontext.³⁶

Exempel på sätt att producera fanfiction i förhållande till en urtext kan vara:

- Att utveckla kända episoder ur ett verk, exempelvis de partier i en urtext som man är intresserad av att veta mer om men som ursprungsförfattaren endast beskrivit i korthet.
- Att utvidga urtextens tidsperspektiv, d.v.s. att skriva ett slags prologer eller epiloger till ett tidigare verk.
- Att byta berättarperspektiv, exempelvis att skifta narrativet till andra karaktärer än urtextens berättarjag. Detta kan också leda till olika moraliska perspektiv, ett ifrågasättande av urtextens moraliska universum: skurken kan bli hjälten och vice versa.

³⁴ Olin-Scheller, Christina & Wikström, Patrik (2010) *Författande fans* Lund: Studentlitteratur, s. 15 & s. 41ff.

³⁵ Skolverket

³⁶ Olin-Scheller & Wikström s. 35 f.

- Att byta genre, d.v.s. att applicera en urtext i en annan genre genom att exempelvis göra en skräckroman till en kärleksnovell. Man kan också göra korsningar mellan olika verk, exempelvis genom att flytta karaktärer från sitt ursprungliga verk till andra miljöer.
- Att skriva in sig själv i berättelsen, vilket kan leda till identifikation och känslomässig intensifiering, då man blir varse hur man själv hade reagerat i en viss situation genom exempelvis moraliska ställningstaganden.³⁷

Som tidigare nämnts är denna presentation av fanfiction till för att ge en förståelse av fenomenet som bakgrund inför min argumentation i uppsatsens diskussionsdel. Det som följer nedan är en kort sammanfattning av Hjalmar Söderbergs livsverk, ämnad att ge en övergripande bild av Söderbergs författarskap.

2.3 Hjalmar Söderbergs författargärning

Hjalmar Söderberg föddes den 2:a juli 1869. Föräldrarna var bosatta vid Grevturegatan i Stockholm. Söderberg växte upp i en medelklassmiljö på inre Östermalm som son till en kamrerare. I unga år arbetade Söderberg för Generaltullstyrelsen och blev senare aktiv som kulturjournalist för *Kristianstadsbladet*. År 1895 debuterade han med romanen *Förvillelser* som handlar om den medicinstuderande unge mannen Thomas Weber och hans kärleksaffärer i Stockholm.³⁸

Textvolymmässigt uppvisar Söderbergs författarskap ett ganska modest omfång i fråga om själva romanförfattandet. Förutom *Förvillelser* skrev han den självbiografiskt inspirerade utvecklingsromanen *Martin Bircks ungdom* (1901), den tidigare nämnda *Doktor Glas* (1905) samt den olyckliga kärlekshistorien *Den allvarsamma leken* (1912). Men Söderberg publicerade även en rad novellsamlingar – *Historietter* (1898) är kanske det mest välkända exemplet.

Förutom skönlitteraturen blev Söderberg senare i sitt liv aktiv som religionsforskare, exempelvis genom *Jesus Barabbas* (1928) där han framförde den kontroversiella hypotesen

³⁷ Olin-Scheller & Wikström s. 61-66

³⁸ Holmbäck, Bure (1988) *Hjalmar Söderberg – Ett författarliv* Stockholm: Albert Bonniers Förlag, s. 9 & s. 85 f. & s. 116-123

att Jesus och Barabbas var en och samma person.³⁹ Söderberg producerade även politiska texter där han bl.a. tog avstånd från nazismen. För Söderberg representerade den nationalsocialistiska ideologin mycket av det som för honom framstod frånstötande, företeelser som han kritiserat genom hela sitt författarvärv: ”maktviljan, rasismen, antiintellektualismen, antihumanismen, vulgariteten, den hårdhänta militariseringen”.⁴⁰

Vill man veta mer om Hjalmar Söderberg är det i synnerhet Bure Holmbäcks texter man skall vända sig till, då Holmbäck skrivit en uppsjö av böcker i ämnet som angriper både författaren och hans verk från alla upptänkliga håll. Holmbäck är än i dag engagerad i Söderbergsällskapet, ett litterärt sällskap som syftar till att främja intresset för Hjalmar Söderberg och hans författarskap.⁴¹

2.4 Söderbergs mottagande

När man skriver om Söderbergs författargärning är det svårt att kringgå kritiken han fick – verken och deras mottagande är intimt sammanflätade när det handlar om att förstå Söderbergs avtryck i hans samtid. Utan att hamna i någon litteraturreceptions- eller läroboksanalys vill jag i korthet redogöra för det mottagande Söderbergs verk har fått.

Redan Söderbergs första roman *Förvillelser* (1895) drabbades av hårda omdömen för sitt osedliga innehåll. Det kanske mest kända exemplet är Harald Molanders kritik i *Aftonbladet*, där Molander kallade romanen ”bland det okyskaste alster af svensk penna [...] i händerna på omdömeslös ungdom torde den verka alt utom väckande och förädlande”.⁴² Det var framför allt det *dekadenta* i Söderbergs romaner som kritikerna opponerade sig mot; huvudkaraktärernas dagdrivarliv mellan krogar och kaféer, deras omoraliska och skeptiska livshållning som inte tjänade något uppbyggligt syfte. Emellertid bör det poängteras att kritiken inte var entydigt negativ. Oscar Levertin ansåg exempelvis att debutromanen var ett litterärt konstverk och berömde den för dess lustiga ironi och undvikande av falskt patos, och Levertin prisade därutöver Söderberg som stilist och stockholmsskildrare.⁴³

³⁹ Holmbäck (1988) s. 510-513

⁴⁰ Citerat efter Holmbäck (1988) s. 516 f.

⁴¹ www.soderbergsallskapet.se

⁴² Citerat efter Holmbäck (1988) s. 123

⁴³ Holmbäck (1988) s. 125

Det riktades också hård kritik mot den roman som denna uppsats satt i fokus, nämligen *Doktor Glas*. Författaren och psykoterapeuten Poul Bjerre menade visserligen att romanen innehöll en skarp och träffande psykologisering av huvudkaraktären, men att Söderberg samtidigt ägnade sig åt att ”förhårliga förnuftets sönderfall”.⁴⁴ Bjerre jämförde romankaraktären Tyko Glas med Dostojevskijs romankaraktär Raskolnikov från *Brott och straff* (1866) och menade att berättelser av denna art kräver något slags uppbyggligt slut där gärningsmannens mänskliga känslor, dennes skuld och ånger, bryter fram: ”Det är sådana drag som gifva förfallsgestalterna medborgarrätt i världslitteraturen”.⁴⁵

I den svenska gymnasieskolans läroböcker nämndes *Doktor Glas* för första gången i den tionde upplagan av Richard Steffens *Svensk litteraturhistoria för den högre elementarundervisningen* (1944) där det förklaras att romanen ”röra sig kring ömtåliga ämnen utan hänsyn till hävdvunna, för samhällslivet grundläggande moraliska åskådningar”, även fast Steffen tillstår att Söderberg är en allmänt erkänd stilistisk mästare.⁴⁶ Söderberg utpekades som en representant för *fin de siècle*, vilket kännetecknas av de tendenser inom litteratur från 1800-talets slut som behandlade just dekadens, ångest, livsleda och nervös sensibilitet.⁴⁷ Med den sortens karaktärisering som grund är det kanske inte så märkligt att det dröjde tills Hjalmar Söderberg började läsas på någon bredare front i skolan.

Enligt skribenten Lennart Svedin hittade ungdomarna emellertid Söderbergs verk innan läromedelsförfattarna gjorde det; kanske fann man romanernas ”osedliga” innehåll kittlande.⁴⁸ Svedin hänvisar till författaren Kaj Attorps motivering till varför Hjalmar Söderberg blivit aktuell i vår samtid. Attorp menade att det är samhällsklimatet efter 1968 som främjat förståelsen för Söderberg: ”auktoritetskritiken, engagemangslustan, den sexuella frigörelsen och kraven på direkt demokrati”.

I nyare litteraturhistoriska verk som använts i gymnasieskolan har Söderberg fått upprättelse. I Lönnroth och Delblancs *Den svenska litteraturen I del IV* (1989) skriver Björn Sundberg om

⁴⁴ Citerat efter Sjöstrand, Nils O. och Sahlin, Björn och Sjöstrand, Lars och Holmbäck, Bure (2003) *Viljans frihet och mordets frestelse* Stockholm: Proprius förlag, s. 226

⁴⁵ Ibid s. 231

⁴⁶ Edqvist, Sven-Gustaf (1989) *Söderbergbilderna i läroböcker och litteraturvetenskapliga handböcker* Outgivet material

⁴⁷ NE på nätet

⁴⁸ Citerat efter Svedin, Lennart ”Hjalmar i vår tid” *Kvällsposten* 8 juni 2007

Söderbergs väg från konstprosaist till ett slags kulturkämpe och redogör för Söderbergs tidigt grundmurade rykte som en osedlig författare.⁴⁹

I uppsatsens nästkommande del flyttar jag fokuset från Hjalmar Söderberg som författare till hans mest kända verk *Doktor Glas*. Jag inleder med en sammanfattning av romanens intrig för att därefter presentera fem teman av särskild relevans, nämligen huvudkaraktären och dagboksformens betydelse för att förstå denne (se ”Den romantiske idealisten”), moralfrågorna (se ”Moralkarusellen”), religionskritiken (se ”Synden och tankens syra”), språket (se ”Den omedvetne diktaren”) och stockholmsskildringen (se ”Stockholmsflanören”).

Min förhoppning är att romananalysen kan vara användbar för lärare som vill nyttja *Doktor Glas* i sin undervisning. Analysen kan ses som ett axplock av intressanta aspekter på Söderbergs roman, som sammantaget ämnar ge en bild av romanens komplexa natur. Det står var lärare fritt att låta sig inspireras av romananalysens teman efter eget val och tycke. Romananalysen kan förhoppningsvis också läsas med behållning av den litteraturhistoriskt vetgirige, då den syftar till att sammanfatta många års litteraturforskning om romanen *Doktor Glas*.

⁴⁹ Edvist, outgivet material

3. Mordets teori – urtexten Doktor Glas

Doktor Glas handlar om Tyko Glas, en ensam och tankfull läkare i sekelskiftets Stockholm, som finner det svårt att förhålla sig till sin yrkesroll, till kvinnorna och till livet. Doktor Glas längtar efter en handling som kan ruska om hans likgiltiga tillvaro. Möjligheten till förändring uppenbarar sig när doktorn kontaktas av den unga kvinnan Helga Gregorius, maka till den betydligt äldre pastor Gregorius. Helga har en utomäktenskaplig affär med en man som heter Klas Recke, och hon vädjar till doktorn om hjälp för att befria henne från det kväljande sexuella samlivet med hennes make.

Doktor Glas är redan på förhand negativt inställd till pastor Gregorius och det växer fram en tanke om att ta pastorn av daga. Beslutet är emellertid inte alldeles oproblematiskt utan åtföljs av dubier och moraliskt teoretiserande, dessutom grumlas känslorna av doktors personliga vurm för Helga. Doktor Glas ordnar ett slags uppskov för Helga genom att ordinera pastorn en resa till kurorten Porla, men vid pastorns återkomst fortgår övergreppen inom familjens väggar.

Till sist faller det sig så att doktor Glas, delvis av ren tillfällighet, förgiftar pastorn med ett cyanidpiller. Helga kan således upprätthålla sin affär med Klas Recke, men för doktor Glas fortgår livet oförändrat. Hans dåd för honom varken närmare kvinnorna eller någon form av försoning i livet. Han förblir samma obotligt ensamma människa, som på romanens sista sida välkomnar det stundande snöfall som skall lägga sig som ett vitt täcke över den senaste tidens händelser.

3.1 Den romantiske idealisten

Doktor Glas är en dagboksroman, skriven i genrens traditionsenliga jagform. Därigenom är det endast huvudkaraktärens tankar vi har tillgång till. Detta har följdaktligen sin effekt på hur vi som läsare förstår berättelsen och hos vilka karaktärer vi väljer att lägga våra sympatier. Om dagbokformens egenheter skriver Lars O. Lundgren. Han beskriver dagboksskrivandet som en fortgående process med huvudsakligen tre funktioner: en *ventil* för påträngande känslor, en *tillflykt* för den ensamme och en *spegel* för jaget.⁵⁰ Dessa kategoriseringar

⁵⁰ Lundgren, Lars O. (1987) *Liv, jag förstår dig inte* Stockholm: Carlsson Bokförlag, s. 15

stämmer väl in på berättarjagets anteckningar. Det faktum att Glas saknar en vän att anförtro sig åt och därigenom är ensam med sina tankar är något han påpekar i sin dagbok.⁵¹ Att dagboken därutöver är en ventil för hans komprometterande tankar och känslor framstår också uppenbart; det är bara i denna skrift som Glas kan uttrycka sin antipati för pastor Gregorius och sina ömma känslor för Helga. Dagboken är även i högsta grad ett slags spegel för berättarjaget. Allra tydligast framstår spegelfunktionen i det parti där berättarjaget går i polemik med sig själv för att i en inre dialog bättre kunna utröna och förstå sina tankar kring det dåd han ämnar utföra.⁵²

Men dagboksformen för också med sig en förledande subjektivitet. Hur kan vi vara säkra på att berättarjagets ord uttrycker ”sanningen” om romanvärldens skeenden? Det är ett motiv som Kerstin Ekman utforskar i sin *Doktor Glas-pastisch Mordets praktik* där man redan i paratexten konstaterar: ”Så underligt övertygande det låter när den som berättar är ett jag”.⁵³ För hur skall vi egentligen förstå Tyko Glas karaktär? Är han ”en romantisk idealist” som vill befria en kvinna i nöd eller är han en kallblodig mördare med nietzscheanska övermänniskoideal?⁵⁴ Berättarjaget avskyr pastor Gregorius redan innan han blir varse dennes övergrepp mot sin maka: ”jag tror, att om jag kunde döda den där prästen genom att trycka på en knapp i väggen så skulle jag göra det”.⁵⁵ Är hans motiv för brottet så rena som han föreställer sig? Ur detta perspektiv bär berättarjaget gemensamma drag med en annan av litteraturhistoriens stora grubblare, nämligen Raskolnikov i Dostojevskijs *Brott och straff*. Precis som man kan tänka sig att det snarare är penganöd än idealistiskt hjältemod som driver Raskolnikov till att döda pantlånerskan kan man som läsare ifrågasätta ridderligheten i Tyko Glas’ gärning.⁵⁶

Det står dock bortom allt rimligt tvivel att berättarjaget är en fiktiv man med en romantisk läggning som utvecklats till en dragning till det rena, ett slags idé om det absoluta.⁵⁷ Kärleken är i berättarjagets ögon något oantastligt vackert endast fram till dess att den realiserar. Själva *drömmen* om kärleken är det vackra för berättarjaget, medan kärleken i praktiken är någonting

⁵¹ Söderberg s. 109

⁵² Holmbäck, Bure (1991) *Hjalmar Söderberg* Stockholm: Bokförlaget Natur och Kultur, s. 46

⁵³ Ekman, Kerstin (2009) *Mordets praktik* Stockholm: Albert Bonniers Förlag, bokomslagens paratext

⁵⁴ Holmbäck (1988) s. 234

⁵⁵ Söderberg s. 7

⁵⁶ Dostojevskij, Fjodor (nyutgåva 1980) *Brott och straff Första delen* Stockholm: Albert Bonniers Förlag, s. 88-98

⁵⁷ Holmbäck, Bure (1987) *Flanören och vattenvärlden* Stockholm: Höjerings Bokförlag, s. 55

som urvattnas, rutiniseras och blir ”vissna löv, eller smuts, eller ölsupa”.⁵⁸ Detta synliggörs därutöver i berättarjagets motvilja inför kärlekslivets yttre manifestationer som inför hans tankar om renhet förefaller ovärdiga och smutsiga.⁵⁹ När det vackra och idealistiska blir någonting konkret och köttsligt försvinner skönheten från det. Berättarjaget poängterar att det troligtvis ligger till så att det är just *begäret* det är något bevänt med, medan begärets tillfredsställelse är dömd att leda till besvikelser.⁶⁰ Ett annat exempel på detta är när berättarjaget uttrycker en önskan om att bygga sig ett hus vid kusten, men sedan stolpar upp de framtida besvikelser ett sådant hus med all säkerhet skulle leda till i jämförelse med hans idealbild: ”Den kust, där jag vill bygga och bo, får jag aldrig se”.⁶¹

Det vore rimligt att – likt Tyko Glas kamrat Markel – ifrågasätta om doktorn verkligen *vill* bli lycklig eller om han tillhör ”människor som sakna alla anlag för lycka och som känna det med pinsam, obeveklig klarhet”.⁶² Enligt Markel tillhör Glas just denna falang och strävar alltså inte efter att uppnå lycka utan efter att få lite form och stil på sin olycka. Berättarjaget förbluffas av Markels kommentar och förblir svarslös i det att han ser ut över Mälaren där det seglar ”ett rödviolett moln för sig själv, lösryckt från de andra”, vilket blir en talande spegelbild av Glas ensamhet och avskildhet från andra människor.

För det framstår berättigat att ställa sig frågan om berättarjaget över huvud taget kan – eller *vill* – bli lycklig eller om han redan på förhand bestämt sig för att livet gått honom förbi. Är hans romantiska och idealistiska tankar ett slags försvar, en förevändning att få vara och känna sig fortsatt miserabel? Berättarjaget äger minnet av en ungdomsförälskelse som en gång i tiden väckte hans drömmar om tvåsamhet med en stulen kyss, men tragiskt nog föll offer för drunkningsdöden. Man kan tänka sig att det är just ungdomssinnets fallenhet att idolisera den första riktiga kärleken som gjort det omöjligt för berättarjaget att närma sig någon annan kvinna. Hans ungdomsförälskelse hann aldrig bli honom riktigt verklig – stycket där han målar upp deras möte är tecknat i ett drömskt skimmer.⁶³ Berättarjagets första kärlek är en ofullbordad dröm och kan därmed svårligen mäta sig med de framtida drömmar som riskerar att faktiskt realiseras. Han eftersträvar kärleken, men fruktar dess förverkligande.⁶⁴

⁵⁸ Söderberg s. 12

⁵⁹ Lagerstedt, Sven (1982) *Hjalmar Söderberg och religionen* Stockholm: Almqvist och Wiksell, s. 18

⁶⁰ Söderberg s. 30

⁶¹ *Ibid* s. 54

⁶² *Ibid* s. 80 f.

⁶³ *Ibid* s. 24 ff.

⁶⁴ Lundgren s. 61

Eva Mertens är en kvinna i romanen som uttrycker ett intresse för Glas och uppvaktar honom med blommor, men doktorn tycks redan på förhand ha bestämt sig för att hennes kärlek är en chimär: ”Jag undrar vilken bild hon kan ha gjort sig av mig”.⁶⁵ I stället kvarstannar han ensam, vid skrivbordet i månljus, och riktar sin ömhet mot Helga Gregorius eftersom hon dels är en gift kvinna, och dels redan har sitt hjärta hos Klas Recke. Berättarjaget kan älska Helga bara eftersom han aldrig kommer att få henne; eftersom hon är en dröm som inte kan fullbordas.

Eftersom berättarjaget tycks ha bestämt sig för att kärleken är någonting förborgat för honom blir det i stället själva *handlingen* som utgör hans räddning, i romanen kristalliserad genom mordet på pastor Gregorius. Gärningens moraliska aspekter skall jag gå vidare in på i nästa avsnitt ”Moralkarusellen”.

En slutsats man kan dra är att dagboksformen understryker och möjliggör det dubiösa i hur berättarjaget uppfattar och tolkar sin omvärld. Genom att uteslutande utgå från berättarjaget reser formen frågan om opålitliga narrativ. Den förledande subjektivitet som dagboksformen för med sig lämnar det öppet för läsaren att ifrågasätta huvudkaraktärens handlingar och motiv. Förstår berättarjaget sina ”egna” processer? Eller blir dagboken berättarjagets sätt att rättfärdiga sitt brott genom att sätta ord på sina känslor, ord som på ett förskönande sätt uttrycker hur han *egentligen* – av andra och mindre ädla orsaker – vill handla?

En annan möjlig slutsats är att berättarjaget genom sin romantiska idealism förblir blind inför sina egna kvaliteter. Han kan både skriva och – som i fallet Eva Mertens – attrahera kvinnor, men förblir oviss inför dessa förtjänster. Med detta i åtanke får Markels utlåtande om att Glas tillhör de människor som inte strävar efter lycka ytterligare tyngd. Ingenting i verkligheten når upp till doktors romantiska ideal. Idealerna blir ett slags ouppnåelig måttstock som sanktionerar hans desillusioner.

3.2 Moralkarusellen

Doktor Glas berör flera moraliska frågor som har aktualitet även i dag, över hundra år sedan romanen skrevs. Själva idén om moralens relativitet och tanken att det finns överlägsna

⁶⁵ Söderberg s. 84

individer som så att säga kan ställa sig utanför och ovanför lagar och normer ekar av Nietzsche.⁶⁶ Berättarjaget ser pastor Gregorius som en man vars existens inte tillför världen något gott, vilket blir ett motiv för att röja honom ur vägen. Som tidigare nämnts kan man i resonemanget skönja ett slags släktskap med Dostojevskijs litterära gestalt Raskolnikov, en gestalt som berättarjaget också medger att han känner till: ”jag har läst Raskolnikov, jag har läst Thérèse Raquin”.⁶⁷

Till skillnad från sina litterära föregångare – och säkerligen en bevekelsegrund till att många kritiker förfasade över det moraliska budskapet – förlorar sig berättarjaget emellertid inte i skuld- och skamkänslor efter att ha genomfört sitt dåd. Tämmligen omgående ter sig handlingen för berättarjaget som någonting avlägset och avskilt som inte bekymrar honom längre.⁶⁸ Bo Bergman har exempelvis påpekat att doktorn borde ha fått skuldkänslor och känt skräck och obegriplighet inför gärningen.⁶⁹ Poul Bjerre refererar till just *Brott och straff* i sin kritik av *Doktor Glas* och menar att den senare saknar föregångarens moraliskt uppbyggliga slut: ”Hvad vore Raskolnikov utan den ständigt brusande underströmmen af mänskliga känslor, som efter det befriande mordet bryta fram och göra de sista bladen av hans lif till ett skärt och underskönt mänskligt dokument?”⁷⁰ Det är nästan som om det innan *Doktor Glas* fanns ett slags konsensus om att en litterär mördare måste lida av sitt brott för att litteraturen skall anses sedlig. Viktigt att poängtera är dock att mordet inte heller skänker berättarjaget någon betydande lycka eller sinnesro. I själva verket travar han vidare i samma cyniska narkos och för en tillvaro som trots gärningen inte förvandlats nämnvärt, utan snarare fastslår hans isolering och gör den mer obeveklig.⁷¹ Men det är inte skam eller skuld som ligger till grund för isoleringen, snarare är det insikten om meningslösheten – inte ens den omvälvande handlingen råder bot på doktors ensamhet.

När berättarjaget resonerar kring moralen kallar han den för en ”karusell” och ett ”flytande tillstånd”, en sorts överenskommelse människor emellan för att göra tillvaron draglig, men fördenskull också till något föränderligt.⁷² Moralerna är enligt berättarjaget något man måste förhålla sig till, men inte som en för evigt given lag utan snarare som en riktlinje som skall

⁶⁶ Lundgren s. 101

⁶⁷ Söderberg s. 100

⁶⁸ Ibid s. 146

⁶⁹ Sjöstrand m.fl. s. 60

⁷⁰ Citerat efter Sjöstrand m.fl. s. 230 f.

⁷¹ Holmbäck (1988) s. 241

⁷² Söderberg s. 43 & s. 95

”begagnas med urskillning, ’med ett litet saltkorn’”.⁷³ Mordet på pastor Gregorius går för all del emot gängse moral, men likafullt är det enligt berättarjaget en berättigad handling, eftersom makarna Gregorius äktenskap är ett slags lagstadgad våldtäkt som får fortgå i skyl av en skenhelig kristen etik (mer om angreppen på religion under rubriken ”Synden och tankens syra”).

Beslutet att bistå Helga Gregorius föregås av andra situationer där berättarjaget väljer att agera mot sina egna övertygelser och i stället handla i enlighet med *plikten*, trots att han redan tidigt i sin dagbok kallar plikten en ”skärm att krypa bakom för att slippa göra det, som bör göras”.⁷⁴ En av dessa situationer är när berättarjaget nekar en kvinna abort trots att det går emot hans egna åsikter i frågan. Det är lagen som förhindrar honom att utföra aborten, inte någon ideologisk övertygelse.⁷⁵ Berättarjaget får senare möta det gossebarn som fötts och finner att han är en ”idiot” som döden borde befria från det liv han aldrig borde levt från första början.⁷⁶ Denna händelse blir en sorts gnista som får stor betydelse för berättarjagets fortsatta handlande och hans slutgiltiga beslut att mörda pastor Gregorius. Enligt berättarjaget är både dödshjälp och självmord stundtals befogade: ”Den dag skall komma, då rätten att dö blir erkänd som en långt viktigare och mera oförytterlig människorätt än den att lägga en sedel i valurnan”.⁷⁷ Berättarjaget ångrar också det tillfälle han avstod från att låna ut pengar till en man, Hans Fahlén, som sedermera skar halsen av sig.⁷⁸ Kanske är det ångern inför dessa tidigare handlingar som psykologiskt motiverar doktorn när han får chansen att hjälpa Helga med en moraliskt tveksam gärning? Om dödshjälp och självmord kan vara befogat kanske också mord – i en värld där moralen är ett flytande tillstånd – stundtals vara det?

Ett annat parti ur romanen som är intressant ur moralsynpunkt är när berättarjaget under pastor Gregorius jordfästning känner inom sig ”nödvändighetens lag”, en känsla av att skuld inte finns och att hans handling varit länk i en kedja som påbörjades långt innan han blivit född.⁷⁹ Här tycks berättarjaget se sina handlingar som en oundviklig del av ett vidsträckt förlopp, och ger på så vis uttryck för ett slags determinism: hur kan skuld finnas om den handling som han utfört var tvungen? Huruvida detta är en efterhandskonstruktion av

⁷³ Söderberg s. 96

⁷⁴ Ibid s. 11

⁷⁵ Sjöstrand m.fl. s. 52

⁷⁶ Söderberg s. 70 ff.

⁷⁷ Ibid s. 66

⁷⁸ Ibid s. 58 f.

⁷⁹ Ibid s. 139

berättarjaget för att döva sitt samvete efter den utförda gärningen är tänkbart, och bidrar till romanens mångbottnade natur – skriver berättarjaget i sin dagbok som han känner eller som han *vill* känna? Det är en problematik som Lundgren behandlat genom att ställa frågan om det är så att läsaren kan dra andra slutsatser än berättarjaget baserat på de uppgifter han lämnat i sin dagbok: ”Trots sitt genomskådande kan doktorn alltså i viss mån göra ett omedvetet intryck”.⁸⁰

Visserligen uppvisar berättarjaget en stor öppenhet då det rör sig om en dagbok som bara är ämnad för hans egna ögon; en sorts psykologisk transparens som troligtvis kan vara anledningen till att Hjalmar Söderberg döpt honom till just ”Glas”.⁸¹ Men han uppvisar också ett slags hyckleri, exempelvis genom att se Helgas äktenskapsbrott och sexuella drift i ett mycket mer förlåtande ljus än det han vanligtvis tillmäter könslusten.⁸² Hela romanen utgår från Tyko Glas medvetande, men kan vi som läsare verkligen sätta full tillit till doktors förmåga till självanalys? Som tidigare nämnts ger berättarjaget uttryck för tanken att döda pastorn redan innan han får nys om hur pastorn behandlar Helga. Är det faktum att han ”räddar” henne genom dådet ett slags svepskäl? Är det av kärlek till Helga han utför mordet eller gör han det snarare av motvilja inför pastor Gregorius?⁸³ På samma vis kan man fundera över om berättarjagets deterministiska resonemang är ett sätt att förskjuta skuld känslor från sig själv genom att peka på handlingen som oundviklig. Kan vi över huvud taget sätta mycket tilltro till en man som faktiskt har utfört ett överlagt mord?

Det är dylika frågeställningar som senare års *Doktor Glas*-pastischer har utforskat, exempelvis Bengt Ohlsson genom sin *Gregorius* där han syftar till att förmänskliga pastor Gregorius och skifta berättelsens narrativ till ett annat ”jag”. För vilket ”jag” skall vi egentligen lita på? Glas har sin sanning; Gregorius en annan.

I min egen didaktisering har eleverna fått jämföra på vilka sätt ”samma” karaktärer framställs i *Doktor Glas* respektive *Gregorius*, och hur detta påverkar var man som läsare lägger sina sympatier. I uppsatsens diskussionsdel argumenterar jag vidare för de intertextuella sambandens pedagogiska användbarhet (se ”Postmodernistisk litteratur i skolan – varför?”).

⁸⁰ Lundgren s. 27

⁸¹ Sjöstrand m.fl. s. 174

⁸² Holmbäck (1988) s. 243

⁸³ Ljungberg, Lars (1982) *Allför mänskligt* Nora: Bokförlaget Doxa AB, s. 43

3.3 Synden och tankens syra

”Man hade ju lärt sig att tro, att Guds vilja var det, som allra mest bjöd vår egen vilja emot”, förklarar Helga Gregorius sina bevekelsegrunder till äktenskapet med pastor Gregorius.⁸⁴ I ett slags ungdomlig förvirring valde hon att äkta pastor Gregorius, nästan som en form av renande straff mot sig själv. I detta ryms en bitsk kritik mot kyrkan och dess livsfientlighet. Lika påtaglig är kritiken mot kyrkans konstruerade uppfattning av äktenskapet.⁸⁵ Pastor Gregorius hänvisar till plikten och Guds vilja när han vill närma sig Helga sexuellt, medan berättarjaget påpekar det befängda i att människan gjort rättigheter och plikt av det fysiska samlivet.⁸⁶ Berättarjaget namnger vid ett par tillfällen Martin Luther, en gång i direkt tilltal, där han menar att kärleken för Luther är ”ett naturbehov”: en gudsskänt rättighet för mannen att tillfredsställa sig med kvinnan.⁸⁷

Det är knappast någon tillfällighet att pastor Gregorius hos Hjalmar Söderberg är just en kyrkans man. I romanen får han representera den kristna moralens svartmålning av sexualiteten.⁸⁸ Helga blir i sin tur den ”helgade”, en form av symbol för den undertryckta livsglädjen: ”Allt det som man längtade efter, allt som var ljuvt att tänka på, det var synd”.⁸⁹ Berättarjaget betraktar i sin tur Helga med en nästan sakral vördnad och känner sig nödgad att befria kvinnan från hennes tyranni. Vad gäller pastor Gregorius beskrivs denne redan i början av boken som fysionomiskt motbjudande i berättarjagets ögon: ”du kan gärna dö, din gamla rackare, så slipper jag se dig mera”.⁹⁰ När doktorn blir varse pastor Gregorius övergrepp på Helga ger detta ytterligare fog för hans avsky.

Pastor Gregorius framställs emellertid som ”oreflekterat troende” av sin hustru.⁹¹ Han är ingen hycklare, utan har alltid ansett det som en självklarhet att hans religion är den rätta. Av intresse att notera är att berättarjaget mot slutet av sin dagbok greppar efter ett liknande oreflekterat förhållningssätt till livet: ”Icke gissa gåtor! Icke fråga! Icke tänka! Tanken är en syra som fräter”.⁹² Berättarjaget tycks här bli varse att det är saligt att vara ovetande; att genomskådandet av livet är dömt att mynna ut i desillusioner. Berättarjaget ger uttryck för att

⁸⁴ Söderberg s. 39

⁸⁵ Holmbäck (1988) s. 248

⁸⁶ Söderberg s. 34 & s. 16

⁸⁷ Ibid s. 27 & s. 93

⁸⁸ Ljungberg s. 33

⁸⁹ Söderberg s. 39

⁹⁰ Ibid s. 6

⁹¹ Lagerstedt, Sven (1982) *Hjalmar Söderberg och religionen* Stockholm: Almqvist och Wiksell, s. 46

⁹² Söderberg s. 152

tanken inte slutar ”förrän han gnagt sönder det sista du har kärt”.⁹³ Detta kan tolkas som att även den tröst som skulle gå att finna i religionen går förlorad för den som kompromisslöst söker sanningen.⁹⁴ Berättarjaget åberopar till och med den ”plikt” han tidigare förkastat som en skärm att gömma sig bakom: ”Jag borde ha gift mig och satt barn i världen: borde ha *gjort* mig plikter. Sådant blir hållhakar och stöd”.⁹⁵

Samtidigt tycks det – förutom den religiösa aspekten – finnas andra motiv bakom berättarjagets avoghet inför pastor Gregorius som inte doktorn ”själv” reflekterar över i sin dagbok, men som den uppmärksamme läsaren kan skönja. Berättarjaget skriver vid ett tillfälle om sin mor och far och om hur han hatade den senare under en tid eftersom denne inte var god nog mot hans mor. Detta kan tolkas som en form av Oidipuskomplex som också återspeglas i doktors vilja att ”befria” Helga Gregorius från hennes make – i Helgas utsatthet gentemot sin make ser han sin egen far och mor. Denna tolkning kan få ytterligare stöd om man betänker hur pastor Gregorius i romanen framställs nästan som ett slags fadersfigur, som berättarjaget såg i predikstolen redan som en ung pojke.⁹⁶

Överlag visar berättarjaget upp en starkt kritisk syn på religionen som någonting livsfientligt, något som genom den äktenskapliga institutionen lagstadgat våldtäkt och som skuldbelägger en livsbejakande människa som Helga. Helga ställer sig undrande till den inställning till kärleken som hon anser att religionen förespråkar: ”Om den är synd, då är allt hos mig synd, eftersom jag inte kan upptäcka något hos mig, som är bättre och värdefullare än den”.⁹⁷ Tanken på att använda religionen som ett svepskäl för att rättfärdiga helt andra syften är även något som föresvävar berättarjaget när han kontemplerar nyttjandet av ett eventuellt självmordsbrev, som kan bli tvunget ifall hans gärning uppdagas. Inte utan ironi faller han kommentaren: ”Några bibelspråk kan man också fläta in, det finns alltid några som kunna passa”.⁹⁸

De intertextuella kopplingarna till Bibeln och Martin Luthers läror är kanske inte det som är allra mest eggande för dagens skolelever. Däremot kan dessa aspekter på *Doktor Glas* fungera som ett historiskt dokument om förändringen av religionens ställning. Doktor Glas och Helga

⁹³ Söderberg s. 152

⁹⁴ Lagerstedt s. 30

⁹⁵ Söderberg s. 152

⁹⁶ Lundgren s. 69

⁹⁷ Söderberg s. 40

⁹⁸ Ibid s. 109

Gregorius kritik kan ge eleverna kännedom om vanligt förekommande typer av invändningar som riktats mot religionen genom tiderna och genom litteraturen. I många fall – jag tänker närmast på att använda religionen för att rättfärdiga tvivelaktiga syften – är det samma slags kritik som riktas mot världens religioner även i dag.

3.4 Den omedvetne diktaren

Det är vanskligt att försöka analysera språket i ett litterärt verk som ett slags avhängig komponent. Språket är inte någon fristående del av en roman; det *är* själva romanen. Likafullt tål det att nämnas hur själva prosan i *Doktor Glas* blivit föremål för beundran. Verket har betecknats som det stilistiskt och kompositionsmässigt starkaste hos Söderberg.⁹⁹ Det är en exakt och klar prosa, skenbart enkel men bevisligen mycket medvetet uppbyggd i sin dramaturgi, om man exempelvis ser till det diagram över handlingen som Söderberg själv förfärdigade under skapandeprocessen.¹⁰⁰ Skribenten Lennart Svedin argumenterar i en artikel för att det är just språket som är avgörande för att Söderberg har en plats i modern tid: ”Med sin klarhet och konkretion, täthet och enkelhet, med sina ironier och stänk av vemod har det inte åldrats utan lever hundraårigt som genom ett mirakel”.¹⁰¹

Författaren Bo Bergman har också påpekat klarheten i Söderbergs stil, men framhåller även texternas musikaliska och rytmiska kvaliteter. Bergman ser *Doktor Glas* som höjdpunkten för Söderbergs språkliga mästerskap: ”Det suggestiva ligger inte minst i rytmen, i denna prosa som inte vet av tyngd och ansträngning, som är på en gång så musikaliskt mjuk och så fast formad, så genomskinligt klar”.¹⁰²

Berättarjaget i *Doktor Glas* uttalar sig vid ett tillfälle om det svenska språket: ”Det är på det hela taget ett förbannat språk vi ha. Orden trampa varandra på tårna och knuffa varandra i rännstenen. Och allt blir så påtagligt och rått. Inga halvtoner, inga lätta antydningar och mjuka övergångar”.¹⁰³ Med detta råmaterial att arbeta med får man lov att beundra berättarjagets gestaltningsförmåga! För berättarjaget kommenterar också sitt eget skrivande genom att påstå att: ”Diktare kunde jag ju inte bli. Jag ser ingenting, som icke andra givit form och gestalt”,

⁹⁹ Holmbäck (1988) s. 238

¹⁰⁰ Holmbäck (1991) s. 40

¹⁰¹ Svedin (2007)

¹⁰² Bergman, Bo (1951) *Hjalmar Söderberg* Stockholm: Norstedts, s. 147

¹⁰³ Söderberg s. 135 f.

ett yttrande som för en läsare ter sig nästan ironiskt med tanke på den fiktiva dagbokens stilistiska kvalitet.¹⁰⁴ Berättarjaget blir på så vis ett slags omedveten diktare, som ser upp till en falang han själv tillhör.¹⁰⁵

Det är rimligt att anta att det är just romanens språkliga kvalitet som utgjort – och fortfarande utgör – en stor del av dess attraktionskraft. Precis som skildringen av Stockholm, som jag återkommer till nedan, har Söderbergs språk haft en stilbildande effekt som kan vara en av anledningarna till att Söderbergs texter blivit så pass frekvent omtolkade. Man kan också tänka sig att det finns en pedagogisk kraft i att nyttja Söderberg som stilistisk förebild, vilket påpekas i mina lärarintervjuer (se ”Varför skall man använda sig av Söderberg?”).

3.5 Stockholmsflanören

Förutom språket, det psykologiska djupet och resonemangen kring moral och andra väsentliga frågor har romanen uppmärksammats för sina miljöskildringar.¹⁰⁶ Söderbergs bild av Stockholm en sommar kring sekelskiftet kan ses som en tidsmålning över en viss tid och plats i svensk historia, ett porträtt av en epok som säger oss någonting om dess tidsanda. Stockholm är i fokus och angivelserna av gator, krogar och parker är överlag så noggrant dokumenterade att man själv kan uppsöka platserna där romanerna utspelar sig. Hjalmar Söderberg nämns ännu som en porträttör av sin stad i samma andetag som Strindberg och Bellman.¹⁰⁷ Söderbergs stockholmskildring har tvivelsutan blivit stilbildande. Den ekar även i samtidslitteraturen, exempelvis i Johan Klings ”flanörroman” *Människor helt utan betydelse* (2009).

Jag skriver flanörroman inom citationstecken då jag finner beteckningen något förklenande. Många gånger har den använts för att beskriva *Doktor Glas*. Men termen kan ge ett intryck av lättvindighet som definitivt inte stämmer in på ett genomarbetat och kompositionsmässigt medvetet verk som *Doktor Glas*, som inte väjer för de svåra frågorna. Men det är just som flanörromaner Söderbergs romanbyggen i regel blivit kända; såväl *Förvillelser* som *Martin Bircks ungdom* och *Den allvarsamma leken* präglas av unga mäns planlösa vankande genom

¹⁰⁴ Söderberg s. 55

¹⁰⁵ Borsgård s. 11

¹⁰⁶ Holmbäck (1988) s. 238

¹⁰⁷ Holmbäck, Bure (1985) *Hjalmar Söderbergs Stockholm* Stockholm: Höjerings Bokförlag, s. 8-10

och betraktande av Stockholm. Björn Sahlin skriver om flanerandet som ”promenerandet utan bestämt mål, är ju något av en symbolhandling, ett symboliskt uttryck för bristande vilja och målmedvetenhet”.¹⁰⁸

Denna tolkning av flanerandets symbolvärde stämmer väl in på många av Söderbergs romankaraktärer, inte minst doktor Tyko Glas. Det mållösa vandrandet blir ett uttryck för karaktärens ambivalenta läggning, hans sökande och greppande efter någonting som han själv inte vet vad det är. Flanerandet är därutöver i *Doktor Glas* ett betraktande tillstånd. Det är ett tillstånd där berättarjaget tillåts uppfatta och göra reflektioner kring sin omvärld och därigenom fäller kommentarer om den rådande tidsandan. Berättarjaget promenerar och gör sina observationer, men han ingriper sällan utan förblir allt som oftast en fluga på väggen. Själva flanerandet understryker därigenom berättarjagets passiva hållning och utanförskap – eller rentav främlingskap – inför andra människor och världen.

Man kan tänka sig att denna litterära flanörhållning – som startade som ett uttryck för förändring, ett slags varsel om en ny tidsanda – också har ett sentida värde. För många ungdomar av i dag följer livet inte längre en rät linje från skola till giftermål och förvärvsarbete. Många unga människor, kanske främst medelklassungdomen och andra förhållandevis privilegierade, väntar längre än förut innan de påbörjar sina akademiska studier och det hör heller inte till ovanligheterna att man efter studenten ger sig ut på längre resor eller provar på att arbeta i andra länder. Rörligheten grundar sig rimligtvis i en alltmer globaliserad värld – men det kanske också tyder på att en del av dagens ungdom blivit ”flanerande” i sin socialisering och intagit ett slags avvaktande, men ändå rastlös, inställning till det kommande vuxenlivet? Kort sagt, ett slags flanörhållning.

En av de lärare jag intervjuat, Henrik, menar att Söderbergs texter lämpar sig särskilt väl för ungdomar med medelklassbakgrund eftersom texterna handlar mycket om medelklassens existentiella grubbel om yrkesval, karriär, framtid, etc. Henrik menar därutöver att de fin de siècle-stämningar som återfinns i romanerna lever kvar i dagens ”gotiska ungdomskulturer” (se ”Henrik”). Kanske finns det i den litterära flanörhållningen en möjlighet till igenkänning hos dagens skolelever? Ett sätt att spegla sin rastlöshet och ovisshet inför framtiden i litterära gestalter, och finna att man inte är ensam med sina kval och reflektioner.

¹⁰⁸ Sjöstrand m.fl. s. 84

4. Ekon av Söderberg – Doktor Glas måltexter

Som tidigare konstaterats har det enbart under 00-talet kommit fyra stycken verk som på olika sätt alluderar till eller omtolkar Hjalmar Söderbergs *Doktor Glas*: Bengt Ohlssons *Gregorius*, Birgitta Lindéns *Jag, Helga Gregorius*, Bjarne Moelvs *Helgas Offer* och Kerstin Ekmans *Mordets praktik*. Jag skall här i korthet redogöra för hur dessa texter förhåller sig till sin förlaga. Mitt syfte är inte att göra någon heltäckande analys av varje roman. Snarare vill jag för det första undersöka vilka beröringspunkter romanerna har med Söderbergs urtext baserat på några av de ämnen jag analyserat i *Doktor Glas* (däribland huvudkaraktär och berättarform, moralfrågor, religion och språk), och för det andra specifikt undersöka omtolkningarnas postmoderna tendenser.

4.1 Gregorius

Bengt Ohlssons *Gregorius* från 2004 skiftar narrativet till pastor Gregorius och återger händelserna ur romanen ifrån dennes synvinkel. Perspektivbytet får i sin tur läsaren att ifrågasätta pastorns ondskefulla motiv. *Gregorius* målar upp en bild av en skör gammal präst med stora mindervärdeskomplex, som förtärs av dödsångest och obesvarad kärlek till hustrun Helga. Den demonisering av pastor Gregorius som berättarjaget i *Doktor Glas* i någon mån gör sig skyldig till ställs på ända – i *Gregorius* framställs doktor Tyko Glas som en tämligen självsäker och nonchalant figur medan berättarjaget är den vilsne och villrådige.¹⁰⁹ Sympatierna hamnar hos pastorns berättarjag, som inte önskar något hellre än att få ett barn med sin hustru. På många sätt plågas berättarjaget i *Gregorius* av liknande desillusioner som berättarjaget i *Doktor Glas*. I likhet med hur Hjalmar Söderberg framställer sin romandoktor i *Doktor Glas* framstår pastorn i *Gregorius* som en man som längtar efter kärlek samtidigt som han är rädd för den.¹¹⁰

I *Gregorius* nyanseras bilden av den fiktive karaktären pastor Gregorius. Det sexuella utnyttjandet av Helga följs i *Gregorius* av berättarjagets ånger över det moraliska övertrampet; en överilad handling sprungen ur en förtvivlan över att inte vara ömsesidigt

¹⁰⁹ Ohlsson, Bengt (2004) *Gregorius* Stockholm: Albert Bonniers Förlag, s. 110-113

¹¹⁰ Melander, Christina & Skowronska, Martina (2005) *Stiliga herrar – Stilanalyser av Hjalmar Söderbergs Doktor Glas och Bengt Ohlssons Gregorius* Södertörns högskola: B-uppsats i Svenska, s. 15

älskad. Berättarjaget ställs i sin tur inför ett annat moraliskt dilemma då han under sin badsejour i Porla träffar en kvinna, Anna, som erbjuder honom sin kärlek.¹¹¹ Berättarjaget väljer dock i slutändan att inte agera på sina känslor för Anna, dels för att han fortfarande älskar Helga, dels för de moraliska, praktiska och ekonomiska prövningar som en skilsmässa skulle innebära.¹¹² Hur mycket han än håller av Anna så finns det ett faktum han inte kommer ifrån – hon är inte Helga.

Karaktären pastor Gregorius framstår heller inte lika oreflekterat troende som han framställs i Söderbergs *Doktor Glas*. Förvisso är han en religiös man och lyckas emellanåt finna sinnesro i tanken på att händelserna i hans liv är ett uttryck för Guds vilja.¹¹³ Men berättarjagets reflektioner är också fulla av misstro och tvivel, vilket mynnar ut i hans uppgivna yttrande: ”Gud, jag förstår Dig inte”.¹¹⁴ Repliken blir en underfundig intertextuell passning till Tyko Glas välkända citat ”Liv, jag förstår dig inte”.¹¹⁵ Den pastor som utmålas i *Gregorius* finner ingen slutgiltig ro i någon av Gud eller religionen fastslagen världsbild. Tvärtom ägnas mycket av berättarjagets tankar åt att försöka hantera omvärlden och göra händelserna i hans liv – både de som skett och de som sker – greppbara och förståeliga.

Kanske är berättarjaget i *Gregorius* i samma behov av en vän att anförtro sig åt som berättarjaget i *Doktor Glas*? Romanens sista kapitel omtolkar den scen ur *Doktor Glas* där Tyko Glas bringar livet ur pastor Gregorius genom att erbjuda honom en giftkapsel under förevändningen att det är hjärtmedicin. Vid det här laget är pastorns berättarjag utmattad av den senaste tidens händelser, av sin misslyckade relation med Helga och av sin affär med Anna i Porla. Han sväljer doktors tablett: ”jag antar att det är en reflex. Man möter någon som man vill anförtro sig åt, man blir erbjuden någonting, och man tar emot det, i hopp om att det är ett litet men betydelsefullt steg på den långa vägen, från en människa till en annan”.¹¹⁶ Berättarjaget tror att han tar ett steg från sitt främlingskap inför världen genom att ta emot tabletten, genom att närma sig en annan människa. I själva verket blir gåvan hans dödsdom.

Språkligt sett har berättarjaget i *Gregorius* ägnats mer utrymme att brodera ut sig än berättarjaget i *Doktor Glas* – Bengt Ohlsson har själv tillstått att han i arbetet med romanen

¹¹¹ Ohlsson s. 328 f.

¹¹² Ibid s. 362

¹¹³ Ibid s. 249

¹¹⁴ Ibid s. 113

¹¹⁵ Söderberg s. 150

¹¹⁶ Ohlsson s. 423

försökte distansera sig från Söderbergs sparsmakade, ekonomiska språk.¹¹⁷ Omfånget tillåter exempelvis tillbakablickar till det förflutna som lyser av samma typ av nostalgi som berättarjagets minnesteckningar i *Doktor Glas*.¹¹⁸ Överlag framstår det som att berättarjagen i *Gregorius* och *Doktor Glas* har mer gemensamt än de ”själva” vet om – båda gestaltas i sina respektive verk som män som livet har gått förbi. Kanske är pastor Gregorius och doktor Glas ett slags tvillingsjälur, förenade i sitt främlingskap inför världen? Och vem är egentligen skurken i dramat och vem är hjälten?

4.2 Helgas offer

Helgas offer av Bjarne Moelv från 2007 är en dagboksroman som i sin tur väljer Helga Gregorius perspektiv. I Moelvs roman utvecklas Helgas egna tankar och reflektioner kring sin belägenhet; om avogheten för sin make och om den inte helt okomplicerade kärleksaffären med Klas Recke. Precis som i *Doktor Glas* och *Gregorius* är skriften sprungen ur berättarjagets ensamhet: ”Ingen riktig nära vän har jag att anförtro mina tankar åt. Därför skriver jag ner dem i dagboken”.¹¹⁹

Helgas möten med doktor Glas får i Moelvs roman en ny laddning när man får ta del av berättarjagets känslor för doktorn, som andas av en ömhet och beundran som berättarjaget i *Doktor Glas* förblev oviss om (om vi leker med tanken att böckerna är del av samma litterära universum).¹²⁰ Samtidigt tillstår berättarjaget i *Helgas offer* att hon har svårt att tänka sig doktorn ”i fysiskt intim samvaro med en annan människa. Hela hans person andas ensamhet”.¹²¹ Klas Recke delar emellertid inte berättarjagets vurm för doktorn utan kallar honom en ”drömmare och idealist”, vilket provocerar Helga som söker sätt att visa sin uppskattning för doktors värnande om henne.¹²² Men att gestalta dessa ömhetskänslor i ord eller kyssar förefaller otänkbart för henne. Om Tyko Glas skriver berättarjaget: ”Det finns en gräns dragen kring honom, en bred och djup vallgrav som skyddar honom mot sådana

¹¹⁷ Melander & Skowronska s. 15

¹¹⁸ Ohlsson s. 40-50

¹¹⁹ Moelv, Bjarne (2007) *Helgas Offer* Books-on-Demand, exemplar från Umeå universitetsbibliotek, s. 8

¹²⁰ Ibid s. 9 & s. 105

¹²¹ Ibid s. 35 f.

¹²² Ibid s. 57 ff.

känsloyttringar”.¹²³ Berättarjagets ömhetsbetygelser stannar vid lätta antydningar eftersom hon registrerar doktors ensamhet och ser det som en omöjlighet att överbrygga den.

Kritiken mot kristendomens skenheliga etik får – precis som i *Doktor Glas* – uttryck även i *Helgas offer*. Berättarjaget uttrycker sin motvilja inför sin make och hur pastorn ser det sexuella samlivet som äktenskapliga rättigheter.¹²⁴ Berättarjaget skriver om religionen att ”vilken historisk urkund man väljer att lita till, beror naturligtvis på vad man vill hoppas och tro om människan, förnuftet och känslan”.¹²⁵ Om de filosofer som Klas talar om skriver hon att de ”alltför mycket betonar sanningens renhet. Det måste finnas olika sanningar”.¹²⁶ Tron på en högre sanning blir i berättarjagets ögon ett aktivt *val* snarare än en andlig övertygelse. Var människa väljer sin Gud eller sitt filosofiska system och därigenom sin sanning, men några objektiva och på förhand givna värden tycks inte existera – inte ens vad gäller kärleken, vilket kan tolkas som ett postmodernt ”budskap” hos texten. Om sin relation med Klas Recke skriver berättarjaget: ”Kärleken har vi aldrig talat om. Jag vet inte om någon av oss tror på den”.¹²⁷

Vid ett tillfälle i romanen frågar sig berättarjaget vem hon ”är” för doktor Glas, vilket åtföljs av funderingarna: ”Vill jag veta vem Klas är? Vem Doktor Glas är? Jag vet inte”.¹²⁸ Detta kan tolkas som en annan postmodern tendens med *Helgas offer*, ett slags ifrågasättande av jagets och subjektets homogena existens som gör gällande att vi ”är” olika människor i olika människors ögon. När pastor Gregorius, som i romanen tilldelats förnamnet John, har avlidit frågar sig berättarjaget ”vem han var – och vem jag är. Johns liv och mitt flätades samman en tid, men nu är hans upplöst. Hur mycket av mig försvann med John och hur mycket av honom finns kvar hos mig?”.¹²⁹ Detta kan ses som berättarjagets påpekande av jagets transcendentala kvaliteter; ett slags ifrågasättande av en jagets essentialism.

Vad gäller romanens moraliska spörsmål är det värt att notera hur berättarjaget tidigt reflekterar över möjligheten att ta livet av sin make, en önskan som senare åtföljs av moraliska dubier.¹³⁰ Berättarjaget förhåller sig inte likgiltig till att ha gjort en hanrej av sin

¹²³ Moelv s. 60

¹²⁴ Ibid s. 24 f.

¹²⁵ Ibid s. 40

¹²⁶ Ibid s. 29

¹²⁷ Ibid s. 51

¹²⁸ Ibid s. 108

¹²⁹ Ibid s. 138

¹³⁰ Ibid s. 8

make och tillstår i sina dagboksanteckningar att hon faktiskt saknar pastor Gregorius sedan han rest till Porla.¹³¹ Ett annat centralt tema i *Helgas offer* är idén att det tycks finnas en separat ”manlig” och ”kvinnlig” moral. Om prostitution skriver berättarjaget: ”mannens kön kan icke befläckas, han köper sig fri från synd och skuld. Det är kvinnan som vanhedrar kärleken genom att förföra för att förtjäna”.¹³²

Om de intertextuella dragen i *Helgas offer* tål att nämnas hur berättarjaget vid ett tillfälle skriver ”Livet förstår mig inte”, vilket är ytterligare ett exempel på en omtolkning av ett välkänt citat från *Doktor Glas*.¹³³ Noterbart är även att Hjalmar Söderbergs verk nämns i förbifarten av berättarjaget, vilket lägger ännu en metanivå över romanen.¹³⁴ Därutöver figurerar i *Helgas offer* en själsläkare kallad Pierre Boule.¹³⁵ Detta är – av yrket och namnsläktskapet att döma – troligtvis en allusion till den verkliga personen Poul Bjerre (1876-1964), svensk författare och psykoterapeut, som på sin tid riktade skarp kritik mot Söderbergs *Doktor Glas* för dess kontroversiella porträtt av en läkare.¹³⁶

4.3 Jag, Helga Gregorius

Birgitta Lindéns *Jag, Helga Gregorius* från 2008 väljer också att, som titeln antyder, angripa historien från Helga Gregorius synvinkel. Romanen är närmast en form av fiktiv självbiografi – den behandlar Helgas liv från barndomen och till vuxen ålder – i vilken hon försöker förstå sig själv och omvärlden, och inte minst doktor Glas: ”vem är denne man egentligen?”.¹³⁷ I den komplicerade sitsen som olycklig hustru till pastor Gregorius och älskarinna till Klas Recke ser berättarjaget i *Jag, Helga Gregorius* doktor Glas som något slags räddning: ”för egen del var det just doktor Glas, som jag ville anförtro mig åt [...] att doktor Glas skulle rädda mig ur mitt dilemma”.¹³⁸ Ibland angränsar vurmen för doktor Glas till ömhetskänslor och längtan.¹³⁹ Men människan Tyko Glas lyckas hon aldrig förstå sig på. Han förblir en skuggfigur, lika omöjlig att definiera som den Gud som gäckat berättarjaget sedan barnsben.

¹³¹ Moelv s. 83

¹³² Ibid s. 104

¹³³ Ibid s. 103

¹³⁴ Ibid s. 98 f.

¹³⁵ Ibid s. 142

¹³⁶ Sjöstrand m.fl. s. 15-29

¹³⁷ Lindén, Birgitta (2008) *Jag, Helga Gregorius* Skellefteå: Ord & visor förlag, bokomslaget paratext

¹³⁸ Ibid s. 300

¹³⁹ Ibid s. 386

Ett genomgående tema i *Jag, Helga Gregorius* är just strävandet efter att definiera och förstå, inte minst genom språket. ”Hur ser Döden ut?” frågar sig berättarjaget vid fem års ålder.¹⁴⁰ ”Hur ser kärleken ut, och hur ska man veta, att det är kärlek man känner?” är ett annat spörsmål som lyfts upp.¹⁴¹ Det är genom *orden* som berättarjaget försöker göra sin tillvaro greppbar, vilket synliggörs i romanens återkommande grepp att kursivera vissa ”finare” ord och låta berättarjaget definiera dem i den löpande texten. Romanen inleds dessutom med ”I begynnelsen var ORDET” och avslutas med berättarjagets undran: ”var har jag min uppslagsbok?”.¹⁴² *Jag, Helga Gregorius* är på så vis en roman om hur språket kan understödja tanken, men också om hur språket begränsar tanken. Berättarjaget viktar ordens mening och betydelse inte bara för att förstå orden i sig, utan för att förstå den värld hon lever i.

Detta är förstås ett typiskt postmodernt drag. 1900-talets filosofer har till stor del ägnat sig åt just *språket* och dess sätt att konstituera verkligheten. Om språkets och tänkandets gränser skriver en av 1900-talets mest inflytelserika filosofer, Ludwig Wittgenstein, i sin avhandling *Tractatus logico-philosophicus* (1922). ”Vad man icke kan tala om, därom måste man tiga”, är ett av Wittgensteins mest välkända citat.¹⁴³ Citatet är synnerligen tillämpligt på berättarjaget i *Jag, Helga Gregorius* och hennes strävan efter att genom utökad vokabulär uttrycka sina tankar och känslor med bättre språklig precision.

Strävan efter lexikala definitioner är också det som ligger till grund för berättarjagets sviktande gudstro: ”Hur kan man vara säker på att Gud finns? Och varför ska man tro på något som kanske inte finns?”.¹⁴⁴ Inbegripet i detta tvivel finns också det klassiska teodicéproblemet: ”Det heter ju om Gud att han är allsmäktig. Varför ingriper han då inte mot världens ondska? [...] Kommer ofta på mig med att ibland tro och ibland inte tro. Det heter på fint språk, att man är *ambivalent*”.¹⁴⁵ Citatet är talande: berättarjaget kan hitta en fast definition för ambivalens, men finner ingen fast definition för Gud. En subjektiv känsla som gudstro kan inte med lätthet återges i ett uppslagsverk.

Även i relationen med pastor Gregorius, i romanen kallad Henrik, tycks berättarjaget greppa efter definitioner. Hon ingår äktenskap med pastorn under förevändningen att hon säkert kan

¹⁴⁰ Lindén s. 49

¹⁴¹ Ibid s. 146

¹⁴² Ibid s. 7 & s. 441

¹⁴³ Wittgenstein, Ludwig (nyutgåva 2005) *Tractatus logico-philosophicus* Stockholm: Thales, s. 146.

¹⁴⁴ Lindén s. 112

¹⁴⁵ Ibid s. 277

”lära sig att älska honom”, men blir i samma stund viss om att hon ”hela tiden försökte tänka bort en preposition: älska *med* honom”.¹⁴⁶ Återigen får ordvalen illustrera berättarjagets dubier. Berättarjaget kan känna ömhet inför sin make enbart på ett platoniskt plan, som ett slags fadersgestalt – eller kanske som en gudsgestalt? Men som en människa av kött och blod – och som en människa med köttsliga drifter – har berättarjaget svårt att förstå sin make, vilket leder till att hon ideligen måste erinra sig om att kalla honom vid namn i stället för bara ”pastorn”: ”*Henrik, han heter Henrik*”.¹⁴⁷ Berättarjaget kan känna ömhet för sin make som ett slags symbol för faderlig eller gudomlig trygghet, men hon kan inte älska honom som människa.

Följdaktligen plågas berättarjaget av sina omoraliska tankar om sin make: ”Jag blev medveten om mina tankar – jag önskade hans död”.¹⁴⁸ Berättarjaget funderar vid ett tillfälle på att be doktor Glas om ett av hans piller men bannar sig snart för sina idéer, som hon kallar ”Tankar som förskräcker mig”.¹⁴⁹ När pastor Gregorius sedermera gått ur livet slår det dåliga samvetet mot henne med all kraft: ”Jag vämjs över mig själv och mina onda tankar [...] Mina tankar är det som har dödat honom”.¹⁵⁰ Inte förrän i romanens slutskede tycks berättarjaget komma underfund med att hon skall leva för sin egen skull och inte för varken Klas Recke eller sin avlidna make: ”Min vilja är det som ska råda”.¹⁵¹

I övrigt är det värt att notera hur Hjalmar Söderberg förekommer som en fiktiv gestalt med verkliga förtecken även i *Jag, Helga Gregorius*, i det att författaren belönar berättarjaget med ett pris å sin tidnings vägnar efter en vunnen diktävling i hennes barndom.¹⁵² Texten leker således friskt med det metanarrativa, men helhetsmässigt är det ändå språket och tankens möjligheter och begränsningar som utgör textens mest flagranta problematik. Detta tillsammans med de religiösa spörsmål och den gudsproblematik som är så vanligt förekommande i de sentida omtolkningarna av *Doktor Glas* att diskursen kan ses som en huvudström i Söderbergs intertextuella öde.

¹⁴⁶ Lindén s. 196

¹⁴⁷ Ibid s. 219

¹⁴⁸ Ibid s. 285

¹⁴⁹ Ibid s. 248

¹⁵⁰ Ibid s. 395 f.

¹⁵¹ Ibid s. 434

¹⁵² Ibid s. 180 ff.

4.4 Mordets praktik

I Kerstin Ekmans dagboksroman *Mordets praktik* från 2009 vrids metainslagen ännu ett varv. Romanens berättarjag är doktor Pontus Revinge, en man som är övertygad om att han skänkt Hjalmar Söderberg inspiration till *Doktor Glas* genom sin person. Hjalmar Söderberg förekommer således som en fiktiv gestalt även i denna roman.¹⁵³ *Mordets praktik* är en metahistoria med många nivåer, då den kretsar kring en fiktiv karaktär (Tyko Glas) som hävdas ha en verklig förlaga (Pontus Revinge) som i realiteten är en fiktiv gestalt signerad Kerstin Ekman. Dessutom närvarar alltså Hjalmar Söderberg – en människa som de facto funnits på riktigt – som återges i Revinges tappning, och därigenom i förlängningen i en skepnad förlänad av Kerstin Ekman.¹⁵⁴

Romankaraktärerna Tyko Glas och Pontus Revinge har en hel del gemensamt. Liksom sin föregångare är berättarjaget i *Mordets praktik* en obotligt ensam människa som törstar efter kärlek, men finner det svårt att förhålla sig till människor och omvärld: ”Kanske gå våra liv mest ut på att upprätthålla illusionen av normalitet i en tillvaro som är full av gapande hål och skärande motsatser”.¹⁵⁵ De drag som särskiljer karaktärerna kan skönjas i Pontus Revinges kritik mot diktarkonsten, som han jämför med de gamla alkemisternas strävan att förvandla smuts till guld. Enligt berättarjaget är den litterära figuren Tyko Glas en hopdiktad chimär, tillrättalagd för att passa romanformatet; en man som har något vackert över sin olycka och misantropi.¹⁵⁶ Berättarjaget i *Mordets praktik* opponerar sig mot författaren Hjalmar Söderbergs eufemismer och menar att Söderberg – och diktare i allmänhet – gör våld på verkligheten för att den skall passa deras konstnärliga ändamål. ”På gatorna väljer han bort smutsen, på aftonhimlarna sotröken. Att skriva är att välja – och att förvandla”, skriver berättarjaget om Hjalmar Söderbergs romankonst.¹⁵⁷

Samtidigt är berättarjaget mån om att göra skillnad på lögn och dikt. Om ett möte med Söderberg skriver berättarjaget: ”Jag inser att jag delvis diktade när jag skrev om besöket [...] Men jag ljög inte”.¹⁵⁸ Detta kan man tolka som berättarjagets påpekande av den subjektiva upplevelsen; insikten om att en händelse kan te sig annorlunda ur olika människors

¹⁵³ Ekman s. 39-42

¹⁵⁴ Borsgård s. 10

¹⁵⁵ Ekman s. 158

¹⁵⁶ Borsgård s. 8

¹⁵⁷ Ekman s. 128

¹⁵⁸ Ibid s. 33

synvinkel.¹⁵⁹ Detta relativiserande av sanningen är ett exempel på romanens postmoderna tendenser, i likhet med textens flöde av metarefleksion om litteratur och diktarkonst.

Ett annat exempel berör en moralfråga. *Mordets praktik* är naturligtvis besläktad med sin föregångare *Doktor Glas* på grund av att de bägge romanernas huvudkaraktärer begår mord för att röja en ”onödig” människa ur vägen. Men *Mordets praktik* behandlar också frågor om en annan sorts moral, den moral som hör diktarkonsten till – nämligen en skapares skyldighet att på ett adekvat sätt förvalta sitt verk och sina fiktiva karaktärer. I romanens slutskede skriver berättarjaget ett brev till Hjalmar Söderberg där han reser problematiken om vem som ”äger” en fiktiv karaktär. Brevet blir en självrefererande kommentar till pastischkonsten och romanen *Mordets praktik*, eftersom den senare ägnar sig just åt att omtolka ett äldre verk. Berättarjaget retar sig på att Söderberg har återanvänt romankaraktären Tyko Glas i sin text *Jahves Eld* (1918) och fastslår: ”I detta hänseende hoppas jag att Ni ej får efterföljare. Kanske skulle återanvändandet ej stanna inom de litterära ägo gränserna”.¹⁶⁰ Berättarjagets brev är daterat 1919 – två år efter att Marcel Duchamp vänt upp och ned på konstbegreppet genom sina ”ready-mades”. På så vis kan man hävda att citatet är ett sätt att kommentera 1900-talets konstutveckling och utbredda nyttjande av pastischen som stilgrepp.¹⁶¹

Ytterligare ett postmodernt drag i *Mordets praktik* är dess sätt att ifrågasätta det homogena jagets existens. Finns det några skarpa gränser mellan vilka vi är och hur vi uppfattas? *Mordets praktik* inleds med ett citat ur *Doktor Glas*, som i sin tur alluderar till H.C. Andersens *Skuggan* (1847): ”nu, då ljuslågan flämtar i draget och min skugga på den gröna tapeten fladdrar och skälver liksom lågan och vill få liv – nu tänker jag på Andersen och hans saga om skuggan, och det tycks mig att jag själv är skuggan som ville bli människa”.¹⁶² Berättarjaget i *Mordets praktik* vill genom skrivandet skapa en sorts liv, bygga sig en oantastlig identitet, men paradoxen som föreligger är att den litterära gestaltningen bara åstadkommer skuggor av de verkliga skeendena, de verkliga människorna. ”Hur skulle vi kunna jämföra våra liv med skildringen i en fulländad roman? Detta är jag – men ändå inte jag”, kommenterar berättarjaget.¹⁶³ Det finns inga objektiva sanningar, inga essentiella kvaliteter som utgör oss. Vi är relativa silhuetter, formade i betraktarens öga.

¹⁵⁹ Borsgård s. 14

¹⁶⁰ Ekman s. 198

¹⁶¹ Borsgård s. 13

¹⁶² Söderberg s. 56

¹⁶³ Ekman s. 14 f.

5. Lärarna, eleverna och Söderberg

I denna del av arbetet presenterar jag de resultat som uppkommit genom mina lärarintervjuer och elevenkäter, samt resultatet av den skriftliga uppgift som eleverna genomförde under mitt lektionsmoment. Mitt syfte har varit att på ett övergripande och värdeneutralt sätt presentera respondenternas svar. I den analysdel som därpå följer (Se ”Söderberg i skolverkligheten”) sammanfattar jag de mest framträdande dragen i respondenternas svar för att summera och problematisera deras ståndpunkter.

5.1 Redovisning av intervjuer

För att undersöka hur dagens svensklärare ser på användandet av Hjalmar Söderbergs texter i skolundervisningen har jag genomfört kvalitativa intervjuer med sex yrkesverksamma gymnasielärare i stockholmsområdet.¹⁶⁴ Som tidigare nämnts är fyra av dessa kvinnor och två är män. Alla har de olika ålder, utbildning och lärarvana. Samtliga har också försetts med fingerade namn i framställningen av denna uppsats. Varje respondent presenteras i tur och ordning tillsammans med en sammanfattning av dennes svar på mina intervjufrågor (se ”Intervjumall”).

5.1.1 Henrik

Henrik är en gymnasielärare född 1972 som arbetar på en friskola strax utanför Stockholms innerstad. Han har arbetat som lärare i tolv år och undervisar i ämnena Svenska, Franska samt Kultur- och idéhistoria. Henrik fick läsa Söderbergs *Martin Bircks ungdom* i skolan och hade mycket goda upplevelser av detta. Han har själv använt *Martin Bircks ungdom* i sin undervisning med ettor på samhällsprogrammet, som en del av ett slags identitetsskapande tema där eleverna funderar över sin egen framtid vad gäller frågor som exempelvis yrkesval, karriär och gudstro. Han har även använt sig av *Doktor Glas* med elever från samhällsprogrammet årskurs 2.

¹⁶⁴ Bandinspelade intervjuer (21/2-25/2 2011) Finns i författarens ägo.

Som metod har Henrik använt sig av en läslogg där eleverna kontinuerligt skriver ned sina intryck av romanerna eller noterar anmärkningsvärda citat. Henrik har sedan utgått från elevernas läsloggar i klassrumsdiskussioner. Eleverna har också fått diskutera romanerna i bokcirkel på fyra-fem personer och föra protokoll från dessa träffar som de sedan presenterar för klassen. Henrik har upplevt att responsen från eleverna har varit blandad. Vissa elever har reagerat negativt på den pessimistiska livssyn som de anser finns i de berörda romanerna. Men Henrik upplever också att det finns ett behov hos eleverna att diskutera den typ av existentiella frågor som Söderbergs romaner tar upp, kanske särskilt hos elever med ”medelklassbakgrund” som är mest vanligt förekommande på hans skola. Henrik anser att förtjänsterna med Söderbergs texter är det vackra och poetiska språket, de moraliska och existentiella frågorna som tas upp samt den historiska stockholmskildringen. Han säger att han gärna skulle vilja ägna mer tid åt att placera romanerna i ett idéhistoriskt sammanhang och relatera till exempelvis dåtida konstnärliga strömningar som impressionismen.

Henrik säger att svenskämnet är viktigt för att man inte har många möjligheter i världen om man inte har ett språk. Litteraturens förtjänst är i sin tur att den öppnar nya världar för eleverna och låter dem skapa egna bilder i sitt huvud. På frågan om hur Hjalmar Söderbergs texter förhåller sig till styrdokumentet säger Henrik att texterna kan gagna elevernas ”moraliska utveckling” genom att texterna får eleverna att ställa frågor kring rätt och fel, och se att människor har gjort detta i alla tider. Henrik tror att Söderberg är så pass aktuell på 2000-talet därför att de moraliska frågor som Söderberg tar upp har aktualitet än i dag, samt att de ”fin de siècle-stämningar” som återfinns i romanerna lever kvar i dagens ”gotiska ungdomskulturer”. Henrik säger sig vara helt säker på att han kommer att använda sig av Hjalmar Söderbergs texter i sin undervisning även fortsättningsvis.

5.1.2 Anna

Anna är en gymnasielärarinna född 1976 som arbetar på en friskola strax utanför Stockholms innerstad. Hon har arbetat som lärare i ungefär sex år och undervisar i ämnena Engelska, Samhällskunskap och Svenska 2. Anna fick själv läsa Söderbergs *Doktor Glas* i skolan och hade mycket goda upplevelser av detta. I sin egen undervisning har hon använt sig av *Doktor Glas* och *Den allvarsamma leken* med elever från samtliga årskurser och många olika

gymnasieprogram (eftersom Anna undervisar i Svenska 2 arbetar hon med elever från samtliga av skolans program).

Som metod har Anna inlett med att låta eleverna lyssna på en inspelad högläsning av romanernas inledande stycken. Därefter har läsning skett individuellt. Anna har sedan delat ut en fråga till var och en av eleverna som rör romanen – exempelvis ”Vad tror du att den här karaktären tänkte i den situationen?” eller ”Kan du hitta en sådan här person i ditt liv i dag?” – som de fått besvara i en större grupp. Anna försöker i största möjliga mån relatera Söderbergs texter till nutiden och elevernas egna erfarenheter. Anna har upplevt att responsen från eleverna varit ”jättebra”. Hon upplever inte att det är några större problem för Svenska 2-elever att tillgodogöra sig Söderbergs texter, så länge läsningen inte sker för fort och man avsätter tid för att förklara ålderdomliga ord. Hon säger också att mindre läsvana eller mindre studiemotiverade elever tenderar att läsa mer ”förutsättningslöst” än de mer studiemotiverade eleverna, då de senare ofta har kommande uppgifter rörande texten i tankarna.

Anna anser att förtjänsterna med Söderbergs texter är att de är lättillgängliga för eleverna på så vis att de har ett ”direkt tilltal” och inte är så ”krångliga”. Anna jämför Söderbergs texter med Strindbergs och menar att Söderberg överlag har ett enklare språk och en ”tajtare” handling som lättare kan fånga elevernas intresse. Söderbergs språk och tilltal kallar hon för ”en rak höger”. Vidare menar hon att Söderbergs texter är förtjänstfulla att nyttja med elever då de tar upp eviga frågor som går att knyta an till elevernas egen verklighet och egna funderingar kring saker som ”liv och död och kärlek”. Hon använder också romanernas stockholmsmiljöer som ett sätt att relatera böckernas värld till elevernas egen och har tidigare gjort en litterär stockholmspromenad i Söderbergs fotspår med elever från en annan skola.

Anna anser att svenskämnet är viktigt dels som ett verktyg för att eleverna skall klara av andra ämnen, dels för att ta upp mer livskunskapsorienterade frågor (som exempelvis kärlek och vuxenliv) som inte täcks av andra ämnen. På frågan om hur Hjalmar Söderbergs texter förhåller sig till styrdokumentet säger Anna att hon inte utgår specifikt från kursmålens kriterium utan hellre sysslar med att dela upp arbetet under olika teman (såsom ”Väld”) och nå kursmålen ”bakvägen” genom att använda exempelvis Söderbergs texter för att diskutera frågor om rätt och fel eller göra satsanalyser. Anna tror att Söderberg är så pass aktuell på 2000-talet därför att hans texter tar upp ”frågor som aldrig dör” och att Söderberg över huvud taget blivit mer ”rumsren”. Anna säger att alla författare som får ta klivet in i finrummet

måste omtolkas och analyseras. Hon har själv arbetat med omtolkningar av *Jane Eyre* och funderat på att använda J. M. Coetzees Robinson Crusoe-pastisch *Foe* i sin undervisning. Anna tror att hon kommer att fortsätta använda sig av Hjalmar Söderbergs texter i sin undervisning eftersom de blivit något av en ”favorit”.

5.1.3 Malin

Malin är en gymnasielärarinna född 1977 som arbetar på en friskola i Stockholms innerstad. Hon har arbetat som lärare i tio år och undervisar i ämnena Svenska och Historia. Malin kan inte minnas att hon fått ta del av Hjalmar Söderbergs texter under sin egen skolgång. I sin egen undervisning har hon använt sig av *Doktor Glas* och novellen *Pälsen* med samhälls- och teknikelever från årskurs 1 samt årskurs 3:or som läser kursen Litteratur och litteraturvetenskap.

Pälsen har Malin använt som ett exempel på novellskrivande medan *Doktor Glas* nyttjats som en valbar bok inom temat ”nittonhundratalslitteratur”. Eleverna har då fått göra en romananalys av *Doktor Glas* vad avser form och innehåll. Några boksamtal i grupp har emellertid inte ägt rum. Ingen av de nämnda texterna har strängt taget varit Malins eget val – det var en av hennes kollegor som föreslog att de skulle köpa in *Doktor Glas* och momentet med *Pälsen* utgår från en planering hon fått överta från en tidigare lärare. Malin har upplevt att responsen från eleverna varit blandad; vissa elever har reagerat negativt på det ålderdomliga språkbruket och ansett att *Doktor Glas* är ”skum” och ”känns svår”. Hon säger dock att många elever tyckt att den varit spännande att läsa p.g.a. att den har en spännande handling. Arbetet med *Pälsen* har gått bättre, kanske för att de eleverna varit mer läsvana, men även där har det gamla språket presenterat vissa problem. Malin använder Söderbergs texter främst för formens skull och har inte ägnat mycket tid åt att diskutera själva innehållet.

Malin tycker att svenskämnet är viktigt dels som ett redskap till kunskaper i andra ämnen, dels för att det främjar människans behov att uttrycka sig kreativt och att bli förstådd. Som historielärare har hon ibland använt skönlitteratur för att illustrera historiska förhållanden och skeenden, men aldrig med hjälp av Söderbergs texter utan med Per Anders Fogelströms. På frågan om hur Hjalmar Söderbergs texter förhåller sig till styrdokumentet säger Malin att nuvarande kursplaner är så fritt utformade att man i princip kan använda vilka texter som helst och få dem att passa in. Malin tror att Söderberg är så pass aktuell på 2000-talet därför att han

tar upp ”eviga ämnen” som exempelvis skuld och att hans författarskap har en ”stark tradition” i exempelvis skolan då många har ”referensramar till honom”. Hon säger att hon tror att hon kommer att använda sig av Hjalmar Söderbergs texter i sin undervisning även fortsättningsvis.

5.1.4 Olle

Olle är en gymnasielärare född 1952 som arbetar på en kommunal skola i Stockholms innerstad. Han har arbetat som lärare i 24 år och har även disputerat på en doktorsavhandling om Afrikas moderna litteratur. Olle undervisar i ämnena Svenska och Engelska, i vilka han också har en lektorstjänst på skolan. Olle tror sig minnas att han själv fått läsa Hjalmar Söderbergs texter i skolan och att han hade stort utbyte av detta. I sin egen undervisning använder han sig främst av Söderbergs noveller, såsom *Pälsen*, *Kyssten* och *En herrelös hund*, men också av romanen *Doktor Glas*.

Olle undervisar på alla möjliga program och använder Söderbergs noveller främst med förstaårselever på gymnasiet. Novellerna används då som ett exempel på föredömligt novellskrivande och berättarteknik. Eleverna kan exempelvis få uppgiften att skriva om novellen utifrån någon perifer karaktärs synvinkel. Med *Doktor Glas* försöker Olle kontextualisera det rådande klimatet och tidsandan exempelvis genom att belysa nietscheperspektivet. Genom klassrumsdiskussioner samtalar eleverna sedan om frågor i stil med: ”Finns det onödiga människor?” eller ”Är det rätt att döda någon som är en ond människa?”. Olle har också nyttjat texternas stockholmsskildringar inom ett övergripande temaarbete som gått under benämningen ”Stockholm”. Olle har upplevt att responsen från eleverna varit mestadels god. Han säger att eleverna ”gillar det” och märker att Söderberg är en ”busbra” stilist. Olle tycker att Söderbergs språk är klart och tydligt och tillgängligt för eleverna. Eleverna har förvisso anmärkt att språket är gammaldags, säger Olle, men de märker ändå att det är god litteratur det handlar om.

Olle anser att förtjänsterna med Söderberg är just att han är ”så jädra bra” som stilist. Han säger också att han ser det som sitt ansvar som svensklärare att ägna sig åt ”litteraturhistoriskt missionerande” genom att se till att eleverna kommer i kontakt med god svensk litteratur. Olle säger att svenskämnet är viktigt dels som ett verktyg för att förstå de andra ämnena, dels för att kunna uttrycka sig både muntligt och skriftligt genom språket. Litteraturens roll är i sin tur

att ”ge perspektiv på den egna tillvaron”, menar Olle. På frågan om hur Hjalmar Söderbergs texter förhåller sig till styrdokumentet säger Olle att novellerna är lysande exempel på god berättarteknik och att Hjalmar Söderbergs texter fungerar alldeles utmärkt i litteraturhistorieundervisningen. Därutöver tillägger Olle att *Doktor Glas* är förtjänstfull p.g.a. de filosofiska/ etiska/ moraliska spörsmål den tar upp. Han menar att dessa frågor kan leda in diskussionerna till ett slags ”Livskunskap” som han önskar att skolan lade ned mer tid på. Olle säger att han inte har någon aning om varför Söderberg är så pass aktuell på 2000-talet, men att han absolut kommer att fortsätta använda författarens texter i sin undervisning.

5.1.5 Greta

Greta är en gymnasielärarinna född 1955 som arbetar på en friskola strax utanför Stockholms innerstad. Hon har arbetat som lärare i sju år och undervisar i ämnena Svenska och Engelska. Greta kan inte minnas att hon fått läsa Söderbergs texter under sin egen skolgång. Själv använder hon *Doktor Glas* i sin undervisning med elever från årskurs 2 och 3, främst i årskurs 3 med elever som läser Litteraturvetenskap. Eleverna har varit från antingen el-, media- eller samhällsprogrammet.

Som metod har Greta använt sig av ett slags dramatiseringar där eleverna får återberätta eller gestalta scener ur romanen. Ibland har detta skett ”på plats” (d.v.s. i de specifika stockholmsmiljöer som återfinns i romanen) när hon tagit med sig eleverna på litterära stadspromenader i Söderbergs spår. Eleverna har också fått omtolka scener ur romanen till en mer samtida miljö och situation för att se vilka paralleller som finns till vår tid och hur händelserna i romanen skulle kunna te sig annorlunda i dag. Greta har även diskuterat romanens moraliska aspekter med eleverna, vilket lett till diskussioner om exempelvis svartsjuka och hedersmord. Greta har upplevt att arbetet med *Doktor Glas* ibland mötts av ett initialt motstånd från eleverna, men att det tenderar att försvinna då de får dramatisera materialet och relatera romaninnehållet till sin egen tid. Vissa elever har reagerat på det ålderdomliga språket, men detta har inte utgjort något betydande hinder. Ett större problem har varit elevernas svårigheter att relatera till och förstå romankaraktären Tyko Glas och hans handlande.

Greta anser att förtjänsterna med Söderberg är att han tar upp teman som fortfarande kan vara moderna samt att romanen *Doktor Glas* inte är ”uttjatad” hos den yngre generationen som

Strindberg kanske kan vara. Greta tycker att svenskämnet är viktigt för att man inte kan hävda sig i samhället om man inte har ett språk; utan ett språk har man ingenting att ”hänga upp saker och ting på”. Hon understryker också vikten av muntlig framställning och att lära sig läsa olika sorters texter. På frågan om hur Hjalmar Söderbergs texter förhåller sig till styrdokumentet säger Greta att det handlar om Söderbergs språk – hans beskrivning av karaktärer, stadslandskap, årstider – samt hans förmåga att använda språket till att argumentera för och emot olika saker. Greta tror att Söderberg är så pass aktuell på 2000-talet därför att han i jämförelse med exempelvis Strindberg och Selma Lagerlöf inte är lika ”sönderanalyserad”. Hon menar att Söderberg var modern och före sin tid; att han tog upp verkligheten som den var men som människor inte ville se att den var. Greta säger att hon absolut kommer att använda sig av *Doktor Glas* i sin undervisning även fortsättningsvis. Hon planerar också att läsa *Martin Bircks ungdom* för att se om den kan användas i skolsammanhang.

5.1.6 Emelie

Emelie är en gymnasielärarinna född 1978 som arbetar på en friskola i Stockholms innerstad. Hon har arbetat som lärare i åtta år och använder Söderbergs texter med andraårselever från samhälls- och naturvetarprogrammet. Hon kan inte minnas att hon fått läsa Söderbergs texter under sin egen skolgång. De texter av Söderberg som Emelie använder sig av är *Doktor Glas* och novellen *Pälsen*. Dessa texter har vanligtvis ingått i ett tema som kallas ”Kärlek med förhinder” och behandlar ämnen som svartsjuka och olycklig kärlek. Eleverna har då fått diskutera frågor ur *Doktor Glas* som exempelvis ”Vem är egentligen skurken i dramat?”, ”Utnyttjar Helga Gregorius på något sätt sin situation som kvinna?” eller ”Finns det något som förklarar eller försvarar varför pastor Gregorius förgriper sig på henne?”. Eleverna har då fått skriva en examination om romanen på egen hand och därefter diskuterat frågorna i boksamtal på ungefär sex personer. Emelie har också tagit upp sättet som författare kan jobba med intertextualitet och då nyttjat Bengt Ohlssons *Gregorius* som ett exempel.

Emelie har upplevt att responsen från eleverna varit god hos de som tagit sig an boken, men att vissa haft svårt att ta sig igenom den. För dessa elever har antingen det ålderdomliga språket varit ett hinder eller så har problemet varit deras svårigheter att förstå romankarakteren Tyko Glas och hans handlande. Vissa elever har dock fastnat för romanen

och då har Emelie rekommenderat vidare läsning av just *Gregorius*. Emelie anser att förtjänsterna med Söderbergs texter är hans sätt att formulera sig på ett sätt som upplevs ”tidlöst”, att det finns många tolkningsmöjligheter mellan raderna och att texterna visar prov på god dramaturgisk struktur. Därutöver säger Emelie att Söderbergs förtjänst är de många ”etiska aspekterna” i hans texter samt att hans verk räknas som klassiker som tillhör kulturarvet och ”den svenska litteraturskatten”.

Emelie säger att svenskämnet är viktigt för att eleverna skall kunna fungera när de kommer ut i arbetslivet eller vidare till högre studier. På hennes skola lägger de stor vikt vid att förankra arbetet i verkligheten och därför jobbar de också mycket med att relatera äldre skönlitterära verk till elevernas eget liv. Detta genom att fråga sig vad som är aktuellt i boken och vad den kan säga oss i dag – till exempel att det kanske inte är så stor skillnad på känslan av att vara kär nu och för hundra år sedan. Genom litteraturen menar Emelie att eleverna kan utveckla en förståelse för mänskligheten och få lust till vidare läsning på egen hand. På frågan om hur Hjalmar Söderbergs texter förhåller sig till styrdokumentet säger Emelie att Söderbergs texter är ett av miljontals exempel på texter man kan använda, men att de fungerar bra med kursens mål om att läsa litteratur från olika tider och jämföra och relatera dem till i dag. Emelie tror att Söderberg är aktuell på 2000-talet därför att han är så pass bra på att fånga det ”allmänmänniska” i hur människor tänker och känner. Hon menar att Söderberg inte skriver läsaren på näsan utan lämnar denne att själv ta ställning. Därutöver tycker hon att Söderberg har ett sätt att formulera sig som inte upplevs så omodernt trots att texterna är hundra år gamla. Emelie säger sig vara säker på att han kommer att användas av Hjalmar Söderbergs texter i sin undervisning även fortsättningsvis.

5.2 Redovisning av elevernas skriftliga uppgift

Den elevgrupp som deltog i mitt lektionsmoment var föreberedda genom att ha läst *Doktor Glas* med sin ordinarie lärare. För att få ta del av deras syn på min lektion lät jag dem dels genomföra en skriftlig uppgift som berörde textutdragen ur *Gregorius* och *Helgas offer*, dels delade jag ut en enkät där de fick utvärdera lektionsmomentet i sin helhet (se ”Redovisning av enkätundersökning”). Som tidigare nämnts ligger gymnasieskolan i fråga i Skellefteå kommun och hyser omkring 1100 elever. Klassen där jag genomförde mitt lektionsmoment utgjordes av 30 andraårselever på Samhällsprogrammet med inriktning friluftsliv, varav 27

stycken närvarade under min drygt en timme långa lektion. Könsfördelningen i klassen är jämn (15+15). 14 av de närvarande eleverna läste textutdraget ur Gregorius och 13 elever läste textutdraget ur *Helgas offer*.

5.2.1 Gregorius

Första frågan: "Hur upplever du Gregorius annorlunda?"

På frågan om hur eleverna upplevde pastorn annorlunda mot för i Söderbergs *Doktor Glas* återkommer adjektiv som "mer godhjärtad", "snällare", "rädd" och "mer normal". En elev tycker att Gregorius framstår "mer osäker och frågande" medan en annan beskriver det som att pastorn inte är "lika förfärlig som doktor Glas beskriver honom. Han verkar vara en ensam och ledsen man". Två elever poängterar att textutdraget får dem att tycka synd om och känna sympati för Gregorius. En elev skriver att pastorn verkar "medveten om sig själv & hur han ser ut. Att han är en människa med känslor precis som alla andra människor. Ganska lik doktor glas i sina åsikter om livet, samt tankar".

Andra frågan: "Hur upplever du doktor Glas annorlunda?"

När eleverna skall beskriva hur doktor Glas framstår i *Gregorius* använder de adjektiv som "sluten", "lurig" och "klurig". Fyra elever menar att man tycker mindre bra om doktor Glas i *Gregorius* mot för i *Doktor Glas*. En elev skriver att "han är en hemsk människa som lurar sin patient, och låter honom äta medicin som han inte egentligen borde äta". En annan påpekar hur doktor Glas framstår mindre "perfekt" och mer "fumlig som läkare". Tre elever tycker inte att det är någon betydande skillnad på hur doktor Glas framställs i de två romanerna.

Tredje frågan: "Hur upplever du Gregorius relation till Helga annorlunda?"

Om Gregorius relation till Helga poängterar tre elever att det framstår som att Helga var "allt" Gregorius hade. En elev skriver att "han tycker om henne mer en [sic!] man tror. Han förstår att hon inte är kär. Han förstår situationen". En annan elev menar att Gregorius bryr sig om Helgas påhittade sjukdom, men känner att hon inte vill vara med honom. Ett par elever beskriver relationen som mer "normal" och utan känsla av att det kan finnas våld i förhållandet. En elev menar att Gregorius "är olyckligare och mer ensam med henne än vad han är när han är själv".

Fjärde frågan: "Får man en annan bild av slutscenen, när pastor Gregorius dör? Hur då?"

På frågan om romanens slutscen påpekar nio elever att Gregorius gått till en annan läkare och fått reda på att det inte är något fel med hans hjärta. Ett återkommande omdöme är att det är "synd" om honom och att han kanske inte förtjänade att dö. Två elever påpekar att det är synd om Gregorius för att han hade något viktigt att säga som aldrig blev sagt. En elev menar att man "ser enbart doktor Glas som en hemsk mördare som inte hade någon anledning till att ta pastorns liv". En annan elev menar att "sanningen varit en möjlig utväg ist [sic!] för döden".

5.2.2 Helgas offer

Första frågan: "Hur upplever du Helga annorlunda?"

På frågan om hur eleverna upplevde Helga annorlunda mot för i Söderbergs *Doktor Glas* återkommer adjektiv som "mindre ynkelig", "mer pondus", "mer lugn" och "mindre desperat". Två elever skriver att hon har mer åsikter och "verkar veta vad hon känner och vill göra". En elev påpekar att hon inte framstår lika säker på sina känslor för Klas Recke. En annan elev skriver att "Helga och doktor Glas verkar vara ungefär likadana som personer. Båda två tänker väldigt mycket och grubblar en hel del". Tre elever upplever att Helga är sig ganska lik från *Doktor Glas*.

Andra frågan: "Hur upplever du doktor Glas annorlunda?"

När eleverna skall beskriva hur doktor Glas framstår i *Helgas offer* använder de adjektiv som "öppen", "omtänksam", "mjuk" och "snäll". Två av eleverna tycker att doktor Glas framstår yngre i *Helgas offer* än vad han gör i *Doktor Glas*. En elev tycker att doktor Glas ägnar mer tid åt omtanke "i stället för att hela tiden tänka på sin plikt och moralen i det han gör". En annan elev menar att doktor Glas "känns mer verklig, som att han har några känslor. I doktor glas (boken) är han typ konstigt överklig". Fem elever tycker inte att det är någon större skillnad i hur doktor Glas framställs i *Helgas offer* och *Doktor Glas*.

Tredje frågan: "Hur upplever du Helgas relation till pastor Gregorius (John) annorlunda?"

Om Helgas relation till Gregorius menar flera elever att Helga inte verkar hata honom så mycket som i *Doktor Glas*, att det finns något "tryggt" med hennes relation till pastorn. En elev beskriver relationen som mer kärleksfull och "inte värd att ta ett liv för". En annan elev

beskriver det som att ”hon ser inte bara det onda i honom [...] Hon känner sig trygg med honom. Hon behöver honom”. En elev menar att relationen till Klas Recke inte alls verkar ”så lovande” och att detta kan vara en anledning att hon känner för Gregorius. En elev tycker att relationen mellan Helga och Gregorius verkar lika dålig som i *Doktor Glas*.

Fjärde frågan: ”Får man en annan bild av Helgas relation till doktor Glas? Hur då?”

På frågan om Helgas relation till doktor Glas påpekar nio elever att Helga verkar ha ett romantiskt intresse för doktorn. Helga beskrivs som ”förtjust”, ”intresserad” och ”småkär”. En elev skriver att ”det känns som att Helga har lite förälskelse känslor [sic!] för doktor Glas. Hon gillar att vara i hans närhet”. En annan elev skriver att ”hon önskade ibland att hon kunde komma närmare honom”. Två elever upplever relationen som strikt vänskaplig.

5.3 Redovisning av enkätundersökning

Första frågan: ”Vad tyckte du om att arbeta med den här texten (Helgas offer alternativt Gregorius)”?

26 av 27 elever är positivt inställda till lektionsmomentet i sin helhet medan en elev nöjer sig med att konstatera att ”det var ok”. Återkommande omdömen är annars ”bra”, ”kul”, ”intressant”, ”lärorikt” och ”annorlunda”. Två elever framhåller att textutdraget var välfunnet och en annan uppskattar utdragets ringa omfång. En elev menar att textutdraget var mer begripligt än romanen *Doktor Glas*. Tre elever påpekar att det var intressant att få diskutera sina svar med andra för att höra deras synpunkter. De positiva reaktionerna på lektionen motiveras främst med att det var intressant att få uppleva samma händelser ur en annan synvinkel. En elev skriver att ”Det var kul att se boken från ett annat perspektiv. Då inser man hur annorlunda situationer är beroende på vem det är”. En annan elev skriver att ”Det startade en tankeställare att en historia verkligen kan förändras beroende på vem som berättar”.

Andra frågan: ”Tycker du att du lärde dig något nytt eller annorlunda under dagens lektion, och i så fall vad?”

På frågan om eleverna tyckte att de lärde sig något nytt eller annorlunda under lektionen svarar 25 elever ja och två elever nej. 14 elever menar att texten hjälpte en att se saker ur olika synvinklar. En elev skriver att ”Det kan vara bra att se saker från allas perspektiv för att få

bättre helhetsyn". En annan elev skriver: "Man inser hur stor skillnad det är på två människors olika tankar och hur dom upplever det". Åtta stycken elever påpekar att det lärt sig vad en pastisch är. Tre elever skriver att lektionen gjort att deras intresse för *Doktor Glas* har ökat: "Man började förstå mer av boken Doktor Glas", skriver en av dessa. Två elever skriver att de lärt sig att man kan analysera böcker betydligt mer: "Man kan vrida och vända på handlingar, och det tycker jag dagens lektion visade väldigt bra". En annan elev skriver att en lärdom var "hur andra författare använder sig av Hjalmar Söderbergs sätt att skriva".

6. Söderberg i skolverkligheten

6.1 Analys av lärarintervjuer

6.1.1 Lärarnas tidigare erfarenhet av Söderberg

På frågan om huruvida intervjupersonerna själv har fått använda sig av Hjalmar Söderbergs texter under sin egen skolgång kan två av sex lärare med säkerhet svara ja (ytterligare en ger ett tveksamt ja). Dessa lärare har alla haft en god upplevelse av att få använda Söderbergs texter i undervisningen. Övriga lärare har kommit i kontakt med Söderbergs texter i ett senare skede och då beslutat sig för att inkorporera hans verk i sin undervisning. För en av lärarna var valet förhållandevis godtyckligt då denna fått överta en annan lärares planering som händelsevis innehöll Söderbergs verk. Enligt en teori utvecklad av Gerhard Arfwedson kan en lärares yrkessocialisation delas in i tre huvudskeenden, nämligen normer som utvecklas före, under och efter lärarutbildningen.¹⁶⁵ En lärares didaktiska ställningstaganden påverkas alltså delvis av upplevelser från den egna skolgången. Det faktum att hälften av respondenterna vill minnas att de fått läsa Hjalmar Söderberg i skolan kan således ligga till grund för deras eget val att infoga hans texter i sin egen undervisning.

6.1.2 Var använder man Söderbergs texter?

De sex lärarna använder och har använt sig av Hjalmar Söderbergs texter i samtliga årskurser och på alla möjliga program, alltifrån samhälls- och naturvetenskapsprogrammet till frisör- och floristprogrammet. Två av lärarna nyttjar Söderbergs texter främst med elever från årskurs 3 som läser fördjupningskursen Litteraturvetenskap. En annan lärare använder Söderberg uteslutande med Svenska 2-elever. Generellt sett menar lärarna att elever på de studieinriktade programmen har det lättare att ta sig an Söderbergs texter, även fast en lärare hävdar att dessa elever inte läser Söderberg ”lika förutsättningslöst” utan med ett slags baktanke om kommande uppgifter som rör den ifrågavarande texten.

¹⁶⁵ Broman, Elisabeth (2010) *Socialisation till lärare – en litteraturstudie över forskning kring lärares yrkessocialisation* Högskolan i Gävle: C-uppsats i Didaktik C, s. 8

6.1.3 Elevernas respons på Söderbergs texter

När det kom till att beskriva hur eleverna verkar ha upplevt att arbeta med Söderbergs texter var svaret blandat, men övervägande positivt. En respondent menade att eleverna inte kan blunda för den stilistiska kvaliteten i Söderbergs prosa. Två andra lärare talade om hur eleverna engagerat sig i de moraliska spörsmål som Söderberg tar upp. Emellertid har inte arbetet alltid fungerat felfritt. I vissa fall har eleverna svårt att ta sig igenom texterna p.g.a. sviktande läslust (vilket förvisso inte anges som något typiskt för just Söderbergs texter) och för andra utgör det ålderdomliga språkbruket ett hinder. Svårigheter som uppkommer p.g.a. det ålderdomliga språket är något som påpekas av fem av sex lärare.

Bengt Brodow och Kristina Riningsland har i sin bok *Att arbeta med skönlitteratur i skolan – praktik och teori* (2005) intervjuat lärare om deras upplevelser av att arbeta med litterära klassiker i skolan. Lärarna anser att klassiska texter som kan anses förmedla ett kulturarv ofta är svårtillgängligare än moderna texter. Detta p.g.a. ett ålderdomligt språk, obekanta ord, komplicerade meningsstrukturer och allusioner till för eleverna obekant mytologi. Ett möjligt sätt att överbrygga detta hinder kan vara att använda film- eller ljudinspelningar som en ingång till att väcka elevernas intresse för texten, alternativt att läraren förbereder eleverna genom att berätta om innehållet eller genom att högläsa texternas inledande partier innan den enskilda läsningen tar vid.¹⁶⁶

Två lärare menar därutöver att eleverna, när man talar specifikt om *Doktor Glas*, kan ha svårt att relatera till huvudkaraktären Tyko Glas; de begriper sig inte på hans beteende. Detta är en åsikt som också synliggörs i min elevenkät, då en elev menar att romankaraktären Tyko Glas framstår ”typ konstigt överklig”. En av de lärare som stött på denna invändning från elevhåll uttrycker det emellertid inte som en nackdel, utan som en ingång till att diskutera de kontroversiella åsikter som berättarjaget i *Doktor Glas* ger uttryck för. Huruvida romankaraktären Tyko Glas är för svårförståelig för dagens elever skall jag återkomma till (se ”Kan eleverna förstå språket – och doktorn?”).

6.1.4 Vilka av Söderbergs texter använder man och hur?

¹⁶⁶ Brodow & Riningsland s. 74

De texter av Hjalmar Söderberg som respondenterna använt sig av är *Doktor Glas*, *Martin Bircks ungdom*, *Den allvarsamma leken* samt noveller såsom *Pälsen*, *Kysse* och *En herrelös hund*. De lärare som nyttjar Söderbergs noveller använder dessa främst som exempel på stilistiskt och kompositionsmässigt välskrivna noveller. En lärare nyttjar *Martin Bircks ungdom* inom ramen för ett tema som handlar om ”Vem är jag och vem ska jag bli?” – d.v.s. ett slags identitetskapande arbete där eleverna funderar kring frågor som yrkesval och utbildning likväl som existentiella frågor om exempelvis gudstro – och kopplar detta till berättarjaget i den nämnda romanen. En annan lärare nyttjar *Doktor Glas* och *Pälsen* inom ett tema som kallas ”Kärlek med förhinder” där man talar om saker som olycklig kärlek, svartsjuka och relationer mellan människor. Jan Nilsson skriver i sin bok *Tematisk undervisning* (2007) att fördelen med temaarbetet som arbetsform är att man skapar sammanhållna kunskaps- eller undervisningskontexter som får fortgå en längre tid och gör det lättare för eleverna att bibehålla intellektuellt fokus mellan olika ämneslektioner. Arbetsformen kan emellertid också föra med sig nackdelar, såsom svårigheter med betygssättning eller att viktigt innehåll ur det traditionella ämnet riskerar att falla bort.¹⁶⁷

Doktor Glas arbetar lärarna med genom alltifrån enskilda läsloggar och diskussionsfrågor i grupp till dramatiseringar av scener ur romanen. Det diskussionsmaterial som behandlar *Doktor Glas* rör både form och innehåll: dels frågor om romanens uppbyggnad och språk, dels frågor om de moraliska teman som återfinns i boken. Dessa frågor kan exempelvis handla om huruvida det är rätt att döda en människa för att hjälpa en annan eller om Helga Gregorius agerar rätt eller fel som kontaktar Tyko Glas. Tre av lärarna lägger fokus på att återkoppla *Doktor Glas* till samtiden och se vad som kan vara aktuellt än i dag, vilket föranlett diskussioner kring ämnen som dödshjälp, abort och hedersmord. Därutöver drar samtliga sex lärare nytta av att Söderbergs texter utspelar sig i Stockholm genom att referera till platser som kan vara bekanta för eleverna (det rör sig ju uteslutande om skolor i stockholmsområdet) och strävar därigenom efter att placera boken i en historisk kontext. Två av lärarna har tagit med eleverna på en litterär stadsvandring i Hjalmar Söderbergs fotspår för att uppsöka de platser som omnämns i *Doktor Glas* och en av dessa lärare brukar låta eleverna dramatisera scener ur romanen på plats. Dramatiseringen som arbetsform när man arbetar med

¹⁶⁷ Nilsson, Jan (2007) *Tematisk undervisning* Lund: Studentlitteratur, s. 29 f.

skönlitteratur får medhåll av bl.a. Gunilla Molloy, som menar att man genom att dramatisera en text också kan öka förståelsen för den.¹⁶⁸

6.1.5 Varför skall man använda sig av Söderberg?

På frågan om vad som legat bakom beslutet att använda sig av Hjalmar Söderbergs texter pekade lärarna på i huvudsak fyra förtjänster: 1) den stilistiska/ språkliga kvaliteten 2) de komplexa moraliska och ”eviga” frågor som författaren tar upp 3) den historiska stockholmsskildringen samt 4) det faktum att Söderberg är en del av det svenska kulturarvet.

Om Söderbergs språk menar lärarna att det är förhållandevis ”tillgängligt” och inte lika ”krångligt” eller präglat av språkliga excesser som exempelvis Strindbergs prosa. En av lärarna menar att Söderbergs språk har ett direkt och opretentiöst tilltal som går att jämföra med ”en rak höger”. En lärare kallar Söderberg för en ”fantastisk stilist” och framhåller språkets avskalade klarhet. En annan lärare framhåller den poetiska kvaliteten i Söderbergs prosa. Två av lärarna framhäver Söderberg som en värdefull stilförebild vid novellskrivande.

Bland de ”eviga” frågor som Söderberg tar upp räknar lärarna teman såsom moral, skuld, ansvar, empati och kärlek. Tre av lärarna framhåller hur frågan om det finns ”onödiga människor”, eller om det är rätt att döda en ond människa för att hjälpa en annan, som särskilt förtjänstfulla att ta upp i klassrumsdiskussioner. En lärare påvisar hur man också kan använda *Doktor Glas* för att diskutera manligt och kvinnligt. Något annat som är genomgående i intervjuerna är strävan efter att förankra dessa teman i elevernas egen verklighet genom att anknyta frågorna till fenomen i samtiden. En av lärarna menar att de existentiella problem som tas upp i *Martin Bircks ungdom* – om saker som framtid, karriär, yrkesval och identitetsskapande – är ett slags ”medelklassproblem” som många elever från den bakgrunden har ett behov av att diskutera.

Samtliga lärare påpekar stockholmsskildringens förtjänster och fördelarna med att placera Söderbergs verk i en historisk kontext. Flera lärare menar att eleverna kan känna igen och relatera till de platser som förekommer i Söderbergs texter, vilket i sin tur kan leda till en diskussion om staden Stockholms utveckling. En lärare är särskilt angelägen om att framhäva det idéhistoriska sammanhanget och eftersträvar paralleller till dåtida strömningar som

¹⁶⁸ Molloy, Gunilla (2008) *Reflekterande läsning och skrivning* Lund: Studentlitteratur, s. 177 ff.

exempelvis impressionismen. Samma lärare menar att Stockholm i Söderbergs böcker är framställt i ett slags medelklassperspektiv, till skillnad från exempelvis Per Anders Fogelström som snarare beskriver arbetarklassens villkor. Huruvida Söderberg är en författare som bäst lämpar sig för stockholmselever med medelklassbakgrund skall jag ha anledning att återkomma till (se ”En författare för Stockholms medelklass?”).

Även uppfattningen om Söderbergs texter som svenska ”klassiker” väger in vid beslutet att nyttja författaren i undervisningssammanhang. En lärare menar att *Doktor Glas* tillhör ”den svenska litteraturskatten” och en annan använder samma roman som en valbar bok inom temat ”nittonhundratalslitteratur”. En tredje lärare ser användandet av Söderbergs som ett slags ”litteraturhistoriskt missionerande” och framhåller det som en av sina uppgifter som svensklärare att eleverna skall få komma i kontakt med god svensk litteratur. Jag skall ha anledning att återkomma till Söderbergs plats i en litterär kanon (se ”Ett litteraturhistoriskt missionsarbete”).

6.1.6 Lärarnas syn på svenskämnet

Samtliga lärare anser att svenskämnet är extremt viktigt, dels som ett ”verktyg” för att lyckas i andra ämnen språkligt sett, dels som ett avhängigt värde i sig. Flera lärare understryker hur eleverna behöver språket för att kunna uttrycka sig och hävda sin plats i samhället. Två av lärarna är inne på att svenskämnet har ett ansvar att ta upp de frågor som inte täcks av andra ämnen men som ändå är en stor del av ungdomars liv, som exempelvis kärlek och relationer. Litteraturens roll understryks också av samtliga lärare som ett sätt att ”ge perspektiv på den egna tillvaron”, ”möta olika världar” och nå ”förståelse för mänskligheten” i olika plats- och tidsperspektiv. En lärare understryker också den kreativa delen av svenskämnet som ett ”djupt mänskligt” behov av att få uttrycka sig. Utöver detta påpekar flera lärare vikten av att kunna läsa, skriva och förstå olika texter, likväl som att kunna uttrycka sig muntligt, som viktiga medel för att fungera som samhällsmedborgare och klara av framtida jobb eller vidare studier.

6.1.7 Hur Söderbergs texter förhåller sig till styrdokumentet

När det kommer till att frågan om hur Söderbergs texter förhåller sig till skolans läroplan och svenskans kursplaner menar tre av lärarna att de inte har någon specifik tanke kring detta

eftersom nuvarande styrdokument är så löst hållna att i stort sett vad som helst kan nyttjas för att uppfylla dem. En av dessa lärare tar avstånd från att utforma undervisningen efter kursplanen och väljer att jobba utifrån särskilda teman (exempelvis ”Våld”) som i sin tur går att applicera på styrdokumentet.

I övrigt påpekar lärarna Söderbergs plats i litteraturhistorien, Söderbergs texter som ett medel för att illustrera berättarteknik samt de många moraliska/ filosofiska frågor som dyker upp. Generellt sett nyttjas Söderberg i Svenska A främst för sina formmässiga/ stilistiska kvaliteter, medan han i Svenska B används som ett exempel på litteratur från andra tider och för att göra paralleller till litteraturens utveckling och strömningar i samhället ur ett historiskt perspektiv, vilket överensstämmer med rådande kursplaner i svenskämnet.¹⁶⁹ Mer kopplat till läroplanen är en av lärarnas argument att Söderbergs texter kan bistå eleverna i deras ”moraliska utveckling” genom att verken kan få eleverna att våga ställa sig frågor om rätt och fel och koppla detta till företeelser i Söderbergs texter som kan vara aktuellt än i dag. I diskussionsdelen av uppsatsen skall jag gå vidare in på de eventuellt identitetsutvecklande egenskaperna hos Söderbergs texter (se ”Svenskämnets ansvar och livskunskapsroll”).

6.1.8 Lärarnas uppfattning om Söderbergs aktualitet på 2000-talet

På frågan om vad som kan vara tänkbara orsaker till att Söderberg blivit så frekvent omtolkad på 2000-talet menar två av lärarna att det nog beror på att Söderberg behandlar eviga ”frågor som aldrig dör” och hans sätt att fånga det ”allmänmänniska” i hur människor tänker och känner. En annan lärare påvisar språkets betydelse, nämligen hur Söderberg formulerar sig förhållandevis modernt trots att böckerna är skrivna för hundra år sedan. Ytterligare en av lärarna menar att författare som historiskt sett varit misstrodda alltid måste omtolkas och vridas och vändas på när de får ta klivet in i ”finrummet”. En annan lärare menar att Söderberg i jämförelse med exempelvis Strindberg och Selma Lagerlöf inte är lika ”omtalad” och ”sönderanalyserad” och att detta kan vara en orsak till att man börjat fokusera på Söderberg. Denna lärare menar att Söderberg tog upp verkligheten som den var men som människor inte ville se att den var, men att det i vår samtid är mer ”vanligt och öppet” att diskutera den typen av frågor som Söderberg tog upp: ”En del säger att han var före sin tid

¹⁶⁹ Skolverket, kursplaner Svenska A & Svenska B

och det var han nog också”. Jag skall återkomma till mina egna teorier om varför Söderberg är så pass aktuell i vår samtid (se ”Hundraårigt som genom ett mirakel”).

6.2 Analys av elevernas skriftliga uppgift

6.2.1 Återberättarens tolkningsföretråde

De flesta elever får en ny bild av både pastor Gregorius och Helga Gregorius av sina respektive texter. Eleverna som läst utdraget ur *Gregorius* anser att texten förlämnar pastorn mer försonande och sympatiska drag, och att man känner med honom i hans obesvarade kärlek till hustrun Helga. De elever som läst utdraget ur *Helgas offer* upplever Helga som en kvinna med mer pondus och egna åsikter, som är mer säker på vad hon egentligen vill.

Någonting som synliggörs är således att den som har tolkningsföretråde till en händelse tenderar att beskriva händelsen utifrån sina egna premisser. Få människor anser att de själva gör ”fel” – om de gjorde det skulle de sannolikt ha agerat på ett annat sätt – och deras utsagor kommer följdaktligen att formas i enlighet med deras egen syn på vad som är rätt och riktigt. En elev skriver att karaktären doktor Glas känns mer ”verklig” i *Helgas offer* än i Söderbergs *Doktor Glas*. Som tidigare nämnts skall jag återkomma till denna invändning (se ”Kan eleverna förstå språket – och doktorn?”).

6.2.2 Jämförelsen och fiktionens gränser

En elev som läst utdraget ur *Gregorius* anser att pastor Gregorius framstår ganska lik doktor Glas (som han framställs i Söderbergs *Doktor Glas*) i sina ”åsikter om livet, samt tankar”. En av eleverna som läst utdraget ur *Helgas offer* skriver i sin tur att Helga och doktor Glas (som han framställs i Söderbergs *Doktor Glas*) verkar vara ”ungefär likadana som personer. Båda tänker väldigt mycket och grubblar en hel del”.

Övningen ger således eleverna möjlighet att röra sig mellan texter för att, som i det här fallet, göra jämförelser mellan urtexten *Doktor Glas* och måltexten *Gregorius*. Texterna öppnar upp för en komparativ läsning som låter eleverna ”jämföra och se samband mellan litterära texter

från olika tider”.¹⁷⁰ Jämförelserna är emellertid inte helt oproblematiska. Det finns en tendens i vissa elevers svar att betrakta de fiktiva karaktärerna som autonoma personer som besitter någon form av egentlig ”kärna”, som vore de människor som existerade utanför litteraturen. Exempelvis skriver en elev att pastor Gregorius i *Gregorius* inte är ”lika förfärlig som doktor Glas beskriver honom”. Men doktor Glas är ju i själva verket en påhittad person – i realiteten är det författaren Hjalmar Söderberg som står för karaktäriseringen av Gregorius! Jag skall återkomma till problematiken med fiktionens gränser längre fram (se ”Postmodernismens didaktiska problem”).

6.2.3 Moraliska ställningstaganden

En elev som läst utdraget ur *Helgas offer* tycker att doktor Glas framstår som en man som ägnar mer tid åt omtanke i stället för att ”hela tiden tänka på sin plikt och moralen i det han gör”. En annan elev, som läst utdraget ur *Gregorius*, skriver att doktor Glas framstår som ”en hemsk människa som lurar sin patient” genom att låta honom äta medicin som han egentligen inte borde äta.

I båda exemplen finns ett moraliskt ställningstagande från elevernas sida. Den förra eleven menar att doktor Glas borde ägna mer tid åt omtanke i stället för åt introvert grubbel. Den senare påpekar doktors yrkesetiska – och kanske även mellanmänskliga? – övertramp. Det kontroversiella innehållet i texterna utmanar elevernas syn på rätt och fel. De belyser samma händelser från olika håll och utifrån vitt skilda utsagor. Därigenom ger texterna eleverna möjlighet att själva fälla moraliska omdömen om karaktärernas agerande. Texterna inbjuder eleverna att ta ställning i de kontroversiella frågor som dryftas i romanernas litterära universum. På så vis kan eleverna bli varse sina egna moraliska ståndpunkter och få tillfälle att diskutera dessa med sina kamrater.

6.2.4 Alternativa vägar

En elev skriver om pastor Gregorius öde i *Gregorius* att ”sanningen varit en möjligt utväg ist [sic!] för döden”. På så vis föreslår eleven en alternativ väg för pastorn i stället för döden

¹⁷⁰ Skolverket, Kursplan Svenska B

genom doktor Glas cyanidampull; pastorn hade kunnat öppna sig med de frågor som trängde honom och talat klarspråk med doktorn om sin belägenhet. Därigenom kanske parterna bättre hade förstått varandra och ingen hade behövt komma till skada.

Det finns andra exempel i elevernas svar som påvisar att de tänkt i alternativa banor eller kommit in på frågor som inte explicit ingick i skrivuppgiften. Två elever som läst utdraget ur *Helgas offer* ifrågasätter Helgas relation med Klas Recke, vilket inte hör till de uttryckligen formulerade frågorna. 9 av 13 elever som tog del av utdraget ur *Helgas offer* läste dessutom in kärlek i relationen mellan Helga och doktor Glas. Man kan fråga sig vilka signaler i texten som fick dem att göra denna tolkning. Vad var det som de kände igen? Vad säger det om deras bild av kärlek?

6.3 Analys av enkätundersökning

De allra flesta eleverna är positivt inställda till lektionsmomentet. Anledningen till detta var enligt enkätsvaren främst att textutdragen öppnade upp möjligheten att diskutera samma händelser ur olika karaktärers perspektiv, vilket synliggjorde hur annorlunda en situation kan te sig beroende på vem det är som berättar. Några elever poängterade därutöver att det var intressant att få höra sina klasskamraters synpunkter.

De flesta elever tyckte också att de lärt sig något nytt eller annorlunda under lektionsmomentet. Även här poängterar ungefär halva klassen hur texterna hjälpte till att belysa saker ur olika synvinklar för ”bättre helhetssyn” och vetskap om ”hur stor skillnad det är på människors olika tankar och hur dom upplever det”.

Flertalet elever skriver att de lärt sig vad en pastisch är. ”Jag lärde mig vad pastisch betyder och hur det görs och varför” svarar en elev, vilket tyder på en inblick i pastischtekniken som inte bara sträcker sig till något slags lexikal definition, utan också en förståelse om dess praktiska tillämpning och bevekelsegrund. Därigenom har eleven fått en introduktion till någonting som är signifikativt för den postmodernistiska litteraturen, om än en mycket ytlig introduktion, vilket rimligtvis beror på att jag bara hade en enda lektion till förfogande.

Några elever menar också att textutdragen ökat deras förståelse och intresse för romanen *Doktor Glas*. De skriver att lektionen synliggjort hur man kan analysera böcker och ”vrida

och vända på handlingar”. En elev poängterar att lektionen visat prov på hur andra författare använder sig av Hjalmar Söderbergs sätt att skriva. Skrivuppgiften blir på så vis ett åskådliggörande av pastishtechniken och författares sätt att förhålla sig till och låta sig inspireras av tidigare texter.

7. Doktor Glas och didaktiken

7.1 En författare för Stockholms medelklass?

Som tidigare nämnts ser intervjuade lärare främst fyra olika skäl till att nyttja Hjalmar Söderbergs texter i sin undervisning: 1) den stilistiska/ språkliga kvaliteten 2) de komplexa moraliska och ”eviga” frågor som författaren tar upp 3) den historiska stockholmsskildringen samt 4) det faktum att Söderberg är en del av det svenska kulturarvet.

Ett slags invändning mot den första punkten kan man hitta hos Bengt Brodow. Brodow skriver att äldre tiders gymnasielärare inte var särskilt psykologiskt skarptänkta när de uppmanade elever att läsa Hjalmar Söderberg därför att han var ett gott stilistiskt föredöme. Brodow menar att man för att sluka Söderberg med brinnande personligt intresse måste vara betydligt äldre och erfarnare än den genomsnittliga gymnasiestudenten.¹⁷¹

Baserat på de intervjuer som jag gjort i och med denna uppsats finns det dock lärare, nämligen Olle, som hävdar att eleverna ”gillar” Söderberg och märker att han är en ”busbra” stilist. Noterbart är dock att Olle, som är den lärare som främst ger uttryck för denna åsikt, också är den äldsta av de intervjuade lärarna med födelseår 1952. Är Olle ett exempel på den äldre tids gymnasielärare som Brodow refererar till? Är Olles uppfattning om elevernas upplevelser av Söderberg illa förankrad i verkligheten?

Det är naturligtvis svårt att svara på utan att fråga berörda elever, vilket går utanför ramen för min undersökning. Men stöd för att nyttja Söderbergs texter har Brodow och Rininsland fått i en annan undersökning, då flera lärare som de intervjuar framhäver Söderbergs noveller (de exempel som nämns är *Kyssten* och *Pälsen*) som idealiska texter att nyttja i undervisningssammanhang.¹⁷² Detta eftersom att de trots sin korta längd ändå ger lika mycket som en roman såväl innehållsligt som berättartekniskt. Även de andra lärarna som jag intervjuade hade uppfattat elevresponsen på Söderbergs texter som övervägande positiv.

En annan aspekt på Söderbergs texter som uppkommer i mina lärarintervjuer är när Henrik ger uttryck för att Söderbergs texter uppfyller ett behov hos eleverna att diskutera en viss typ av existentiella frågor, som kanske passar särskilt bra för elever med ”medelklassbakgrund”.

¹⁷¹ Brodow, Bengt (1996) *Perspektiv på svenska del II Momenten* Stockholm: Ekelunds Förlag AB, s. 140 f.

¹⁷² Brodow & Rininsland s. 134

Lägg därtill att samtliga intervjuade lärare framhåller stockholmsskildringen som en av orsakerna till att nyttja Söderbergs texter i undervisningen. Hur skall man förstå detta? Är förtjänsterna med Hjalmar Söderbergs texter förborgade alla elever som inte tillhör Stockholms medelklass?

Det sociala arvet har tvivelsutan stor betydelse när det handlar om skolkultur kontra hemkultur.¹⁷³ Gunilla Molloy hänvisar till den franske sociologen Pierre Bourdieus term *kulturellt kapital* för att beskriva det komplicerade samspelet mellan arbetsliv, skola och familj. Bourdieus term syftar i sin tur till en människas förtrogenhet med litteratur, klassisk musik och förmåga att uttrycka sig kultiverat i tal och skrift.¹⁷⁴ Och mycket tyder också på att elever som fått möjlighet att träna sitt språk genom att läsa fler böcker och delta i avancerade diskussioner i hemmet har flera år tillgodo jämfört med elever som växt upp i verbalt torftiga kulturer.¹⁷⁵

Det går inte att utesluta att Hjalmar Söderbergs texter passar allra bäst som läsning för elever som tillhör Stockholms medelklass. Men samtidigt har jag i denna uppsats haft förmånen att få lyfta Söderberg utanför det regionala området Stockholm och sätta arbetet med författarens texter på prov i en skola i Västerbotten. Av responsen i mina elevenkäter att döma var gensvaret positivt. Nu nyttjade jag i och för sig inte Söderbergs texter per se under mitt lektionsmoment, men de pastischer jag nyttjade hade också varit obegripliga för att inte säga omöjliga utan Söderbergs förlaga. Stockholmsskildringens relevans tonades ner, men personligen ser jag denna som en bonus snarare än som den största förtjänsten med Söderbergs texter. Enligt min mening ligger den största förtjänsten med Söderberg i hans moraliska spörsmål och där tror jag inte att klassbakgrund utgör ett nödvändigt hinder.

Louise M. Rosenblatt har skrivit att ett litterärt verk kan göra intryck trots att det inte öppet behandlar omständigheter som liknar läsarens situation.¹⁷⁶ Litteraturen har den fantastiska förmågan att kunna sätta in elever i värdefrågor med fiktiv men konkret gestalt. I ämnen som Samhällskunskap eller Religion kan sådana diskussioner mötas av motstånd då de upplevs som ”läxa” eller ”skolkunskap” som är avhängiga deras liv. Men att leva sig in i fiktiva gestalters tankar genom frågor som ”Hur skulle du handla i den situationen?” kan integrera

¹⁷³ Brodow & Rininsland s. 100

¹⁷⁴ Molloy (2008) s. 20 f.

¹⁷⁵ Brodow, Bengt (1996) *Perspektiv på svenska del 1 Helheten* Stockholm: Ekelunds Förlag AB, s. 124 f.

¹⁷⁶ Rosenblatt, Louise M. (2002) *Litteraturläsning som utforskning och upptäcktsresa* Lund: Studentlitteratur, s. 47

tanke, känsla och vilja och göra att det som inte är självupplevt ändå blir medierat genom litteraturen.¹⁷⁷

Jag vill hänvisa till intervjun med läraren Emelie som menar att Söderberg lyckas fånga det ”allmänmänniska” i hur människor tänker och känner. *Doktor Glas* utmanar eleverna genom att ställa trängande frågor om en människas livs- och människosyn. Man skall inte negligera klasstillhörighetens påverkan av hur elever möter en text, men jag tror samtidigt att det finns något allmängiltigt mänskligt över Söderbergs texter som gör att man kan nyttja dem med behållning i Stockholm såväl som i Västerbotten samt i vitt skilda klasser och klimat. Om inte annat så visar mina lärarintervjuer på att Söderbergs texter används i alla möjliga program och årskullar, med allt ifrån studiemotiverade NV-elever till Svenska 2-elever vars språkkunskaper ligger på en mindre avancerad nivå.

7.2 Kan eleverna förstå språket – och doktorn?

De intervjuade lärarna påpekade främst två hinder med Söderbergs texter: det ålderdomliga språket och vissa elevers svårigheter att relatera till huvudkaraktären doktor Glas. Gunilla Molloy gör i sin bok *Att läsa skönlitteratur med tonåringar* (2003) skillnad mellan en texts *allmänna* och *litterära* repertoar.¹⁷⁸ I den allmänna repertoaren ingår en boks innehåll och referenser, medan den litterära repertoaren innefattar aspekter som uppbyggnad och språk.

Som lärare är det viktigt att ställa sig frågan om vad man prioriterar med sin litteraturläsning: språkdräkt eller innehåll?¹⁷⁹ Låt mig börja med att diskutera språket, eller den litterära repertoaren. *Doktor Glas* må inte vara den enklaste av litteratur, men jag vill samtidigt hävda att den språkligt sett är mer lättförståelig än många andra äldre verk såsom Strindbergs, Homeros eller Dantes. För att vara en så kallad ”klassiker” är den helt enkelt ganska lättläst, vilket också understryks av mina lärarintervjuer. Anna menar exempelvis att till skillnad från Strindbergs texter har Söderbergs texter ett enklare språk och en ”tajtare” handling som gör att Söderbergs texter är lättare att ta till sig för eleverna.

Det är min uppfattning att det finns mycket värdefullt att lära sig av äldre texter och att ett ålderdomligt språkbruk inte är grund nog att avvisa dessa texter i undervisningssammanhang.

¹⁷⁷ Brodow & Rininsland s. 151

¹⁷⁸ Molloy, Gunilla (2003) *Att läsa skönlitteratur med tonåringar* Lund: Studentlitteratur, s. 51-56

¹⁷⁹ Brodow & Rininsland s. 78

I stället kan man leta efter strategier för att överbrygga de språkliga hinder som kan finnas i äldre verk som Söderbergs. Läraren som jag samarbetade med i Västerbotten hade exempelvis använt sig av en talbok för att introducera de första kapitlen ur *Doktor Glas* för eleverna och därefter låtit dem ta vid med enskild läsning. Talböcker för med sig en nackdel i och med att eleverna inte får träna sin läsförmåga, men å andra sidan kan talböckernas professionella röster vara en tillgång för (i synnerhet lässvaga) elever som kan lyssna på bandet samtidigt som de följer med i texten.¹⁸⁰ Som lärare kan man också välja att högläsa början av en text för att levandegöra den för eleverna. En annan ingång till texten kan vara att visa en dramatiserad version (jag tänker närmast på Krister Henrikssons tolkning). Det finns också sätt att nyttja det ålderdomliga språket till sin fördel genom att jämföra det med modernt språkbruk och visa på det svenska språkets utveckling, något som framgår som ett mål i rådande kursplaner genom formuleringen ”Eleverna skall känna till några väsentliga drag i hur det svenska språket har utvecklats från äldsta tider till våra dagar”.¹⁸¹

Så långt den litterära repertoaren. Det andra problemet rör romanens allmänna repertoar, dess innehåll, nämligen att vissa elever inte upplever texten – eller i synnerhet romankaraktären doktor Glas – som trovärdig. Detta påtalar intervjuade lärare, dessutom visar det sig i min skriftliga uppgift till eleverna där en elev bl.a. skriver att doktor Glas framstår ”typ konstigt överklig” i Söderbergs roman.

Är Söderberg en dålig författare som inte lyckats göra sin romankaraktär trovärdig? Jag anser inte det, och många litteraturvetare skulle förmodligen hålla med mig. Jag tror snarare att svårigheter med att förstå en text kan bero på att man är alltför bunden till sin tids värderingar och har svårt att leva sig in i ett äldre samhälles moralsyn.¹⁸² För att som lärare ge eleverna möjlighet till större inlevelse i romangestalters liv kan man försöka anknyta karaktärernas tankar, upplevelser och öden till elevernas egna erfarenheter.¹⁸³ Detta är också något som intervjuade lärare har som uttalat syfte med sin läsning av Söderbergs texter. Genom att tala om fiktiva karaktärer på ett personligt sätt och koppla deras upplevelser till elevernas egen erfarenhetsvärld kan man underlätta förståelsen även av äldre litteratur.

Vidare finns det ingenting som säger att eleverna nödvändigtvis måste kunna relatera till romankaraktären doktor Glas (kanske är det ett sundhetstecken att de inte gör det?). Elever

¹⁸⁰ Brodow & Rininsland s. 105

¹⁸¹ Skolverket, kursplan Svenska B

¹⁸² Brodow & Rininsland s. 124

¹⁸³ Ibid s. 114

kan ibland reagera negativt om böcker ger uttryck för en alltför mörk livs- och människosyn.¹⁸⁴ Detta påtalas också av den intervjuade läraren Henrik, som säger att vissa elever har reagerat negativt på den pessimistiska livssyn som de anser finns i Söderbergs texter. Här får man som lärare återigen ställa sig frågan om målet med litteraturläsningen. Vill man ge orientering om en viss tids litteratur och rådande tankeströmningar, eller prioriterar man litteraturens terapeutiska funktion som tröst och uppmuntran?

Enligt Brodow och Rininsland är det kanske bättre att välja böcker med ljus livs- och människosyn då elever ändå inte hinner läsa så många böcker under sin skolgång.¹⁸⁵ Jag håller inte riktigt med. Även om man anser att vissa gestalter står utanför en själv och har svårt att identifiera sig med dessa kan man ändå gå in i deras känslor och beteenden.¹⁸⁶ Jag tror inte att elever per automatik adopterar en mörk livssyn som de utsätts för i en bok. I stället kan läsningen ge möjlighet för eleverna att motreagera genom moraliska ställningstaganden, något som förekom i min skriftliga uppgift där eleverna ställde sig kritiskt mot vissa karaktärens handlande. På så vis kan ”mörkare” texter utmana elevernas tankar och provocera dem till egna moraliska värdeomdömen. Jag tror snarare att det är lärares rädsla för det kontroversiella som man bör vara aktsam mot.¹⁸⁷ Som den intervjuade läraren Olle påpekade så gillar eleverna att diskutera frågor som ”Finns det onödiga människor?” eller ”Är det rätt att döda någon som är en ond människa?”. Genom att diskutera även det oangenäma kan man nå insikter om både världen och sig själv. Därför vill jag tro att det finns ett värde i att läsa också om riktigt osympatiska litterära gestalter. Den reella världen består trots allt inte enbart av hjältar och hjältinnor.

7.3 Ett litteraturhistoriskt missionsarbete

Den intervjuade läraren Olle kallar sitt användande av Söderbergs texter för ett ”litteraturhistoriskt missionsarbete”, en möjlighet för eleverna att komma i kontakt med god svensk litteratur som de kanske inte sökt sig till på egen hand. En förtjänst med Söderbergs texter som återkommer bland de intervjuade lärarna är att texterna är klassiker som är en del av det svenska kulturarvet. I kursplanen för Svenska B kan man härleda detta till målet:

¹⁸⁴ Brodow & Rininsland s. 134

¹⁸⁵ Ibid s. 139 f.

¹⁸⁶ Rosenblatt s. 47

¹⁸⁷ Brodow & Rininsland s. 147

”Eleverna skall ha tillägnat sig och ha kunskap om centrala svenska, nordiska och internationella verk och ha stiftat bekantskap med författarskap från olika tider och epoker”.¹⁸⁸

Vagheten i rådande kursplaner gör att en officiell argumentering för klassiker saknas. Det innebär att man som lärare får lita till sina egna värderingar när det handlar om att välja ut texter i sin undervisning.¹⁸⁹ Som lärare bör man därför ha syftet med läsningen klar för sig och inse att en motivering som att ”boken är en klassiker” inte räcker. Om elever ska läsa svårare texter är det en förutsättning att läraren anser att just den texten är viktig och har något att säga eleverna.¹⁹⁰ Texten måste presenteras så att den upplevs relevant av elevgruppen.

Hur går man då till väga för att göra detta? Ett sätt är – som tidigare nämnts – att levandegöra texten genom att anknyta den till elevernas egna erfarenheter. Den intervjuade läraren Emelie använder texterna inom ett tema som kallas ”Kärlek med förhinder” för att få ett mer allmänt grepp om innehållet och kunna bjuda in eleverna att jämföra de fiktiva karaktärernas tankar och känslor med upplevelser ur sitt eget liv. Ett annat sätt kan vara att – som den intervjuade läraren Henrik – arbeta för att sätta in texterna i en historisk kontext, genom att göra kopplingar till sekelskiftets fin de siècle-stämningar och konstnärliga strömningar såsom impressionismen.

Ytterligare ett sätt kan vara att understryka Söderbergs betydelse just genom att påvisa hur pastischer av hans verk florerar även hundra år efter romanernas tillkomst. Att en författare skrivit verk som fortfarande ger ringar på vattnet kan enligt mina elevenkäter också öka intresset för urtexten och få den att upplevas ”djupare”, som en elev uttrycker det. Den intervjuade läraren Anna talade utanför intervjusituationen om hur hon ibland upplyst eleverna om de sentida pastischerna som gjorts av *Doktor Glas*, just i syfte att understryka romanens betydelse och hur Söderberg blivit ett slags författarnas författare. Detsamma gör Emelie när hon med *Gregorius* som exempel talar om författares sätt att arbeta med intertextualitet. Det faktum att *Doktor Glas* är så pass aktuell på 2000-talet motiverar hur den skulle kunna ses den sortens ”centrala svenska verk” som rådande kursplaner förordar. Genom att knyta an romanen till dess sentida pastischer öppnar man också upp för ett annat

¹⁸⁸ Skolverket, Kursplan Svenska B

¹⁸⁹ Brodow & Rininsland s. 77

¹⁹⁰ Ibid s. 57

kursmål, nämligen att ”kunna jämföra och se samband mellan litterära texter från olika tider”.¹⁹¹

Historien om romanen *Doktor Glas* sträcker sig från en över hundra år gammal sekelskiftesroman som på 2000-talet gett upphov till åtskilliga postmodernistiska omtolkningar. Den åskådliggör på så vis en texts resa genom den svenska litteraturhistorien, och dess omvandling i enlighet med skiftande konstnärliga strömningar.

7.4 Svenskämnets ansvar och livskunskapsroll

På frågan om hur de ser på svenskämnet påpekar två av de intervjuade lärarna att svenskämnet har ett ansvar att täcka in sådana frågor som inte berörs av andra ämnen men som ändå utgör viktiga delar av ungdomars vardag, som exempelvis kärlek och relationer. Henrik menar därutöver att Söderbergs texter kan gagna elevers ”moraliska utveckling” genom att få dem att våga ställa sig frågor om rätt och fel och koppla detta till företeelser i sitt eget liv.

Om skönlitteratur som livskunskap skriver Rigmor Lindö i *Den meningsfulla språkväven* (2005). Hon menar att skönlitteraturen inte bara ger insikt om andra människors livssituationer utan också ger läsaren möjlighet att verbalisera sina egna tankar och känslor. Skönlitterära texter kan – genom att medvetandegöra oss om allmänmänskliga problem och hjälpa oss att sätta ord på dem – bistå läsaren med sociala modeller i sökandet efter sin egen jagbild. I förlängningen hjälper berättelserna oss att skapa mening i våra liv.¹⁹²

Med den postmodernistiska infallsvinkel som i mångt och mycket präglar arbetet med denna uppsats i åtanke kan jag inte undgå att fastna för Lindös formulering om att ”skapa” mening. Ett postmodernt tankesätt skulle stämma med att mening inte är någonting som går att ”finna” och som är densamma för alla – snarare handlar det just om att själv skapa mening i sitt liv genom att bli varse vad man finner värdefullt. Kanske intar skönlitteraturen en särställning i detta meningsskapande genom dess strävan att försöka berätta för oss om vad det innebär att vara människa.

¹⁹¹ Skolverket, Kursplan Svenska B

¹⁹² Lindö, Rigmor (2005) *Den meningsfulla språkväven* Lund: Studentlitteratur, s. 24

I Lpf94 framgår det att ”de etiska perspektiven är av betydelse för många av de frågor som tas upp i skolan. Därför ska undervisningen i olika ämnen behandla detta perspektiv och ge en grund för och främja elevernas förmåga till personliga ställningstaganden”.¹⁹³ Mina lärarintervjuer har visat att Söderbergs texter delvis används just för att de tar upp ämnen som utmanar synen på rätt och fel. Henrik använder *Martin Bircks ungdom* inom ett slags identitetsskapande tema där eleverna får fundera på livet, yrkeskarriären, framtiden och gudstron. Anna strävar efter att knyta an Söderbergs texter till elevernas egen verklighet och deras egna funderingar kring saker som ”liv och död och kärlek”. Emelie använder *Doktor Glas* och några av Söderbergs noveller inom temat ”Kärlek med förhinder”. Noterbart är också att min skriftliga uppgift som följde läsningen av ett textutdrag ur *Helgas offer* fick åtskilliga elever att ana romantik mellan Helga och doktor Glas. Vad har de för erfarenheter av kärlek som leder till att de läser in detta i texten? Denna aspekt hade kunnat utvecklas för att knyta an texten till elevernas egna upplevelser och deras egen bild av kärlek.

Inom skolväsendet är det svenskämnet som traditionellt sett arbetar mest med skönlitteratur. Detta är ingen för evigt fastslagen dogm och man kan med fog ställa sig frågan om också andra ämnen i större utsträckning skulle kunna dra nytta av skönlitteraturen, även om det är en fråga som bör ägnas ett helt eget arbete. Tills vidare kanske det är svenskämnets ”ansvar” att genom skönlitteraturen diskutera dessa frågor som faller utanför de traditionella ämnesbeskrivningarna.

Gunilla Molloy hänvisar i sin bok *Skolämnet svenska – en kritisk ämnesdidaktik* (2007) till Lars-Göran Malmgrens ämneskonception *svenska som ett erfarenhetspedagogiskt demokratiämne*.¹⁹⁴ Utifrån denna syn på svenskämnet strävar läraren bl.a. efter att eleverna ska utveckla förmågan att själva ta ställning i olika frågor och förstå skälen för sina egna och andras ställningstaganden, samt att utveckla historisk och social förståelse för centrala humanistiska problem. Och vad är ett centralt humanistiskt problem om inte just de ”frågor som aldrig dör” som de intervjuade lärarna framhåller som en förtjänst med Söderbergs texter? Och vilken ingång till att ta ställning i en fråga och ämna förstå egna och andras ställningstaganden utgör inte en problematisering av romankaraktern doktor Glas moraliskt dubiösa handling?

¹⁹³ Skolverket, Lpf94

¹⁹⁴ Molloy, Gunilla (2007) *Skolämnet svenska – en kritisk ämnesdidaktik* Lund: Studentlitteratur, s. 185

Den som läser drar fram mening ur de tryckta orden genom att bygga på sina tidigare livs- och språkerfarenheter.¹⁹⁵ Många av dessa erfarenheter är gemensamma – födelse, uppväxt, kärlek, död – och låter oss kommunicera utifrån samma kärna, otaliga personliga variationer till trots. Skönlitteraturen visar oss andra människor, både sådana vi känner igen och sådana vi inte känner igen. Den speglar vårt liv i fiktiva karaktärers och fiktiva karaktärers liv i vårt. Men den skönlitterära läsningen öppnar inte bara för igenkänning. Den rekonstruerar också tidigare erfarenheter för att nå ny förståelse.

En reservation kan emellertid vara på sin plats: det finns fallgropar med att betrakta svenskämnet som någonting som är synonymt med ett livskunskapsämne. Svenskämnet har också ett ansvar att förmedla mer konkret kunskap, som exempelvis berättarteknik, vilket får ökad emfas i och med gymnasiereformen som träder i kraft hösten 2011.¹⁹⁶

7.5 Postmodernistisk litteratur i skolan – varför?

En postmodern litteraturredaktik i skolan behöver som tidigare nämnts inte nödvändigtvis beröra Hjalmar Söderbergs *Doktor Glas* och dess omtolkningar. I denna del av diskussionen samt de två nästkommande (Se ”Fanfiction som postmodern litteraturredaktik” och ”Postmodernismens didaktiska problem”) ämnar jag att mer allmänt argumentera för den postmodernistiska litteraturens plats i skolan, samt föreslå metoder för dess praktiska tillämpning.

Argumenten för att uppmärksamma den postmodernistiska litteraturen i skolsammanhang kan delas upp i två kategorier. Det första argumentet är mer kopplat till litteraturens egenvärde och dess spegling av en pågående litteraturepok. Genom att undervisa om postmodernismens litteratur kan man ge eleverna en förståelse av den sortens konst som skapas här och nu i stället för att uteslutande ägna sig åt litteratur från ”avslutade” epoker. Jag tror att man genom att belysa en rådande litterär strömning kan ge eleverna en känsla av hur litteraturhistorien – liksom all historia – fortgår och kommer att fortgå så länge människor uttrycker sig kreativt, vilket människor lär göra så länge mänskligheten existerar.

¹⁹⁵ Rosenblatt s. 36 f.

¹⁹⁶ Skolverket, Ämnesplan för Svenska Gy11

Undervisning om den postmoderna konstepoken sträcker sig heller inte per definition enbart inom litteraturens gränser. Strömningen påverkar även andra uttrycksformer som kanske ligger närmare elevernas vardag – såsom film och dataspel – vilket jag också försökt synliggöra under mitt lektionsmoment. En elev skriver i den utvärderande enkäten att hon/han lärt sig ”vad pastisch betyder och hur det görs och varför”. En annan poängterar att hon/han lärt sig ”hur andra författare använder sig av Hjalmar Söderbergs sätt att skriva”.

Undervisning om den pågående postmoderna konstepoken kan göra att eleverna bättre förstår det kulturella utbud som omger dem och hur en strömning påverkar dels konstformer, dels en tidsanda som helhet. Undervisningen öppnar upp för ett historiskt perspektiv där man kan se hur texter lever genom historien och omvandlas i enlighet med skiftande konstströmningars respektive synsätt och normer. Det öppnar upp för att jämföra och se samband mellan litterära texter från olika tider och synliggör elevernas egen utblickspunkt i historien.¹⁹⁷

Det andra argumentet för att nyttja postmodernistisk litteratur i sin undervisning sammanhänger med texternas tendens att ifrågasätta en objektiv sanning. I kunskapsmålen för Lpf94 framgår det bl.a. att skolan skall sträva mot att eleverna använder sina kunskaper som redskap för att ”kritiskt granska och värdera påståenden och förhållanden”.¹⁹⁸ I den utvärderande enkätundersökning som jag genomdrev med eleverna efter mitt lektionsmoment återkommer kommentaren att texterna lärt dem att se saker ur olika synvinklar. ”Man inser hur stor skillnad det är på två människors olika tankar och hur dom upplever det”, skriver en elev.

Lpf94 föreskriver att ett av skolans grundläggande värden är att ”främja förståelse för andra människor och förmåga till inlevelse. Ingen ska i skolan utsättas för diskriminering på grund av kön, etnisk tillhörighet, religion eller annans trosuppfattning, sexuell läggning eller funktionshinder eller för annan kränkande behandling”.¹⁹⁹

Den postmodernistiska litteraturens relativiserande av sanningen kan främja elevernas förmåga att belysa problem från olika perspektiv och därigenom leda till ökad förståelse för de som tänker annorlunda. Texternas skönlitterära framställning levandegör problematiken och underlättar en känslomässig reaktion från eleverna. Den litterära upplevelsen blir

¹⁹⁷ Skolverket, kursplan Svenska B

¹⁹⁸ Skolverket, Lpf94

¹⁹⁹ Ibid

tillsammans med elevernas egen livserfarenhet konstitutiv för det reflektiva tänkandet.²⁰⁰ Den postmodernistiska litteraturens ifrågasättande av endimensionella föreställningar om den mänskliga sanningens natur kan således hjälpa eleverna att reflektera över sina egna attityder till olika företeelser, situationer och andra människor. Den kan få dem att tänka efter en extra gång – och ur ett annat perspektiv – innan de fäller omdömen eller bestämmer sig för hur de skall handla.

7.6 Fanfiction som postmodern litteraturdidaktik

I slutskedet av min lektion lät jag elevgrupperna i korthet fundera på om det fanns andra böcker, filmer eller dataspel som man hade kunnat pastischera, exempelvis genom att återberätta dem ur en annan karaktärs synvinkel. Som förslag nämnde eleverna att man hade kunnat gestalta historien som utgör *Harry Potter*-böckerna genom Lord Voldemorts perspektiv eller att återberätta *Sagan om Ringen* från Sarumans synvinkel. De föreslog också mer nutida exempel från filmens värld såsom *Inception* och *Shutter Island*, där den senare skulle kunna återberättas från en fångvaktares håll för att ge en helt annan bild av huvudkaraktärens paranoia.

Både förslaget om nytt berättarperspektiv i *Harry Potter* och *Sagan om Ringen* påminner om *Gregorius* på så vis att de utmanar ett verks moraliska universum genom att ge röst till en osympatisk eller ”ond” karaktär. Men förslagen är också intressanta eftersom de prickar in två av de verk som är allra mest vanligt förekommande inom skrivandet av fanfiction – enligt Olin-Scheller och Wikström är *Harry Potter* allra vanligast medan *Sagan om ringen* ligger på en hedrande åttonde plats.²⁰¹

Nätkulturer och sociala medier breder ut sig och många av dessa (Facebook, MySpace, YouTube, etc.) är numer en integrerad del av ungdomars vardag. Bloggar har bidragit till att ungdomar både läser och skriver på fritiden och många spelar s.k. MMORPG (Massive Multiplayer Online Role-Playing Game) som exempelvis *World of Warcraft*.²⁰² Utifrån ett vidgat textbegrepp innebär detta att ungdomar kommer i kontakt med mycket ”text” i dag som inte nödvändigtvis är skönlitterära böcker. Finns det då något sätt att slå mynt av breddningen

²⁰⁰ Rosenblatt s. 177

²⁰¹ Olin-Scheller & Wikström, s. 31

²⁰² Molloy, Gunilla (2007) *När pojkar läser och skriver* Lund: Studentlitteratur s. 49-52

av ungdomars textvärldar i skolverkligheten? Kan man genom fanfiction dra fördel av de texter (i ett vitt begrepp) som eleverna faktiskt tillgodogör sig på sin fritid och använda dessa för att öka intresset för det kreativa textskapandet i klassrummet?

Min tanke är att fanfiction kan innebära både en närstudie av en urtext och en ingång till eget kreativt skrivande. Det kan även gagna förståelsen av genrer i och med att fanfiction lämnar utrymme att laborera med och på olika sätt förhålla sig till genrekonventioner och berättandets villkor. Med fanfiction får eleverna utgå från sin egen erfarenhetsvärld för att avdramatisera och lättare komma i gång med det egna skrivandet. I stället för att ha krav på sig att komma med helt originella idéer kan fanfiction bli en ingång till skrivande där man får låna och utarbeta drag från en stilförebild och i förlängningen göra texten till sin egen.

Fanfiction har undersökts som fenomen, men det har inte i någon större utsträckning satts på prov i klassrummet.²⁰³ Jag tror att det kan finnas många förtjänster med att didaktisera fanfiction, däribland:

- Det innebär en närstudie/ närläsning av ett ursprungsverk.
- Det kan ge idéer till elever som har svårt att komma i gång med skrivandet – något jag tycker mig ha stött på vid ett flertal tillfällen under min egen undervisning – och därmed bli en inkörsport till skrivandet och i förlängningen det egna kreativa skapandet.
- Det kan ge eleverna kännedom om pastischtekniken, vilket kan fungera som en ingång till att diskutera postmodernistisk litteratur.
- Det kan ge förståelse om genrer och berättandets villkor.
- Det kan uppmuntra skrivprocess, elevrespons och en medskapande skrivkultur av ”prosumenter”.
- Det kan minska glappet mellan skolans traditionella textvärld och elevernas.
- Det kan bidra till den egna identitetsutvecklingen och förmågan att tänka sig in i andra människors känsloliv (exempelvis genom skifte av berättarperspektiv).

²⁰³ Olin-Scheller, Christina (17/3 2011) Mejlkorrespondens.

Den sistnämnda punkten – förmågan att tänka sig in i andras perspektiv – är särskilt angeläget för mig efter arbetet med *Doktor Glas*-pastischerna. Den intertextuella tolkningsmyriad som Söderbergs roman gett upphov till kan på sätt och vis ses som ett slags författarnas egen fanfiction! Med mitt personliga intresse för den postmodernistiska litteraturens didaktik intresserar jag mig därför för fanfiction som arbetsform. Om jag får tillfälle att tänka visionärt ser jag således arbetet med fanfiction som en möjlig del av undervisning om den pågående postmoderna litteraturepoken, där omtolkandet av tidigare texter är symptomatiskt.

Jag ser framför mig ett moment där läraren undervisar om vad som kännetecknar samtidslitteraturen och dess pastischer, intertextuella inslag och metanivåer, som åtföljs av läsning av en bok inom det postmodernistiska litteraturområdet (en postmodernistisk litteraturkanon är också något som i sinom tid lär utarbetas, precis som det finns ett slags kanon för romantiken, naturalismen, etc.). Därefter utgör fanfiction ett inslag i detta moment, eftersom det ger eleverna chansen att själva få skriva en form av pastischer, dessutom av verk som förhoppningsvis ligger dem nära om hjärtat och därmed lättare kan entusiasmera dem till ett kreativt skapande.

Arbetet med fanfiction kan ge eleverna en bild av hur en text är uppbyggd och hur det fiktiva berättandet går till. Men det kan också ge – om man tänker på greppet att skifta berättarperspektiv – utrymme till att ifrågasätta en sanningens objektivitet. Det är förvisso fiktiva texter det handlar om – det är av vikt att poängtera – men även fiktiva berättelser bygger i grunden på samlad mänsklig erfarenhet. Genom att skifta berättarperspektiv kan eleverna utveckla förmågan att tänka sig in i andra människors situationer och bättre förstå de som tänker annorlunda.

På så vis kanske arbetet med fanfiction inte bara kan utveckla förståelse för exempelvis berättargrepp som det står föreskrivet i Svenskans kursplaner. Det kan också utveckla deras förmåga att förstå andra människor, vilket ur ett läroplansperspektiv kan gagna deras identitetsbyggande och främja deras tolerans för oliktänkande samt förmåga att kritiskt ifrågasätta de som gör anspråk på att ha äganderätt till sanningen. Därigenom kan eleverna öka sin förståelse av hur rätt och fel i någon mån är relativa begrepp som skiljer sig beroende på människors specifika förutsättningar, som deras kultur, religion, klass och levnadssituation.

7.7 Postmodernismens didaktiska problem

Postmodernismens didaktiska problem är i mångt och mycket samma problem som postmodernismen dras med i övrigt. Postmodernismens idéer har blivit kritiserade för att mynna ut i en destruktiv relativism som i värsta tänkbara scenario kan få följderna att all moral förklaras ogiltig.²⁰⁴ Invändningen är inte alldeles originell. Föreställningen om en värld utan giltig moral var en typ av kritik som också riktades mot 1800-talets ateister. I dag är Sverige ett av världens mest sekulariserade länder, men inte ens Svenska Kyrkan tror längre att ateister i allmänhet skulle ha sämre moral än de som kallar sig kristna.²⁰⁵ Skolinstitutionen har dessutom redan sina värdegrunder som de fastslås i skolans läroplan.²⁰⁶ Att läsning av postmodernistisk litteratur skulle rubba på dessa grunder ser jag som ett skräckscenario utan vidare verklighetsförankring.

Rigmor Lindö skriver att vi lever i en postmodern tid med snabbt accelererande samhällsförändringar som ställer stora krav på dagens skola. Lindö menar bl.a. att skolan inte längre kan avgöra vad som är ”fin kultur”, eftersom upplevelse- och marknadskulturerna tagit över monopolet på själva kulturbegreppet.²⁰⁷ Jag är inte säker på att jag anser en uppdelning mellan fin och mindre fin kultur som någonting skolan bör eftersträva. Däremot kan en förståelse av den postmoderna tidsandan gagna elevernas förståelse av kulturbegreppets utveckling. Det kan ge dem större kännedom om det omgivande kulturella utbudet för att se vilka krafter och strömningar som påverkar och genomsyrar vår tid.

Ytterligare en problematik är värd att uppmärksamma. Under min genomgång av elevernas skriftliga uppgifter och enkätsvar fann jag att vissa elever tenderade att betrakta doktor Glas som en autonom person, som om han hade en egentlig ”kärna” och existerade i tid och rum alldeles oberoende av Hjalmar Söderberg. Men doktor Glas är en fiktiv karaktär – han finns inte och har aldrig funnits i verkligheten. Denna fiktionens gräns är av vikt att poängtera i undervisningssammanhang, vilket jag i eftertankens kranka blekhet inser att jag inte gjorde med all önskvärd tydlighet. Kanske är det så att det tämligen komplexa förhållandet mellan texter och metanivåer riskerar att bli förvirrande för vissa elever.

²⁰⁴ Sjöstrand, Ylva ”Efter postmodernismen” *Dagens Nyheter* 22 juli 2008

²⁰⁵ www.svenskakyrkan.se

²⁰⁶ Skolverket, Lpf94

²⁰⁷ Lindö s. 26

Jag ser inte detta som en tillräcklig grund för att skrinlägga den postmoderna litteraturdidaktiken. Däremot tror jag att man som lärare bör vara noggrann med att påpeka skillnaden mellan fiktiva karaktärer och de verkliga. Det finns ingen essentiell doktor Glas och det närmsta man kan komma honom är i så fall sådan han framställs i Söderbergs *Doktor Glas*. Upphovsmannen har naturligtvis tolkningsföreträde när det handlar om hans egna karaktärer. Å andra sidan har exempelvis Bengt Ohlsson naturligtvis konstnärlig rätt att porträttera pastor Gregorius som han vill inom ramarna för sin egen roman. Doktor Glas är inte mindre ”sann” i Ohlssons roman – det handlar om två helt olika konstnärliga tolkningar.

Jag ser inte att detta nödvändigtvis är ett hinder. Snarare kanske problematiken kan öppna för en diskussion om litterär ägorätt, om skillnaden mellan pastisch och plagiat. Det kan också vara en ingång till att diskutera litteraturens oerhörda kraft. För visst ”finns” väl doktor Glas trots allt – miljontals läsare av Söderbergs roman skulle anse det förmätet att påstå annat!

Olof Lagercrantz har beskrivit skönlitteraturen som ett kosmos med fasta lagar som skiljer sig från vår egen verklighet.²⁰⁸ Som exempel nämner han Strindbergs *Fadren*. Författaren August Strindberg är sedan länge död, men ryttmästaren i *Fadren* reser sig och blir levande varje gång någon människa öppnar boken. På samma vis förhåller det sig med doktor Glas. Han blir till i symbiosen mellan läsare och text. Hjalmar Söderberg är död, men hans diktade gestalter lever evinnerligt.

7.8 Hundraårigt som genom ett mirakel

Denna avslutande del av arbetet kan närmast betraktas som en utvikning; en litteraturhistorisk spekulering där syftet inte är komma med några givna svar utan att resa en intressant fråga.

Hur kommer det sig att Hjalmar Söderberg blivit så pass aktuell under 2000-talet? Kan orsakerna finnas – som Kaj Attorp vill hävda – i samhällsklimatets förändring efter 1968?²⁰⁹ De lärare jag intervjuat framhåller det ”allmänmänniska” i Söderbergs texter som lyckas fånga människors känslor och tankar på ett odödligt sätt. De poängterar hur Söderbergs prosa upplevs förhållandevis modern även i våra dagar i jämförelse med många andra äldre svenska författares texter. En lärare menar att Söderberg tog upp verkligheten som den var men som

²⁰⁸ Lagercrantz, Olof (1985) *Om konsten att läsa och skriva* Viborg: Nørhaven A/S

²⁰⁹ Svedin (2007)

människor inte ville se att den var: ”En del säger att han var före sin tid och det var han nog också”. Och kanske var inte världen riktigt redo för Hjalmar Söderberg för hundra år sedan. Kanske har tiden inte riktigt hunnit ikapp honom förrän nu.

Samma lärare framförde tesen att Hjalmar Söderberg är särdeles aktuell just på 2000-talet eftersom Strindberg och måhända även Selma Lagerlöf redan är så idogt analyserade att Söderberg därmed framstår som någonting relativt ”fräscht” bland våra äldre svenska författare. En annan lärare menar att det är först nu som Söderberg på allvar fått ta klivet in i ”finrummet” och att de författarskap som tar det steget alltid måste ”omtolkas och vridas och vändas på”. De sentida pastischerna blir på så vis ett uttryck för erkännandet av Hjalmar Söderberg – först nu har han på verkligt bred front accepterats som en betydande svensk författare.

Det kanske ligger något i det. Dessutom är Söderberg historiskt sett förhållandevis misstrodd, vilket kanske innebär att det bara var en tidsfråga innan man började hålla av honom. Den pendel som dikterar all konst är dömd att ständigt oscillera. Realismen var ett uppror mot romantiken, modernismen ett uppror mot den traditionella konsten i ett icke-industrialiserat samhälle. Det tillhör konstens väsen att reagera mot sig själv.

Med detta sagt är kanske Verner von Heidenstam nästa i raden av äldre svenska författare att plockas ur glömskans mörker för ett sentida nygenombrott, en debatt som bubblar på *Dagens Nyheter*s kultursidor.²¹⁰ Lite cyniskt uttryckt skulle man kunna förklara det som att Heidenstam helt enkelt har avskyts länge nog för att det snart skall bli dags att omfamna honom igen.

Och kanske är Söderbergs aktualitet på 2000-talet likaledes ett uttryck för konstens pendeleffekt? Genom tidens strömningar rör sig konsten mellan ytterligheter. En författare kan förkastas av sin samtid, skymmas i en storm av indignation. Men om författarskapet har någon bestående dignitet kommer konstens pendel i sinom tid att återuppliva det.

²¹⁰ Liljestrand, Jens ”Debatten om Heidenstam borde börja igen” *Dagens Nyheter* 28 februari 2011 & Hallberg, Anna ”Damma av 150-åringen! Heidenstam skriver frisk” *Dagens Nyheter* 6 juli 2009

8. Käll- och litteraturförteckning

8.1 Otryckta källor

Bandinspelade intervjuer (21/2-25/2 2011) Finns i författarens ägo.

Borsgård, Gustav (2010) *En skugga får liv* Umeå universitet: B-uppsats i Svenska.

Broman, Elisabeth (2010) *Socialisation till lärare – en litteraturstudie över forskning kring lärares yrkessocialisation* Högskolan i Gävle: C-uppsats i Didaktik C.

Edqvist, Sven-Gustaf (1989) *Söderbergbildens i läroböcker och litteraturvetenskapliga handböcker* Outgivet material.

Melander, Christina & Skowronska, Martina (2005) *Stiliga herrar – Stilanalyser av Hjalmar Söderbergs Doktor Glas och Bengt Ohlssons Gregorius* Södertörns högskola: B-uppsats i Svenska.

Olin-Scheller, Christina (17/3 2011) Mejlkorrespondens.

www.ne.se

www.skolverket.se

www.soderbergsallskapet.se

www.svenskakyrkan.se

8.2 Tryckta källor

Allen, Graham (2000) *Intertextuality* Cambridge: Routledge.

Bergman, Bo (1951) *Hjalmar Söderberg* Stockholm: Norstedts.

Bergsten, Staffan (1998) *Litteraturvetenskap – en inledning* Lund: Studentlitteratur.

Brodow, Bengt (1996) *Perspektiv på svenska del I Helheten* Stockholm: Ekelunds Förlag AB.

Brodow, Bengt (1996) *Perspektiv på svenska del II Momenten* Stockholm: Ekelunds Förlag AB.

Brodow, Bengt & Rininsland, Kristina (2005) *Att arbeta med skönlitteratur i skolan – praktik*

och teori Lund: Studentlitteratur.

Bryman, Alan (2002) *Samhällsvetenskapliga metoder* Oxford: Oxford University Press
Upplaga 1:4.

Dalen, Monica (2007) *Intervju som metod* Malmö: Gleerups Utbildning AB.

Dostojevskij, Fjodor (nyutgåva 1980) *Brott och straff Första delen* Stockholm: Albert Bonniers Förlag.

Ejlertsson, Göran (1996) *Enkäten i praktiken – en handbok i enkätmetodik* Lund: Studentlitteratur.

Ejvegård, Rolf (2003) *Vetenskaplig metod* Lund: Studentlitteratur

Ekman, Kerstin (2009) *Mordets praktik* Stockholm: Albert Bonniers Förlag.

Hallberg, Anna "Damma av 150-åringen! Heidenstam skriver friskt" *Dagens Nyheter* 6 juli 2009.

Holmbäck, Bure (1995) *Den mångsidige Stockholmsflanören* Stockholm: Höjerings Bokförlag.

Holmbäck, Bure (1987) *Flanören och vattenvärlden* Stockholm: Höjerings Bokförlag.

Holmbäck, Bure (1991) *Hjalmar Söderberg* Stockholm: Bokförlaget Natur och Kultur.

Holmbäck, Bure (1988) *Hjalmar Söderberg – Ett författarliv* Stockholm: Albert Bonniers Förlag.

Holmbäck, Bure (1985) *Hjalmar Söderbergs Stockholm* Stockholm: Höjerings Bokförlag.

Hutcheon, Linda (1988) *A poetics of postmodernism* Cambridge: Routledge.

Kvale, Steinar (2007) *Doing Interviews* Trowbridge: The Cromwell Press LTD.

Lagerstedt, Sven (1982) *Hjalmar Söderberg och religionen* Stockholm: Almqvist och Wiksell.

Lantz, Annika (2007) *Intervjumetodik* Lund: Studentlitteratur.

Liljestrand, Jens "Debatten om Heidenstam borde börja igen" *Dagens Nyheter* 28 februari 2011.

Lindén, Birgitta (2008) *Jag, Helga Gregorius* Skellefteå: Ord & visor förlag.

Lindö, Rigmor (2005) *Den meningsfulla språkväven* Lund: Studentlitteratur.

- Ljungberg, Lars (1982) *Allt för mänskligt* Nora: Bokförlaget Doxa AB.
- Lucy, Niall (2000) *Postmodern Literary Theory* Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Lundgren, Lars O. (1987) *Liv, jag förstår dig inte* Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Moelv, Bjarne (2007) *Helgas Offer* Books-on-Demand, exemplar från Umeå universitetsbibliotek.
- Molloy, Gunilla (2003) *Att läsa skönlitteratur med tonåringar* Lund: Studentlitteratur.
- Molloy, Gunilla (2007) *När pojkar läser och skriver* Lund: Studentlitteratur.
- Molloy, Gunilla (2008) *Reflekterande läsning och skrivning* Lund: Studentlitteratur.
- Molloy, Gunilla (2007) *Skolämnet svenska – en kritisk ämnesdidaktik* Lund: Studentlitteratur.
- Nilsson, Jan (2007) *Tematisk undervisning* Lund: Studentlitteratur.
- Ohlsson, Bengt (2004) *Gregorius* Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Olin-Scheller, Christina och Wikström, Patrik (2010) *Författande fans* Lund: Studentlitteratur.
- Orr, Mary (2003) *Intertextuality – Debates and Contexts* Oxford: Polity Press.
- Sjöstrand, Nils O. och Sahlin, Björn och Sjöstrand, Lars och Holmbäck, Bure (2003) *Viljans frihet och mordets frestelse* Stockholm: Proprius förlag.
- Sjöstrand, Ylva ”Efter postmodernismen” *Dagens Nyheter* 22 juli 2008.
- Söderberg, Hjalmar (nyutgåva 2007) *Doktor Glas* Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Svedin, Lennart ”Hjalmar i vår tid” *Kvällsposten* 8 juni 2007.
- Wittgenstein, Ludwig (nyutgåva 2005) *Tractatus logico-philosophicus* Stockholm: Thales.

9. Bilagor

9.1 Textutdrag Gregorius

2 juli (jämför sida 42-49 i Doktor Glas)

Doktorn sätter sig. Han ser tillmötesgående ut. Som om han är uppriktigt nyfiken på vad som ska komma. Han fingrar på en guldpenna. Jag rör mig av och an i soffhörnan, och jag åstadkommer det ena ljudet efter det andra, som för att skjuta upp ögonblicket när tystnaden kommer att falla över oss, som ett stort grått flor.

Han lägger ifrån sig pennan och betraktar mig intensivt, och det finns något i hans ögon som får mig att tänka på en katt, sekunden innan den tar språnget mot sitt byte. Vid några tillfällen ljusnar hans anletsdrag oväntat, och han kommer med några inlägg som är djärva och okonventionella, och som på ett uppsluppet sätt balanserar mellan skämt och allvar.

Doktorn visar en pojkaktig charm som jag inte kan påminna mig om att ha sett tidigare, och jag känner hur ett lugn infinner sig, som om någon lägger en fast hand på mina upprörda känslor, och de slutar att sparka och frusta. Jag kan se på doktorn med något som gränsar till ömhet, och jag noterar att han har ett alldeles för stort huvud till de tunna axlarna.

Medan doktorn och jag turnerar våra tankar i ämnet, hela tiden på gränsen till det lättsamma, slår det mig hur sällsynt det har blivit, att jag på detta vis bara sitter och småpratar med någon, utan baktankar eller dolda syften. Kanske har jag med tiden blivit förskräckligt ensam, utan att jag har tänkt på det.

Doktor Glas ber mig ta av mig rocken och västen, och återknyter därefter till vårt samtalsämne. Under tiden skjuter han fram en stol med ena handen, så att den står alldeles framför mig, och med den andra skakar han ut sitt stetoskop.

Jag kan inte minnas när jag senast lät mig undersökas i en så sorglös sinnesstämning. Jag erinrar mig hur uppriven jag var för bara några minuter sedan, ute i väntrummet, och det är nästan kusligt hur avlägset det har kunnat bli. Det är som olika världar.

Doktorn lyssnar länge. Jag ser på den blanka metallen, hur den sjunker in i hullet, och alla grånade hårstrån som sticker upp runt omkring. Jag försöker att höra mitt hjärtas slag, försöker höra det som doktorn hör, och för ett ögonblick blir hans stetoskop något som binder oss samman på ett nästan otillbörligt intimt sätt, som en navelsträng mellan oss, och jag tycker att mitt hjärta slår jämnt och lugnt, kanske aningen hårdare än vanligt, men det beror säkert på stundens allvar.

Jag börjar fantisera om att doktorn är så glatt överraskad av det han hör att han knappt tror sina sinnen, och att jag har tillfrisknat så fullständigt att det nästan är som ett mirakel.

Ju längre undersökningen drar ut på tiden, desto hårdare klamrar jag mig fast vid fantasierna.

Jag måste försöka tänka lugnande tankar, förtröstansfulla tankar, rogivande tankar, bara en liten stund till. När som helst kommer han att ta stetoskopet från mitt bröst, och undersökningen är avslutad. Bara en liten stund till.

Men hjärtat låter sig inte bevekas längre. Mina lugnande tankar spricker och faller sönder, den ena efter den andra. Hjärtat slår nu så upprört att min strupe snörs samman, och andhämtningen är så ansträngd att det låter som små snyftningar ur näsan.

Doktorn sitter stilla, med halvöppen mun och huvudet på sned. Han flyttar stetoskopet några gånger, och varje gång han sätter ner det förefaller det som om han trycker hårdare än vad han gjorde förut. Mina fantasier byter riktning, och plötsligt är jag ett mirakel av ett helt annat slag. Jag är en man utan hjärta. En levande död.

Det går runt i huvudet. Undersökningen har alltmer fått prägeln av något överkligt. Jag kan nästan se mitt hjärta där inne, hur det bultar förtvivlat mot bröstkorgen, som för att ropa: här är jag, hör du inte?

Men doktorn verkar inte höra, eller så hör han klart och tydligt, och har bestämt sig för att spela mitt hjärta ett elakt spratt, och mitt hjärta är alltför enfaldigt och godtroget för att inse det.

Äntligen lättar doktorn på handen. Han hänger stetoskopet runt halsen och reser sig. På mitt bröst syns ett antal röda märken efter metalldosan. Jag tänker: som kyssar. Och där kommer skammen. Skammen över att sitta i hans soffa och vara så gammal, så fet, så klumpig och hjälplös. Jag vet inte ens om rösten bär mig längre. Ska jag yttra något, måste det vara kortfattat.

- Är det allvarligt? säger jag.

Doktorn reser sig, utan att svara, han verkar borta i tankar. Han tar några steg mot sitt skrivbord. Sedan hejdar han sig och vänder om. Våra blickar möts, men han viker genast undan.

- Besynnerligt, säger han.

Det har börjat lukta om mig. En unken odör från mina armhålor. Det händer ibland när jag är orolig, eller utsatt för starka sinnesrörelser. Jag luktar som en gammal jordkällare. Jag försöker att pressa armarna mot kroppen, men jag vet av erfarenhet att det inte hjälper. Snart börjar det rinna nerför sidorna.

- Ja, säger han sedan, ska jag döma efter vad jag hör i dag, så är det inte något bra hjärta pastorn har. Men jag tror inte att det är lika dåligt i vardagslag. Jag tror att det har sina speciella skäl att krångla i dag.

Jag försöker att inte stirra på doktorn. Det finns något i hans röst som skrämmer mig. Det är ingenting hotfullt, tvärtom, han låter nästan jovialisk. Som om han anspelar på någonting som

vi båda är väl bekanta med. Något som dessutom är lite känsligt. Men jag kan inte begripa vad det kan vara. Vad sade han? Att hjärtat har sina speciella skäl att krångla i dag.

- Låt oss vara uppriktiga med varandra, pastor Gregorius.

Han börjar tala om Helgas sjukdom. Det råder inga tvivel om att han förstått att vi underlåtit att följa hans rekommendationer. Doktorn talar länge. Jag kan inte minnas att han någonsin har varit så mångordig. Jag hör allt som han säger. Att Helga och jag fortsättningsvis måste ha skilda sovrum. Att vi måste ”undvika allt som kan egga och hetsa begäret”, eftersom mitt hjärta inte tål det.

Men ingenting av det som han säger har en lika stark effekt på mig som ordet ”uppriktiga”.

Jag är i ett trängande behov av att tala med någon. Men när doktor Glas erbjuder mig möjligheten att göra just detta, reagerar jag som om han hade riktat en laddad pistol mot mig.

Det finns så mycket jag skulle vilja förklara för honom.

Förstår ni inte, doktorn, skulle jag vilja säga. Jag hade en enda väg ur ensamheten, och det var hon. Jag satsade allt på henne. Eller åtminstone så mycket jag kunde uppbringa. Nu sitter jag här, och jag måste konstatera att det i stället har gjort mig ensammare än vad jag någonsin varit. Hon stängde porten, låste den och gick sin väg. Vad hon gjorde av nyckeln vet jag inte. Kanske vet inte hon heller.

Jag prövar orden för mig själv. Hur de skulle kännas i munnen, om jag berättade för honom. Men de rör sig långsamt, som i lervälling, och det kommer ingenting.

Under tiden drar doktorn upp riktlinjerna. Han låter nästan upprymd. Besjälad av en pedagogisk iver. Skilda sovrum. Undvika allt som kan egga och hetsa begäret.

”Helga” skulle lika gärna kunna vara namnet på en nyupptäckt och farlig sjukdom. Ja, inte bara farlig. Doktorn berättade nyss att den kan vara dödlig. Men det anmärkningsvärda med sjukdomen är att den bara kan drabba mig, Gregorius.

Till alla andra sprider hon kärlek, lycka, välbehag. Till mig ger hon i bästa fall ensamhet och olycka, och i sämsta fall döden.

22 augusti (jämför sida 120-125 i Doktor Glas)

Jag går runt hörnet vid Jakobs kyrka. Vid vattenbutiken sitter en man och läser tidningen, och jag hejdar mig tvärt när jag ser att det är doktor Glas.

Jag går fram till honom och hälsar. Han ser upp från tidningen, han reser sig med något som låter som en liten suck. När jag tar hans hand och ser in i hans vattniga och tätt sittande ögon stiger en våg av ursinne upp. Alla gånger som jag har suttit framför honom med rösten skälvande av oro och ångest.

- Får jag lov att slå mig ner? frågar jag. Jag tänkte dricka ett litet glas vichyvatten före middagen. Det kan väl inte vara farligt för hjärtat?

Flickan kommer och tar våra beställningar. Hon är liten och rosig, och hon ler mot oss med halvöppen mun. Jag följer henne med blicken när hon försvinner bort. När jag vänder mig till doktorn upptäcker jag att han fortfarande ser på mig, och jag får en obehaglig känsla av att han inte har släppt mig med blicken på hela tiden, och att han kan se vad jag nyss tänkte om henne.

Jag famlar efter småpratet. Porla, Ronneby, landskapet där, och vädret, och hela tiden tänker jag på min kvävande förlamning, och att jag för bara några dagar sedan rusade hem till doktorn, som om han hade svaret på alla de frågor som har plågat mig under så lång tid.

Nu sitter doktorn mitt emot mig. Men inte ett ord kommer över mina läppar. Jag vågar helt enkelt inte höra vad han skulle svara. Nyfikenheten är stor. Ovisshetens plåga är större. Men rädslan är stört. Det har den alltid varit.

Rädslan skulle kunna få mig att rusa därifrån. Det vore på sätt och vis att föredra. Det skulle väcka frågor. Det skulle kräva en förklaring av mig. Något skulle kunna hända.

Men jag sitter kvar. Jag uppträder normalt. Jag är som vanligt.

Då hör jag en röst. Inte starkare än en viskning. Det är så här det går till, viskar den. Det är så här det går till när man dröjer sig kvar i dunklet. När man blir en främling för hela världen.

Doktorn böjer sitt huvud och plockar upp ett blankt föremål ur västfickan. Det ser ut som en liten ask. Han tar upp någonting ur asken och stoppar i munnen. Han sköljer ner med vatten.

Jag gör honom någon fråga, han svarar att det är en hjärtmedicin. Han berättar om preparatet. Det finns något i hans röst som jag inte tycker mig ha hört förut. En förtrolighet.

När han sträcker fram asken och erbjuder mig ett piller tackar jag och tar emot, och först när jag för det mot munnen slås jag av det ironiska i situationen. Att jag tar emot hjärtmedicin av honom, när jag egentligen hade velat berätta för honom att doktor Lidin inte upptäckte något fel på mitt hjärta.

Men jag antar att det är en reflex. Man möter någon som man vill anförtro sig åt, man blir erbjuden någonting, och man tar emot det, i hopp om att det är ett litet men betydelsefullt steg på den långa vägen, från en människa till en annan.

Jag sväljer pillret. Vattnet smakar sött och friskt.

Jag känner mig redan bättre till mods. Som om jag har tagit just ett litet men betydelsefullt steg. Snart kanske jag öppnar munnen och ställer de där frågorna.

Hur upplever du pastor Gregorius annorlunda?

Hur upplever du doktor Glas annorlunda?

Hur upplever du Gregorius relation till Helga annorlunda?

Får man en annan bild av slutscenen, när pastor Gregorius dör? Hur då?

9.2 Textutdrag Helgas offer

10 juni

Jag har börjat tänka på möjligheten att ta livet av honom. Kanske är det den tryckande åskluften sedan tre veckor som håller på att göra mig galen. Men feberhettan har ju funnits där inom mig långt tidigare, och med den de udda fantasierna.

Ingen riktig vän har jag att anförtro mina tankar åt. Därför skriver jag ner dem i dagboken – mest för att lätta på ett olidligt tryck men också för att bringa ordning i ett växande kaos, få en sorts överblick och kanske finna någon naturlig lösning på mina problem.

I dag när det var som hetast och luften brände i lungorna vid varje andetag besökte jag vår husläkare, doktor Glas. Det är en vänlig fast lite tankspridd man i trettioårsåldern, nog bara ett par år äldre än jag, blek och finlemmad, nästan mager. Han ger ett vekt intryck, men ibland kan han bli hård och mörk i blicken. Hans hår är tjockt, mörkt brunt och ögonen grå. Ett alldagligt utseende som jag skulle ha svårt att beskriva om jag inte helt nyligen träffat honom. Så är det ju med många människor, och släktingar och vänner. De tycks därtill sakna personliga särdrag, ja rentav fasta konturer, individuella karaktärsegenskaper. Men inte så med doktor Glas, hans personlighet känns på något sätt fysiskt närvarande var gång man kommer att tänka på honom; det är nästan som en lätt beröring i tyst samförstånd. Jag tänker ofta på Doktor Glas.

27 juni

Det finns ingen svalka mer, ingen lindring att få. Han smeker mig fumligt med kallsvettiga händer och jag låter honom komma in i mig för att slippa de snyftande förebråelserna som till sist ändå slutar med milt men bestämt våld från hans sida. Att ligga helt stilla, försöka tänka är min tysta protest.

Aktivt fysiskt motstånd vore naturligtvis mindre välbetänkt, liksom för övrigt hot om skilsmässa. John är ju ändå min trygghet i livet; det kan tyckas egendomligt men så är det. Han är snäll och omtänksam, en man med gott rykte. Ja, skilsmässa skulle innebära en förfärlig skandal. Dessutom skulle jag ha ögonen på mig vart jag ginge. Det bleve faktiskt svårare än nu att stjäla sig till de korta stunderna av lycka med Klas. Ja, kanske helt omöjligt. Han är ju fri och ville nog inte visa sig samman med en äktenskapsbryterska. För visst vore det så man skulle betrakta mig, när ryktet lupit staden kring. En otrogen, ja en fallen kvinna. Hela församlingen och den övriga vänkretsen därtill skulle stå på Johns sida. Därmed också Gud!

1 juli

Klas Recke har varit studiekamrat med doktor Glas!

Först i går kväll berättade han det. Jag hade redan för någon vecka sedan lite i förbigående talat med honom om Johns läkarbesök. Att jag också konsulterat Glas och att besöken hade samband med varandra nämnde jag ingenting om.

- En kuf, menade Klas, men en oförarglig människa – en drömmare och idealist vars närmaste kontakt med det motsatta könet föreföll vara umgänget med den gamla hushållerska som lagade hans mat och städade hans våning, mottagningen inbegripen. Hon bodde själv där också, för resten – ”i de bakre regionerna”, som han uttryckte saken.

Tyko Gabriel Glas: skygg för världen, särskilt för kvinnorna. Men en exemplarisk medicinare. Å, jag ville försvara doktorn! Om jag ändå finge tala om för Klas vad vi bägge har att tacka Glas för! Men jag kunde naturligtvis inte missbruka doktors förtroende: ”Nu är vi två om det här...” Nej, det ville jag aldrig göra!

I stället sade jag att jag alltid funnit doktorn mycket uppmärksam och förekommande, att han brukade ta sig tid och verkligen lyssna.

Klas log sitt sneda leende och svarade något om att också hämmade män, eller särskilt de, kunde uppträda gentlemannamässigt, ja, nästan faderligt beskyddande mot yngre kvinnor. Detta skedde inte sällan inom ramen för en yrkesroll, en i allmänhet överordnad ställning, vilket uteslöt alla misstankar om försök till otillbörligt närmande.

Jag tyckte inte alls om hans nedlåtande ton, sättet att raljera med doktors känslor, rent av låta dennes antydda tillkortakommanden i yngre dagar växa som förkvävande ogräs genom åren och avgöra den mogne mannens bestämmelse. Nej, i går kväll tyckte jag mig erfara en mindre god sida hos Klas Recke: hans skarpa blick för mänsklig svaghet och ofullkomlighet rymde uppenbarligen inte bara milt overseende; den avslöjade plötsligt också en vass glimt av ogin självrådighet. Och jag ertappade mig själv med att tycka mycket illa om denna egenskap hos den ende man, förutom doktor Glas, som jag kan högakta och känna förtroende för.

Men det får gå över; det *måste* gå över. Alla har vi ju våra sidor, på gott och ont. Det gör oss mänskliga, trovärdiga. Så får man nog se saken. Det bör dock finnas rimliga proportioner. För mycket av det onda kan aldrig vara av godo. Men för mycket av det goda är alltid av ondo – sådant skapar misstro. För alldeles bestämt kan varken ord eller tankar avgöra saken. Våra handlingar skall vi dömas efter: vad vi människor är beredda att göra mot varandra.

*

Doktor Glas har så mjuka och varma händer. När han undersöker mig blir jag lugn och trygg som ett tillitsfullt barn.

I barnåren och ungdomen var jag alltid orolig dagarna före ett läkarbesök. Familjens gamle husläkare, Karl Bender, hade ovanligt hårda och kalla händer. Han ansågs mycket skicklig. Man sade att han hade räddat livet på många svårt sjuka, särskilt spädbarn och åldringar.

Jag vet inte om jag någonsin hört vare sig ont eller gott om doktor Glas; han gör väl så gott han kan, som de flesta av oss. Något väsen av sig gör han i alla händelser inte. Han verkar noggrann och nitisk, lite skygg. Men hans händer är varma och mjuka och han har ett sätt att se på en som gör att man genast får förtroende och sympati för honom, åtminstone upplever jag honom så.

Nu har han givit mig det mest värdefulla någon kan ge en annan människa; han har givit mig självkänslan åter: jag har fått ett värde som människa, ett värde John aldrig mer kan ta ifrån mig, vad som än händer.

Jag önskar att jag på ett mera spontant sätt kunnat visa doktorn den tillgivenhet jag känner. Jag hade velat omfamna honom, kyssa hans svala, vita panna het. Men det gjorde jag inte; jag lutade mig bara över skrivbordet, lade handen på hans kind – eller var det hans axel? – och tackade honom med gråten i halsen. Det passar sig inte riktigt att omfamna en man som Glas, och att kyssa honom vore förstås rent otänkbart.

Det finns en gräns dragen kring honom, en bred och djup vallgrav som skyddar honom mot sådana känsloytringar.

19 augusti

John kom hem i går.

Han har gått ner i vikt, fått ny spänst i steget. Doktorn på kurorten har skrivit ut dietlista och program för lättare fysiska övningar, enligt Lings beprövade metod.

Förvånansvärt nog kan jag känna glädje över att han är hemma igen. Under Johns bortovaro har jag ibland tänkt på honom som två varandra mycket olika personer. Hans goda jag: beskydd och omsorger som omärkligt blivit en del av mig själv; sjätte sinne och inre klocka som leder rätt, visar min plats i tiden. Hans onda jag: böner om offervilja som inget annat är än krav på underkastelse.

Och nu när jag ställer gott mot ont för att väga samman och värdera, inser jag ju att det är två sidor av samma mynt: det enda han äger och förstår att bruka för att köpa sig en smula närhet och mänsklig gemenskap.

Ja, jag är uppriktigt glad över att han kommit hem. Vardagen är sig lik igen.

21 augusti (jämför sida 111-118 i Doktor Glas)

Det var en vacker dag men jag bar mina skuggor med mig över bron till Skeppsholmskyrkan. Jag satte mig på ett av trappstegen till kyrkporten, tog av mig hatten och lät ljuset komma åt mitt ansikte. Och med ens började jag gråta, utan att förstå varför; gråten borde ju ha kommit tidigare. Men då kom bara de kalla skuggorna. Kanske hade solen lockat fram den nu.

Så stod åter någon där framför mig, mitt i solljuset. Jag trodde först att Klas kommit tillbaka.

Det var doktor Glas.

Vi gick sakta genom kyrkparken och doktorn började tala om Klas – ja, han känner ju inte namnet så han sade ”den ni älskar”, och jag kom på mig med att finna uttrycket opassande, nästan solkiigt.

- Hur har han tänkt att det skall bli? Han kan ju inte vara nöjd med det som det är – vad vill han göra?

Det var så svårt att tala med honom om det där. Vad kunde jag säga? Att vi bägge kanske var nöjda med det, alldeles som det är? Han skulle ju inte ha förstått. Han verkar vara så ren och oskuldsfull.

Doktorn såg mycket allvarligt på mig och i hans ögon fanns både tvivel och sorg. Han vände hastigt bort blicken, skakade tyst på huvudet, som om han ville befria sig från en tvångsmässig tanke.

Jag stod inte ut med all hans välvilja, omsorg och ömsinhet. Jag började gråta igen.

Doktorn började trösta mig. Jag kom honom mycket nära. Han tryckte försiktigt sina varma men torra läppar mot min kind och innan vi tog farväl för att gå åt var sitt håll, kysste jag hans höga, rena panna. En överenskommelse: vi möts igen. Det kändes högtidligt, precis som doktorsns sista ord.

- Livet är på er sida, fru Gregorius. Gör vad ni själva finner bäst. Ni hör till dem som alltid hittar rätt i livet...

Hur upplever du Helga annorlunda?

Hur upplever du doktor Glas annorlunda?

Hur upplever du Helgas relation till pastor Gregorius (John) annorlunda?

Får man en annan bild av Helgas relation till doktor Glas? Hur då?

9.3 Elevenkät

Vad tyckte du om att arbeta med den här texten (*Helgas Offer* alternativt *Gregorius*)?

Tycker du att du lärde dig något nytt eller annorlunda under dagens lektion, och i så fall vad?

9.4 Intervjumall

Vilket år är du född?

Vad har du för utbildning?

Hur länge har du arbetat som lärare?

Har du någon gång under din egen skolgång fått läsa eller på andra sätt använda dig av Hjalmar Söderbergs verk i undervisningen, och i så fall hur?

Om ja – hur upplevde du det?

Med vilken eller vilka årskurser har du använt dig av Hjalmar Söderberg i din undervisning?

På vilket eller vilka gymnasieprogram har du använt dig av Hjalmar Söderberg i din undervisning?

Vilken eller vilka texter av Hjalmar Söderberg har du använt dig av i din undervisning?

Vad var det som låg bakom ditt beslut att använda dig av Hjalmar Söderberg i din undervisning?

Kan du berätta *hur* du har använt dig av Hjalmar Söderberg i din undervisning?

Hur har du upplevt att responsen från eleverna har varit i arbetet med Hjalmar Söderberg i din undervisning?

Har du upplevt att det finns några skillnader i hur elever från olika gymnasieprogram upplever arbetet med Hjalmar Söderbergs texter?

Finns det några svårigheter som du har stött på när du har använt dig av Hjalmar Söderberg i din undervisning?

Tror du att du kommer att använda dig av Hjalmar Söderberg i din undervisning i framtiden?

Hur ser du på svenskämnets ställning i skolan – vad är det som gör svenskan viktig, om den är viktig?

Hur anser du att Hjalmar Söderbergs verk förhåller sig till svenskämnets kursplaner och skolans läroplan?

Vad tror du är orsaken till att Hjalmar Söderberg ännu är så pass aktuell år 2011?

9.5 Mejl till svensklärare

Hej!

Gustav Borsgård heter jag och läser till svensklärare vid Umeå Universitet. Jag är precis på väg att sjösätta mitt examensarbete, som jag tänkt skall beröra skolans syn på Hjalmar Söderberg.

Jag tycker att Söderbergs resa är intressant, från ”ungdomens förförare” till den hyllade författare som nu förärats en staty utanför Kungliga biblioteket. Att det fortfarande (i högre grad än någonsin förut!) kommer parafraaser och pastischer på hans verk, både i romanform och på scenen, verkar tyda på någonting. Dels att Hjalmar Söderberg har fått en upprättelse det senaste centenniet, dels att han böcker vidrör teman (dödshjälp, abort, etc.) som framstår mycket aktuella även i dag.

Men för att kunna genomdriva detta arbete måste jag få tag i lärare som använder Hjalmar Söderberg i sin undervisning och få reda på hur och varför de gör detta. Annars har jag inte mycket att jobba med.

Min fråga är därför: har ni någon lärare på skolan som brukar använda sig av Hjalmar Söderbergs verk i undervisningen? Om så är fallet undrar jag ifall dessa lärare kunde vara behjälpliga för någon form av intervju angående detta? Det vill säga, hur och varför de använder sig av Söderberg i undervisningen.

Er hjälp vore ovärderlig!

Bästa hälsningar

Gustav Borsgård

9.6 Missivbrev

Hej!

Gustav Borsgård här igen, lärarstudent vid Umeå universitet som skriver ett examensarbete om "Hjalmar Söderberg i skolan" nu i vår. Jag mejlade dig tidigare om detta och har nu kommit till den fasen i mitt arbete då jag skulle vilja träffa er yrkesverksamma lärare för att få ta del av era synpunkter angående detta.

Syftet med mitt arbete är alltså att ta reda på *hur* och *varför* dagens lärare använder sig av Hjalmar Söderbergs verk i sin undervisning. Frågorna jag söker svar på är således dina åsikter om förtjänsterna med Söderberg, hur du lägger upp arbetet rent praktiskt, hur du har upplevt att responsen från eleverna varit, etc.

Jag är vanligtvis stationerad i Umeå, men tänkte göra ett besök i Stockholm vecka 8 (21-27 feb). Det vore till stor hjälp för mitt arbete ifall du kunde avsätta tid – det rör sig inte om mer än ca 30 min – till en intervju som rör dessa frågor. Jag planerar att spela in intervjuerna på ljudband och utifrån materialet göra mig en bild av Söderbergs användningsområden i skolan.

Intervjuerna är naturligtvis anonyma, deltagandet är frivilligt och du har rätt att avbryta det när du vill. Jag vore enormt tacksam om du kunde avsätta en halvtimme för denna intervju! Närhelst det passar under vecka 8 alltså, jag är mycket flexibel.

Om du vill ta del av frågorna i förväg får du gärna göra detta. Du får naturligtvis också titta igenom det transkriberade materialet i efterhand om du så önskar. Och som sagt är du garanterad anonymitet.

Jag hoppas verkligen att du vill delta i denna studie! Har du någon tid som skulle passa vecka 8?

Med vänliga hälsningar
Gustav Borsgård